

Univerzita Pardubice
Fakulta filozofická

Historicko - literární studia

**Péče o tělo a tělovýchova v ženských časopisech
(1860 – 1914)**

Veronika Raubicová

Bakalářská práce

2012

Univerzita Pardubice
Fakulta filozofická
Akademický rok: **2011/2012**

ZADANÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a přímení: **Veronika Raubicová**
Osobní číslo: **H08418**
Studijní program: **B7105 Historické vědy**
Studijní obor: **Historicko-literární studia**
Název tématu: **Péče o tělo a tělovýchova v ženských časopisech (1860 – 1914)**
Zadávající katedra: **Katedra literární kultury a slavistiky**

Zásady pro vypracování:

Práce je zaměřena na péči o tělo a tělovýchovu v ženských časopisech v 2. polovině tzv. dlouhého 19. století. Bude se týkat především otázek nahlížení na péči o tělo v kontextu doby. Součástí bude také téma ženská tělovýchova nejen v podobě tělovýchovných spolků. Bude využito i důležitý pohled soudobé medicíny na sportovní aktivity žen. Jako prameny jsou použity především ženské časopisy od roku 1860 do roku 1914, dále odborné sborníky a literatura týkající se hygieny, zdraví a sportu u žen. 1. Úvod 1.1. Využití ženských časopisů jako prameny k dějinám každodennosti 1.2. Analýza ženských časopisů 2. Reflexe ženského těla v ženských časopisech 2.1. Péče o tělo z pohledu medicíny a ženských časopisů 3. Tělovýchova cvičení žen 4. Reflexe ženských sportovních aktivit 5. Závěr 6. Přílohy

Poděkování

Ráda bych na tomto místě poděkovala své rodině za podporu na studiích a především vedoucí práce paní prof. PhDr. Mileně Lenderové, Csc. za její trpělivost, rady a doporučení.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto práci jsem vypracovala samostatně. Veškeré literární prameny a informace, které jsem v práci využila, jsou uvedeny v seznamu použité literatury.

Byl jsem seznámena s tím, že se na moji práci vztahují práva a povinnosti vyplývající ze zákona č. 121/2000 Sb., autorský zákon, zejména se skutečností, že Univerzita Pardubice má právo na uzavření licenční smlouvy o užití této práce jako školního díla podle § 60 odst. 1 autorského zákona, a s tím, že pokud dojde k užití této práce mnou nebo bude poskytnuta licence o užití jinému subjektu, je Univerzita Pardubice oprávněna ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, které na vytvoření díla vynaložila, a to podle okolností až do jejich skutečné výše.

Souhlasím s prezenčním zpřístupněním své práce v Univerzitní knihovně.

V Pardubicích dne 30. 03. 2012

Bc. Veronika Raubicová

Souhrn

Práce je zaměřena na péči o tělo a tělovýchovu v ženských časopisech v 2. polovině tzv. dlouhého 19. století. Bude se týkat především otázek nahlížení na péči o tělo v kontextu doby. Součástí bude také téma ženská tělovýchova nejen v podobě tělovýchovných spolků. Bude využít i důležitý pohled soudobé medicíny na sportovní aktivity žen. Jako prameny jsou použity především ženské časopisy od roku 1860 do roku 1914, dále odborné sborníky a literatura týkající se hygieny, zdraví a sportu u žen.

Klíčová slova:

Ženské časopisy, ženské tělo, ženský sport, tělovýchova, body history, dějiny každodennosti tzv. dlouhého 19. století

Titles:

The Body Care and Physical Training in Women's Magazines since 1860

Abstract:

The work is focused on body care and hygiene in women's magazines in the long nineteenth century. It relates to issues of female ideals of physical and spiritual beauty in the context of his time, including the topic of female hygiene and the importance of sports medicine at the women from the contemporary view. The sources used for this work are primarily women's magazines from 1860 to 1914 as well as specialized collections and literature relating to hygiene, health and women's sports.

Keywords:

women's magazines, women's body, women's sport, physical training, body history, history of dailiness in 19. century

Obsah:

1. Úvod	1
1.1. Periodický tisk jako pramen k dějinám každodennosti v druhé polovině tzv. „dlouhého 19. století“	2
2. Analýza vybraných ženských časopisů	6
2.1. Lada	6
2.2. Ženské listy	8
2.3. Ženský svět	9
2.4. Nové pařížské mody	11
2.5. Šťastný domov	12
3. Dějiny těla a reflexe ženského těla nejen v ženských časopisech	14
3.1. Nemoc	19
3.2. Zdraví	21
3.3. Zdravověda nejen v ženských časopisech	22
3.4. Péče o tělo	27
3.4.1. Hygiena	28
3.4.1.1. Hygiena oděvu	30
4. Pohyb nejen v ženských časopisech	35
4.1. Chůze – procházky a výlety	36
4.1.1. Turistika a cestování	38
4.1.2. Horská turistika a alpinismus	43
4.2. Reflexe tance v ženských časopisech	45
4.3. Reflexe ženské a dívčí tělovýchovy v ženských časopisech	49
4.3.1. Sokol a Tělocvičný spolek paní a dívek pražských	51
4.4. Reflexe ženského sportu v ženských časopisech	57
4.4.1. Venkovní sporty	60
4.4.1.1. Jízda na kole – cyklistika	60
4.4.1.2. Vodní sporty	62
4.4.1.2.1. Veslování	62
4.4.1.2.2. Plavání	62
4.4.1.3. Míčové hry	63
4.4.1.3.1. Lawn – Tennis	63
4.4.1.3.2. Krokiet	65

4.4.1.3.3. Golf	66
4.4.1.3.4. Stolní tenis (ping pong)	66
4.4.2. Zimní sporty	67
4.4.2.1. Bruslení	67
4.4.2.2. Lyžování	67
4.4.3. Šerm	68
5. Závěr	69
6. Seznam pramenů a literatury.....	71
6.1. Seznam pramenů.....	71
6.2. Seznam literatury.....	71
6.3. Odborné články.....	74
6.4. Diplomové práce.....	76
7. Resumé	79
8. Přílohy	80
8.1. Tělocvičný spolek paní a dívek pražských	80
8.2. Ženské odbory Sokola Vyšehrad (1891)	80
8.3. Cvičení se Sandowovým aparátem	81
8.4. Švédský tělocvik na ribstolu	81
8.5. Ukázka návodů na cvičení s obrázky	81
8.6. Šaty na turistiku a bicykl a na tenis	82
8.7. Šaty na horskou turistiku a na brusle a lyže	82
8.8. Koupací obleky	83
8.9. Fotografie plavců a plavkyň z roku 1909 a 1911 od břehů Vltavy	83
8.10. Návod, jak hrát golf	84
8.11. Obrázky s vyobrazením žen na golfu a na šermu	84
8.12. Portrét šermíře a šermířky	85

1. Úvod

Cílem této práce je reflektovat péči o tělo a tělovýchovu v ženských časopisech v letech 1860 až 1914. Důvodem výběru tohoto tématu je zájem o ženské časopisy jako odrazu vnímání ženské mentality a vnímání žen sebe samotných. Je zajímavé sledovat vývoj témat a problémů, které ženy zajímaly před 100 až 150 lety, z nichž mnohé i nadále nemění. Ženské časopisy jsou specifickým druhem pramene, a proto je potřeba s ním tak i pracovat. Co přesně se dá považovat za všeobecně schvalované názory a co je vlastně utváří? Základní otázkou tedy je, co přesně hledáme a co očekáváme, že nalezneme? Práce bude rozdělena do několika částí, které na sebe navazují. Nejprve je třeba nastínit, jak se s periodickým tiskem pracuje. V tomto případě jde o ženské časopisy, které lze využít jako pramen k dějinám každodennosti ve druhé polovině tzv. „dlouhého 19. století“. Vývoj a rozdělení ženského časopisectví bude další kapitolou, která je důležitá pro pochopení vnímání sledovaných témat a jejich výskytu. Časopisy byly vybrány podle tematického zaměření, od módních žurnálů, přes časopis pro hospodyně, s návody na vedení domácnosti nebo intelektuálně a vlastenecky zaměřená periodika až po časopis pro „moderní ženu“, která zvládá starost o domácnost a rodinu i povolání. Další důležitou otázkou je, zda se témata podle zaměření dodržují, anebo jestli lze najít zmínky, které nedopovídají stereotypům? Zaměříme se i na to, jaké ženy takové časopisy četly. Pak se zaměříme na vnímání těla, především ženského, a to nejen soudobým pohledem žen. V případě péče o tělo hrálo důležitou roli zdraví a nemoc. Nebude tedy chybět i lékařský konstrukt. O tělo a zdraví se pečovalo také pomocí pohybu. Základním pohybem je chůze, později se začala pěstovat turistika. Pak je zde také ze zdravotního hlediska sporný tanec. Co si o tom myslely samy ženy a co lékaři? Co všechno ještě můžeme kromě zdravotního hlediska a obrázků šatů z módních žurnálů v ženských časopisech o tanci nalézt? Po založení Sokola a Tělocvičného spolku paní a dívek pražských, se začalo cvičení zaměřovat speciálně na ženy. V druhé polovině 19. století se ženy začaly zapojovat i do sportu. V této oblasti byly dříve spíše jen součástí přihlížejícího publika. Jak na to tyto změny reagovaly samy ženy, jak lékaři a později i lékařky na stránkách časopisu? Podporovali ženské cvičení a sport, nebo chtěli, aby ženy a dívky zůstávaly doma a „ve stínu“ manžela? Co se tedy od žen očekávalo? Byla zdůrazňována i zdravotní rizika cvičení a pohybu při sportu? A jaký to všechno mělo význam v rostoucím vlasteneckém hnutí?

Sport bude rozdělen na venkovní a zimní. Venkovními sporty jsou myšleny sporty, které se hrají venku od jara do podzimu. Tam patří i cyklistika, ale také vodní sporty nebo míčové hry. Zimní sporty jsou rozděleny na bruslení a lyžování. Trochu mimo stojí šerm, který je

považován jen za mužský sport. Co se reflexe sportu žen týče, tak ho samozřejmě reflektovaly i sportovní časopisy, některé jsou zařazeny kvůli dokreslení spektra názorů od mužských kolegů (redaktorů). V příloze jsou obrázky a fotografie šatů určeným ke sportu, ale také žen zachycených při sportovním zápolení nebo cvičení. Nebudou chybět ukázky obrázků v návodech na domácí tělocvik v ženských časopisech.

1.1. Periodický tisk jako pramen k dějinám každodennosti v druhé polovině tzv. „dlouhého 19. století“

Tato práce se vymezuje na druhou polovinu tzv. „dlouhého 19. století“,¹ konkrétně na období 1860 až 1914 i z důvodu toho, že první česky² psané ženské časopisy se objevily až po roce 1860. Konkrétně v roce 1861 vyšel první beletristicko - módní časopis *Lada*. O prosazení u čtenářek se pokoušely kromě německých módních žurnálů i česky psané časopisy. Ovšem jen *Ladě* se podařilo alespoň na chvíli na trhu udržet, narozdíl od po několika číslech ukončené *Ozdobě – ilustrované listy pro poučení v oboru ženských a ručních prací* (1864) a *Hospodyně – časopis obrázkový pro hospodyně všech stavů* (1865).³ Vznik, vývoj a další informace o ostatních časopisech jsou samostatné podkapitoly v analýze ženských časopisů.

Dějiny každodennosti v tomto období jsou poznamenány velkými společenskými a hospodářskými změnami, což se odráží i v periodickém tisku. 60. léta byla obzvláště příznivá ke změnám, kdy byl probuzen národní život a také vznik a rozvoj různých spolků. Mezi společenské změny patřila i začínající postupná emancipace žen. „Čeští vlastenci považovali vzdělání dívek za předpoklad výchovy další generace vzdělaných vlastenců, proto zčásti vzdělání dívek podporovali. Ale vzdělání dívek mělo zvýšit jen jejich hodnotu na trhu nevěst.“⁴

S počátky emancipačních snah ve vzdělání přichází i časopisy zaměřené především na čtenářky. Čtenářkami jsou myšleny ženy z měšťanských středních vrstev s minimálně triviálním vzděláním, ideálně vlastenecky smýšlející a především česky hovořící. Kdo byly ovšem tyto ženy a kolik jich bylo? Začneme – li nejdříve stavovskou příslušností, musíme si uvědomit, že díky dostupnosti pramenů a dalším faktorům je dosavadní výzkum (nejen ženské

¹ Vymezení datace 1789 - 1914 podle LENDEROVÁ, M. a kol. *Z dějin české každodennosti*. Pardubice, 2007, s. 9. ISBN 978-80-246-1683-4.

² Oblíbený byl především Bazar, jehož česká mutace vznikla o něco později.

³ Viz více in: JELÍNKOVÁ, L. *Dvě období časopisu Lada*. Pardubice, 2004. Diplomová práce. Univerzita Pardubice. Filosofická fakulta. Katedra historických věd.

⁴ MACHAČOVÁ, J. *Žena ze středních vrstev*, In: FASORA, L., HANUŠ, J. a MALÍŘ, J. *Člověk na Moravě 19. století*. Centrum pro studium demokracie a kultury. Brno, 2008, s. 293. ISBN 978-80-7325-147-5.

problematiky) v 19. století podložen na informacích o střední vrstvě, přičemž ta tvořila pouze 15 - 20% z celkového počtu tehdejší populace.⁵ Jde tedy o každodennost jen jedné části obyvatel, kterou ještě rozdělíme na ženy. Posledních několik let je v popředí zájmu genderového historického bádání,⁶ zaměřující se na 19. století, především emancipace, vzdělání a kulturní⁷ (a duševní) rozvoj žen ve společnosti. Může v tom být i snaha nalézt vymanění se z tradiční role hospodyně a ženy „v domácnosti“, která je považována za stereotypní a z hlediska rovnoprávnosti i méněcenná. A právě v tomto středostavovském vzorku je menší počet žen, které se z tradic a stereotypů vymaňují. V případě zkoumání ženských časopisů se lze zaměřit na obě skupiny žen – jak na „emancipované a vzdělané vlastenky“, tak i na hospodyně. Nejprve je třeba nalézt důvody, proč by tyto ženy z obou skupin četly ženské časopisy. S tím souvisí hlavně zaměření těchto časopisů a jaké byly jejich cíle. Tyto cíle většinou vedení redakce vysvětlilo v úvodním programu v prvním čísle. R Tím se budeme zabývat až v analýze časopisů. Podle Jany Machačové⁸ byla identifikace žen s rolí hospodyně běžná po celé 19. století.⁹ Dívky byly na tuto roli připravovány od útlého věku. Do přípravy své výbavy byly zapojovány asi od dvanácti let. Ke konci století se věk dívek, které se učily starat o domácnost zvyšoval na 15 – 16 let, kdy je matka „volala od knížek do kuchyně“.¹⁰

V celoevropském kontextu to potvrzuje i Lynn Abramssová v knize *Zrození moderní ženy: „Evropská žena devatenáctého století byla posuzována v prvé řadě na základě své role a chování doma. (...) Všude se dívka učila být dobrou manželkou a matkou, šetrnou hospodyní, pracovitou ženou, cudnou společnicí svého manžela a svědomitou matkou svých dětí.“*¹¹

⁵ MACHAČOVÁ, J. *Žena v 19. století „jako přívěsek“?* In: LENDEROVÁ, M., ČADKOVÁ, K., STRANÍKOVÁ, J. (edd.). *Dějiny žen, aneb, Evropská žena od středověku do poloviny 20. století v zajetí historiografie* : (sborník příspěvků z IV. pardubického bienále 27.-28. dubna 2006), Pardubice, 2006, s. 209. ISBN 80-7194-920-5.

⁶ Odborná literatura zaměřená na vzdělá(vá)ní: Např. BAHENSKÁ, M. *Počátky emancipace žen v Čechách: dívčí vzdělávání a ženské spolky v Praze v 19. století*. Sociologické nakladatelství. Praha: Libri, 2005. ISBN 80-7277-241-4. HORSKÁ, P. *Naše prababičky feministky*. Praha: Lidové noviny, 1999. ISBN 80-7106-380-0. Nebo MALÍNSKÁ, J. *Do politiky prý žena nesmí - proč?: vzdělání a postavení žen v české společnosti v 19. a na počátku 20. století*, Sociologické nakladatelství. Praha: Libri, 2005. ISBN 80-86429-42-3.

⁷ Angažovanost ve spolcích, či literatuře.

⁸ MACHAČOVÁ, J. *Žena v 19. století „jako přívěsek“?* In: LENDEROVÁ, M., ČADKOVÁ, K., STRANÍKOVÁ, J. (edd.). *Dějiny žen, aneb, Evropská žena od středověku do poloviny 20. století v zajetí historiografie* : (sborník příspěvků z IV. pardubického bienále 27.-28. dubna 2006). Pardubice, 2006, s. 209. ISBN 80-7194-920-5.

⁹ Mezi dnes již tradiční propagátorky tohoto „povolání“ v 1. polovině 19. století patřila M. D. Rettigová (1785 – 1848) a její dílo *Mladá hospodynka v domácnosti, jak sobě počínati má, aby své i manželovi spokojenosti došla – Dárek dcerkám československým z roku 1833*.

¹⁰ MACHAČOVÁ, J. *Žena ze středních vrstev*. In: FASORA, L., HANUŠ, J. a MALÍŘ, J. *Člověk na Moravě 19. století*, Centrum pro studium demokracie a kultury. Brno, 2008, s. 292. ISBN 978-80-7325-147-5.

¹¹ ABRAMSOVÁ, L. *Zrození moderní ženy: Evropa 1789-1918*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2005, s. 47. ISBN 80-7325-060-8.

Další zajímavostí je, že role hospodyně byla také výlučně doménou žen ze středních vrstev. Ženy ve spodních vrstvách byly příliš vytíženy prací. „Role Matky se ctí, ale potřeba práce pro obživu převažovala“.¹² V 50. letech byly dívky vedeny k pracovní pílí od deseti let a během dalších třiceti let se věk dívek zvedl na čtrnáct let.¹³

A tou dobou se emancipovaly i ženy a dívky pracující jako textilní dělnice a vstupovaly do odborových organizací.¹⁴

Žena střední vrstvy a potenciální čtenářka pocházela obvykle z rodiny úředníka, učitele, lékaře nebo advokáta, notáře, vojáka, podnikatele, bankéře či obchodníka, inženýra, architekta anebo bohatého řemeslníka, v některých případech umělce. Jak bylo zmíněno měla mít alespoň triviální vzdělání. Jana Macháčová se také zmiňuje o tom, že většina dívek ze středních vrstev se učila v první polovině 19. století především číst, ne vždy psát, používat základní fráze v cizím jazyce a také ručním pracím.¹⁵ Ve druhé polovině se vzdělání díky nově vzniklým vzdělávacím ústavům jako Minerva a ženským spolkům notně zvýšilo. A se spolky souvisely úzce i časopisy, které byly v některých případech možností jejich veřejného projevu. Co se věkové kategorie a zaměření obsahu časopisů týče, byly koncipovány pro „ženy a dívky“, tedy orientačně od čtrnácti let do padesáti let. Na dívky byly zaměřené např. výchovné články, beletrie a poezie. Pro paní spolková činnost a zprávy, doporučení k domácnosti. Vše záviselo na zaměření časopisu. Rozbor rubrik je více popsán u jednotlivých časopisů.

Periodický tisk, který je pramenem, slouží jako odraz skutečnosti a je potřeba s ním i tak zacházet, například formou diskurzu.¹⁶ Lze se na něj dívat několika způsoby. V tomto případě to je především z pohledu redaktorek, čtenářek a v kontextu doby.

Ženské časopisy jsou zdrojem poznání/pramenem ke každodennosti i podle “zjednodušené operacionalistické definice,” ve které je zahrnut „způsob života rovná se práce, rodina, volný

¹² MACHAČOVÁ, J. *Žena v 19. století „jako přívěsek“?* In: LENDEROVÁ, M., ČADKOVÁ, K., STRANÍKOVÁ, J., (edd.), *Dějiny žen, aneb, Evropská žena od středověku do poloviny 20. století v zajetí historiografie* : (sborník příspěvků z IV. pardubického bienále 27.-28. dubna 2006). Pardubice, 2006, s. 212. ISBN 80-7194-920-5.

¹³ Tamtéž.

¹⁴ Tamtéž, s. 213.

Postupem času dostávaly problémy dělnických žen prostor i v dělnickém tisku. Například Sociální demokrat měl speciální rubriku "Obrana našich žen", která se zabývala především otřesnými podmínkami v továrnách. Ten samý časopis také zahájil finanční sbírku pro 1. ženský dělnický časopis. První číslo Ženského listu vyšlo 1. 7. 1892 v Brně a po pěti letech se časopis přesunul kvůli úspěšnosti pod vedení Karly Máchové do Prahy.

¹⁵ MACHAČOVÁ, J. *Žena v 19. století „jako přívěsek“?* In: LENDEROVÁ, M., ČADKOVÁ, K., STRANÍKOVÁ, J., (edd.), *Dějiny žen, aneb, Evropská žena od středověku do poloviny 20. století v zajetí historiografie* : (sborník příspěvků z IV. pardubického bienále 27.-28. dubna 2006). Pardubice, 2006, s. 211. ISBN 80-7194-920-5.

¹⁶ V tomto případě de o srovnání tematických zmínek podle zaměření časopisů.

čas.¹⁷ Tato klíčová slova se promítají do zaměření rubrik a článků, do okruhu zájmů čtenářek a my v nich můžeme nalézt informace k soudobému promítání mentality, respektive kulturních vzorců. I když slovo „práce“ může být v přeneseném významu, který se později naplnil spolu z rozvojem práce žen, ovšem pokud mluvíme o střední třídě. V nižších vrstvách ženy pracovaly běžně. K práci je třeba kvalifikace a ta se získává vzděláním, což byla součást emancipace, tedy tématem mnohých ženských časopisů. Navíc, jak se zmiňuje i Jana Malínská, tak „ženské časopisy přinášely konkrétní a specifické informace o formálním dívčím školství, pokoušely se analyzovat situaci v českých zemích, seznamovaly čtenářky se způsobem financování a řízení českého a německého dívčího školství a porovnávaly je s evropským kontextem. Kromě toho se věnovaly právní, pracovně – právní a sociální problematice. (...) Od druhé poloviny 80. let 19. století vzrůstá počet článků uvažujících o roli ženy ve společnosti, mimo rámec soukromé sféry.“¹⁸ Samozřejmě opět záleželo na přesném zaměření časopisu, zda byl zaměřen více intelektuálně, nebo byl výhradně pro hospodyně s radami, kterak se starat o domácnost.

Je však nutná i kritika tohoto pramene. Jak již bylo zmíněno, je třeba brát ženské časopisy jako odraz i obraz skutečnosti s rezervou. Ani v současné době neodpovídají některé věci realitě, například u módních žurnálů se dodnes zachovala silná idealizace žen, ženského těla nevyjímaje a módy. V ženských časopisech je také odraz toho, co by redaktorky a redaktoři chtěli vidět jistým úhlem pohledu a přibližovat se k onomu ideálu (jiným příkladem je dokonalá hospodyňka), což neznamena, že tomu tak ve skutečnosti je. Otázkou je, jak to přijímaly čtenářky, zda s tím souhlasily a sjednotily se s tímto obrazem. Pak je tu ovšem i informační část, která vypovídá faktografickou hodnotu má. Hlavním důvodem využití ženských časopisů jako pramene v této práci je sledování četnosti určitého jevu a jeho projevu. Tedy jde o zmínky a podoby informací o tom, co se psalo o ženském těle a péči o něj, přičemž sem řadíme i sport a tělovýchovu. Jak často se o těchto tématech psalo? A jakým způsobem reflexe probíhala, resp. jaké názory se objevovaly? Byly podpůrné, nebo byly proti a proč? Jakým způsobem to mohlo utvářet a formovat názory čtenářek? Na poslední otázku lze odpovědět už nyní. Záleželo na společenském postavení a smýšlení dívky či ženy a její rodiny. Konzervativní a tradiční vnímání ženy a nižší úroveň znalosti zdravotnictví mohla zabránit tělesnému rozvoji a správné péči o ženino tělo, například cvičením a sportem,

¹⁷ MACHAČOVÁ, J. a MATĚJČEK, J. *Studie k sociálním dějinám 19.století*, II.díl. Opava: Slezský ústav ČSAV, 1993, s. 47.

¹⁸ MALÍNSKÁ, J., *Do politiky prý žena nesmí - proč?: vzdělání a postavení žen v české společnosti v 19. a na počátku 20. století*. Sociologické nakladatelství. Praha: Libri, 2005, s. 7. ISBN 80-86429-42-3.

protože se to pro její stav „nehodilo“. Jak se můžeme přesvědčit nejen v periodickém tisku, tak s postupujícím časem tyto stereotypy opadávaly a propagace těchto témat spolu s osvětou se zvětšovala.

2. Analýza vybraných ženských časopisů

Nyní je potřeba si představit vybrané ženské časopisy, uvést jejich zaměření, nastínit jejich historii a vývoj a zasadit je do souvislostí období bádání a hledání tématických informací. Časopisy byly vybrané podle druhu tématického zaměření, včetně zaměření na cílovou skupinu žen ze středních vrstev, ale také kvůli dobré dostupnosti v knihovnách či antikvariátech. Časopisy se orientovaly buď prakticky, především na hospodyně (např. *Hospodyně*, *Domácí hospodyně*, *Domácí krb* a další), nebo na módu, či více intelektuálně a vlastenecky, ale informovaly též o pokrocích v ženském hnutí. Hospodyně mohly dostávat praktické rady, kterak se starat o svůj domov a rodinu, ale bylo myšleno i na jejich odpočinek a zábavu. Byla to zábava ve formě hádanek či povídek na pokračování, které byly často kritizovány pro svou jednoduchost, klasickou schematičnost děje. Tento druh populární (či brakové) literatury nazýváme „červenou knihovnou“ či „dívčími románky“. Módní žurnály (např. *Módní svět* či *Praktické mody*) se kromě střihů a informací o nejnovějších módních trendech zabývaly i péčí a hygienou oděvů, ale občas i zdravotní stránkou. A samozřejmě obsahovaly i tipy na kosmetiku a další kráslicí prostředky.

Více intelektuálně zaměřené časopisy (např. *Ženská revue* či *Ženský obzor*) podávaly zprávy z aktuálního dění o ženském hnutí z celého světa i z českých spolků, o pokrocích a úspěších žen ve vzdělání, též o pracovním zařazení žen i do dříve mužských profesí. Nechyběla beletrie, ovšem ne vždy pokleslého charakteru. Některými časopisy se prolínalo praktické i intelektuální zaměření.

2.1. Lada

Lada - belletristický a módní časopis byl prvním ženským časopisem vydávaným v českém jazyce a vycházel jako příloha k časopisu *Květy*. V první etapě vydávání od roku 1861 do roku 1866 byl zaměřen více na módu a odívání pod vedením Antonie Melišové –

Körschnerová.¹⁹ V roce 1889 ho obnovila Pavla Moudrá²⁰ na půl roku (12 čísel, byl to čtrnáctideník). Ve třetí etapě byl časopis nazván *Lada - list pro zájmy českých dívek a žen* pod vedením Věnceslavy Lužické²¹ a byl vydáván od 1900 do 1918. Časopis byl zaměřený na ženy a dívky v domácnosti, nabízel praktické rady, ale i lehkou beletrii a poezii.²²

Kromě české literatury pro ženy byla v časopisu věnována pozornost i ženské emancipaci, uveřejňuje se zde například obdivná série článků o první ženě ve Spojených státech, která se stala ženskou lékařkou, byla jí Elizabeth (Eliška) Blackwellová.²³

Už v roce 1861 se objevují články o zdraví a v průběhu času i o ideálu ženské krásy.²⁴

Lada se v beletristické části od roku 1905 věnuje kromě zprávám ze světa, literárním počínům ve formě románů na pokračování a vynikajícím ženám (převážně spisovatelky a lékařky), také dívčí výchově. V několika ročnících přispívá sama redaktorka Věnceslava Lužická.²⁵ V rubrice „Z dívčí výchovy“ je rozepsaná její výchovná příručka *Růže stolistá*, která souborně vyšla v roce 1914. V příspěvcích s názvem „Vychovatelské pokyny a společenské rady dospívajícím dívkám“ byly rady především, co se dívčí povahy a chování týká, byly také jakýmsi duševním rádcem pro hormony vzbouřené duše dívek. Promítá se zde i náboženské založení V. Lužické, např. v 63. listu se věnuje přímo víře „*Víra jest podstata každého*

¹⁹ Antonie Melišové – Körschnerová (1833 – 1894). První redaktorka a spisovatelka. Pracovala jako redaktorka ženského časopisu „*Lady s Módní přílohou*“ (1861). Od roku 1867 do roku 1872 jsou o módní přílohu s názvem Bazar obohaceny Květy, které opět redigovala A. Melišová – Körschnerová.

Od roku 1860 psala básně do Dalibora, Lumira a Boleslava. Vyдалa novely ze života umělců, „Deklamovanky i básně k besedám“ (1863), „Nauku o ručních pracech“ (1864). A před svým provdáním se roku 1861 za spisovatele Emanuela Antonína Meliše řídila vlastenecký dívčí ústav. Napsala několik divadelních her: Havlíčkovy boty - Chtěla mít hrdinu - Osudné dostaveníčko - Filolog v nesnázích - Bendlova první láska (novela ze života českého hudebníka). Překlady: Upálení Jana Husa, Sněm kostnický (z franc.).

²⁰ Pavla Moudrá (1861 – 1940), publicistka, překladatelka, pacifistka a ochránkyně zvířat.

²¹ Věnceslava Lužická (1835 – 1920), spisovatelka, vychovatelka a redaktorka, členka několika ženských spolků. Vlastním jménem Anna Srbová (rozená Kubátová), po ukončení farní školy přesvědčila otce, aby jí umožnil pokračovat na hlavní škole v Broumově, kterou úspěšně absolvovala. V 60. letech si dala umělecké jméno Věnceslava Lužická, přesto v některých spolcích užívala občanské jméno. Nejprve byla učitelkou, po té spisovatelkou. Mimoto byla i členkou (v některých případech i ředitelkou) všech možných spolků od Spolku sv. Ludmily, Libuše, přes Komitét paní a dívek pražských. Byla tajemnicí Ženského tělocvičného spolku, zástupkyní Ženského výrobního spolku i členkou Amerického klubu dam. Vedla také Ústřední spolek českých žen od roku 1897, dále byla členkou Ženského klubu českého od roku. Jejím dílem je výchovná příručka pro mladé ženy *Růže stolistá* (1914). V. Lužická byla silně nábožensky založená a za základní etnosti u žen a dívek byly zbožnost, víra, naděje a láska (naprosto bezpohlavní). Byla manželkou úředníka a matkou tří dětí.

²² JELÍNKOVÁ, L. *Dvě období časopisu Lada*. Pardubice, 2004. Univerzita Pardubice. Filosofická fakulta. Katedra historických věd.

HECZKOVÁ, L. *Píšíci Minervy: Vybrané kapitoly z české literární kritiky*, Praha: Filosofická fakulta Univerzity Karlovy, 2009.

²³ *Lada*, 1861, r. I., s. 13 (8.10.1861), s. 8 (24.7.1861).

²⁴ Viz. *Všeobecná pravidla k zachování zdraví*, In: *Lada*, 1861, r. I., č. 1. *Ženské oko*, In: *Lada*, 1862, r. II., č. 2.

Slovo o dokonalé kráse, In: *Lada*, 1863, r. III., č. 3.

Oko zrcadlo duše, In: *Lada*, 1863, r. III., č. 19.

²⁵ Viz. Kapitola *Ženské listy*.

náboženství, neboť bez ní není pravého nadšení, kterým suše povznáší se k Bohu.“ [...] „Vira povede tě bezpečně trním a hložím života k metě vítězné. Nestírej potu s květa víry, který až do ukončené pozemské pouti blažiti bude duši tvou!“²⁶

Lada prošla tedy proměnami v zaměření obsahu, ale od roku 1900, kdy jí přebrala V. Lužická se stala velmi konzervativní, což se stalo terčem kritiky ze strany ostatních redaktorek, ale i spisovatelek.²⁷ V *Ladě* se tedy promítalo zaměření praktické, výchovné, beletristické a vlastenecké.

2.2. Ženské listy

Ženské listy - Časopis pro záležitosti žena dívek československých vycházel nejdříve od roku 1870, kdy se Věnceslavě Lužické podařilo získat příslib Eduarda Grégra, že od 1. května bude vydávat jako měsíční přílohu *Květů právě Ženské listy*. Grégr však v zápětí prodal *Květy* Janu Stanislavu Skrejšovskému, a ten nechtěl mít se „sukněmi“ nic společného. O tři roky později V. Lužická přesvědčila o vydání nakladatele Františka Urbánka. U něj vyšlo 1. ledna 1873 první číslo *Ženských listů – „Časopisu pro záležitosti žena dívek československých“* tiskem Jos. R. Vilímka. V. Lužická jej vedla po dobu jednoho roku. A po ní od roku 1874 do roku 1926 jej vedla také většinu času Eliška Krásnohorská.²⁸ Časopis byl zaměřen více intelektuálně a kulturně. Obsahoval méně beletrie a více rubrik zaměřených na historii, kulturu, mravní ponaučení a zprávy z ženských spolků.²⁹

²⁶ Lada 1908, r. XV., č. 10, s. 25.

²⁷ Např. Tereza Nováková to komentuje: „Zdá se mi, že Lada změnila za nové redakce zúplna svůj směr; dříve, jak ohlašovala, chtěla být zastánkyní ženské otázky, nyní konkuruje úplně s Domácí hospodyní paní Procházkové.“ Použito z: Sadbová, B. (edd.) *Z lidské sonáty. Teréza Nováková: Korespondence*. Praha : Odeon, 1988, s. 147. Dopis z 19. října 1889 Karolíně Světlé.

²⁸ Eliška Krásnohorská (1847 – 1926), vlastním jménem Alžběta Pechová, se narodila v Praze 18. listopadu 1847, byla česká spisovatelka, libretistka a překladatelka. Vědomosti získala v pražském Svobodově ústavu. Mezi literární osobnosti ji uvedli Karolína Světlá a Vítězslav Hálek. Byla členkou *Ženského výrobního spolku českého*, který založila Karolína Světlá (její celoživotní vzor) a byla redaktorkou *Ženských listů*. Založila spolek *Minerva* a spolupodílela se na založení prvního českého dívčího gymnázia téhož jména. Je autorkou jedné z prvních úvah o ženském hnutí *Ženská otázka česká* (1881). Přispívala mimo jiné i do časopisu *Osvěta*, kde se zabývala literární kritikou. Zemřela 26. listopadu 1926 opět v Praze. NOVÁK, A., *Přehledné dějiny literatury české*, Olomouc : R. Promberger, 1936 - 1939. S. 673 – 677. Nebo KREČÍ, K. (edd.) *Ze vzpomínek Elišky Krásnohorské*. 1950

²⁹ HECZKOVÁ, L. *Píšíci Minervy: Vybrané kapitoly z české literární kritik.*, Praha: Filosofická fakulta Univerzity Karlovy, 2009, s. 290.

Ženské listy se měly stát „tribunou bojovnic za ženská práva.“³⁰ Další zajímavostí je jazyk. Časopis by mohl vycházet i německy, avšak „časopis bude psán slohem prostonárodním, aby si proklestil dráhu do rodin a k srdcím ženštin všech.“³¹

V dalších ročnících, kdy vedla *Ženské listy* Eliška Krásnohorská se vyskytovaly známější jména jako byla Sofie Podlipská, Karolína Světlá a Tereza Nováková. El. Krásnohorská, jež byla hlavní redaktorkou od roku 1874 po dalších téměř 25 let a která nahradila příliš konzervativní V. Lužickou, inteligentně určovala jejich obsah tak, aby reagoval na všechny ženské problémy. Paradoxně v polovině 90. let začaly být *Ženské listy* považovány opět za konzervativní. To, že se udržely i v konkurenci s dalšími časopisy, svědčilo i o potřebě konzervativnějšího časopisu.³²

Krásnohorské záleželo na tom, aby *Ženské listy* měly širší společenský a sociální kontext a byly poučné i pro muže. Psala do nich jak teoretické úvahy, tak povídky a umělecké kritiky často pod různými pseudonymy.³³

2.3. Ženský svět

Ženský svět – List paní a dívek českých vycházel od roku 1896 a byl zřízen Ústředním spolkem českých žen jako čtrnáctidenní společensko – kulturní vzdělávací časopis. Jeho stránky byly věnovány především informacím o činnosti spolku a také o emancipačních snahách žen po celém světě. Kromě kulturních rubrik nabízel i rubriky o zdraví a zdravotnictví. Vedla jej přední česká spisovatelka Tereza Nováková³⁴ od roku 1896 do 1907 a

³⁰ LENDEROVÁ, M. *K hříchu i k modlitbě*. Praha: Mladá Fronta, 1999, s. 267.

³¹ Tamtéž.

³² NEUDORFLOVÁ, M. L. *České ženy v 19. století*. Praha: Janua, 1999, s. 164.

³³ HECZKOVÁ, L. První léta časopisu *Ženské listy*. Co chtěla kritička Eliška Krásnohorská. In: ČADKOVÁ, K.; LENDEROVÁ, M.; STRÁNÍKOVÁ, J. *Dějiny žen aneb Evropská žena od středověku do poloviny 20. století v zajištění historiografie*. 1. vydání. Pardubice : Univerzita Pardubice, 2006. s. 323-333. ISBN 80-7194-920-5. s. 323.

³⁴ Tereza Nováková (1853 – 1912) rozená Lanhausová, se provdala za filologa Josefa Nováka a z jejich manželství vzešel syn Arne. Byla nejen uznávanou spisovatelkou, ale také etnografkou, publicistkou, redaktorkou *Ženského světa* a předsedkyní Spolku paní a dívek. Pomáhala založit Ústřední spolek žen českých (1897), *Ženský klub český* v Praze (1902) a *Ze ženského hnutí* (1912). Byla celoživotní obdivovatelkou Karolína Světlé, o které napsala nejrozsáhlejší literárněhistorickou studii „*Karolína Světlá, její život a spisy*“ do časopisu *Jitřenka* v roce 1890. O Tereze Novákové více in: HECZKOVÁ, L. *Píšíci Minervy: Vybrané kapitoly z české literární kritiky*. Praha: Filosofická fakulta Univerzity Karlovy, 2009, s. 291. NEJEDLÝ, Z. Tereza Nováková. 1958. Nebo ŠTĚPÁNOVÁ, I. Teréza Nováková. Praha. Mladá fronta, 2008. 978-80-204-1982-8.

po ní Pavla Maternová³⁵ do roku 1912. Od roku 1914 se toho ujala Miloslava Sísová až do jeho ukončení roku 1930.³⁶

Od roku 1915 bylo v záhlaví každého vydání uvedeno „Založen Terezou Novákovou roku 1896.“ Prvním vydavatelem byl Jan Otto, po něm od roku 1900 přešel zcela do správy Ústředního spolku českých žen.³⁷

Cílem časopisu bylo změnit obraz ženy ve společnosti a vytvořit tak nové vzory hodné následování. Vychování „nové ženy“ bylo podpořeno informacemi o moderních trendech a nových proudech v umění, časopis se však nevyhýbal ani tématům spojeným se změnami vztahů mezi pohlavími či třídami. Věnovala pozornost charitativní činnosti, do časopisu přispívaly i osobnosti z umělecké a politické sféry a apelovaly na podporu domovů pro chudé, staré, či odložené.³⁸

Jako většina ostatních časopisů nechyběla beletristická část, rubriky ze světového dění, z kultury, ale i výchovně zaměřené články. Velká pozornost byla věnována zdravotědě, lékařkám a ošetřovatelkám.

Časopis se stal i nástrojem pro vyjádření české inteligence i z řad mužů, které zastupoval především T. G. Masaryk, ke křesťanským tématům a vnímání ženy, včetně zakořeněných předsudků o její podřízenosti a méněcennosti. A katolická církev na přelomu 19. a 20. století reagovala na emancipační snahy žen zvyšováním svého konzervatismu. Mezi nejzajímavější články na toto téma patří „Právo ženy v křesťanské církvi“ od Pavly Moudré³⁹ z roku 1898.⁴⁰

Ještě zajímavější byl příspěvek od osvíceného kněze J. Svozila „Ze společenské pohlavní morálky (morálka mužská)“, který byl uveřejněn v Ženském světě v roce 1909. Příspěvek se

³⁵ Pavla Maternová (1858 – 1923), rozená Škamповá, byla sestrou básníka Aloise Škamповy. Původním povoláním byla učitelka a vychovatelka, ale byla také nadanou básnířkou, překladatelkou z francouzštiny a ruštiny, literární kritičkou a autorkou knih pro děti. Převzala redakci po Tereze Novákové a vykonávala tuto práci až do roku 1912. Přispívala také do Ženských listů a Ženského obzoru. Byla spoluzakladatelkou spolku Minerva, kde byla dlouho tajemnicí a redaktorkou knihovny Dívčím srdcím (1902 – 1923). Mimo jiné sepsala životopis Elišky Krásnohorské, které byla pomocnicí a její obdivovatelkou. V roce 1905 vydala ročenku jako sborník prací různých autorek s názvem „Češka“ s podobným zaměřením jako „Proti vlastnímu národu“. Po svatbě s Václavem Maternou se věnovala už jen občasným přednáškám, redaktorské a literární činnosti. Více in: HECZKOVÁ, L. *Píšíci Minervy: Vybrané kapitoly z české literární kritiky*. Praha: Filosofická fakulta Univerzity Karlovy, 2009, s. 290.

³⁶ Tamtéž, s. 275 – 280.

Miloslava Sísová (1883 – 1947), novinářka a překladatelka.

³⁷ HECZKOVÁ, L. *Píšíci Minervy: Vybrané kapitoly z české literární kritiky*. Praha: Filosofická fakulta Univerzity Karlovy, 2009, s. 239.

³⁸ HECZKOVÁ, L. *Píšíci Minervy: Vybrané kapitoly z české literární kritiky*. Praha: Filosofická fakulta Univerzity Karlovy, 2009, s. 239.

³⁹ Pavla Moudrá (1861 – 1940), provdaná Albieri, tj. Mucková, poté Mrhová, pseudonym Olga Příbylová, překladatelka, kritička, publicistka, redaktorka Lady a Ženské hlídky, ochránkyně zvířat a autorka cestopisných próz, viz HECZKOVÁ, L. *Píšíci Minervy: Vybrané kapitoly z české literární kritiky*. Praha: Filosofická fakulta Univerzity Karlovy, 2009, s. 290.

⁴⁰ NEUDORFLOVÁ, M. L. *České ženy v 19. století*. Praha: Janua, 1999, s. 174.

zaobíral otázkou obecného přístupu k ženám s nemanželským dítětem a ukazoval muži jeho morální cestu.⁴¹

V letech 1913 – 1914 vedla časopis Eliška Purkyňů.⁴² Od roku 1914 byl časopis vydáván soukromě Vydavatelským družstvem Ženského světa, v čele s Miloslavou Sísovou, která byla redaktorkou v období 1915 – 1930.⁴³ Za jejího působení se časopis věnoval i politice a byl zaměřen na potřeby žen ve válce a volební právo. Vycházel dvakrát měsíčně, vždy patnáctého a dvacátého.⁴⁴

2.4. Nové pařížské mody

Oproti převážně zábavným a poučným časopisům tu byla i módní periodika. Nejznámějším a nejlépe dochovaným časopisem v této oblasti jsou *Nové pařížské mody – list paní a dívek českých*, což byl časopis zaměřený především na módu a oblékání.

Časopis původně vycházel jako *Nové mody* z německého překladu „*Wiener Mode*“, a to od roku 1889. Vycházel dvakrát měsíčně – vždy k prvnímu a patnáctému každého měsíce v nakladatelství Aloise Hynka v Praze. Redaktorkou byla Marie Fridová,⁴⁵ tisklo se u J. Vilímka, od roku 1893 u Rudolfa Weisse. Časopis vycházel od šestého čísla s beletristickou přílohou „U domácího krbu“ redaktora Jos. M. Hovorky⁴⁶. Časopis zanikl rokem 1894, kdy začal vycházet jako *Nové pařížské mody* s podtitulem: *List paní a dívek českých*. Vznikl sloučením *Nových Mod* a *Pařížských Mod*. Vycházel opět k prvnímu a patnáctému v měsíci, redaktorkou módní části zůstala Marie Fridová, vymizela příloha „U domácího krbu“, kterou nahradily „Dámské besedy“ a „Dětská šatna“. Vydavatel zůstal stejný, tiskem se však *Nové pařížské mody* navrátily k J. Vilímkovi. Vycházely také k prvnímu a patnáctému dni v měsíci.⁴⁷

⁴¹ HECZKOVÁ, L. *Pišící Minervy: Vybrané kapitoly z české literární kritiky*. Praha: Filosofická fakulta Univerzity Karlovy, 2009, s. 239.

⁴² Eliška Purkyňů (1868 – 1933), novinářka a překladatelka z francouzštiny, poslankyně od roku 1920. Po Tereze Novákové a Pavle Maternové se stala v roce 1913 třetí redaktorkou Ženského světa. viz. Dvořák, s. 18).

⁴³ Sestra politika Vladimíra Síse, viz. tamtéž, s. 181

⁴⁴ PAŠKOVÁ, P. *Vznik a počátky ženského časopisectví v Čechách (60.-90. léta 19. století)*. České Budějovice, 2001. Diplomová práce. Jihočeská univerzita. Pedagogická fakulta v Českých Budějovicích. Historický ústav. S. 5

⁴⁵ Marie Fridová (?), učitelka Ženského výrobního spolku. Pozn. autorky: Více se nepovedlo nalézt, což je vzhledem k její práci zvláštní.

⁴⁶ Josef Miroslav Hovorka (1838–1914) byl český literární historik, redaktor, odborný knihkupec a spisovatel.

⁴⁷ PAŠKOVÁ, P. *Vznik a počátky ženského časopisectví v Čechách (60.-90. léta 19. století)*. České Budějovice, 2001. Diplomová práce. Jihočeská univerzita. Pedagogická fakulta v Českých Budějovicích. Historický ústav.

Ve sledovaném období pokrývají poptávku vedle *Nových pařížských mod* např. *Modní svět*, *Bazar* coby příloha *Světozoru*, nebo *Evropské mody*.

Kromě střihů a obrázků šatů (v nebyvalé kvalitě a barevnosti) nabízel časopis i praktické rady do domácnosti. Obsaženo je též poučení, jaké je vhodné odění pro každou příležitost. . Především se časopis zaměřoval na střihy šatů jak na procházku, na sport, tak na společenské akce, jakými byly i plesy. Pomáhá i s rozhodováním mladých dívek, co si mají vzít na svůj první maškarní ples, pochopitelně nechybí poučení, jak se na něm mají chovat. Ženský módní žurnál je jako pramen také důležitý, i když stejně jako dnes odrážel realitu velmi zkreseně. Nebyly to jen obrázky šatů a střihy včetně střihové přílohy, návody a doporučení v oblasti chování a etikety, co tvořilo tento časopis a proč ho ženy kupovaly. Stejně jako dnes to byl sen o ideálu a identifikace s ním. Některá čísla byla i tematicky zaměřená na nevěsty, nebo výbavu pro děti. A nechyběly ani rady hospodyňkám a důležitá rubrika „*Ruční práce*“. Jedním z nejzajímavějších a také trochu kontroverzním článkem v takovémto časopise byl „*Boj proti šněrovačkám*“ od Jozy Potocké,⁴⁸ která se týká právě deformace ženského těla. A protože šaty je třeba nosit do společnosti, zajímavá byla i kulturní sekce, která informovala o společenském a kulturním dění.

2.5. Šťastný domov

Časopis *Šťastný domov* – časopis věnovaný českým ženám a domácnostem začal vycházet 1. října roku 1904 pod patronátem Čechoameričanky Josefy Humpal-Zemanové⁴⁹, jejíž krátký

⁴⁸ Potocká, J., *Boj proti šněrovačkám*, in: *Nové pařížské mody*, 1909, roč. X., č. 2, s. 20.

Joza (Josefa) Hercíková – Potocká, pardubická spisovatelka a bojovnice za ženská práva. Pozn. autorky: Více se nřpodařilo najít.

⁴⁹ Josefa Humpal-Zemanová (1870 - 1906).

Zakladatelka Šťastného domova od dvou let byla v USA, kde navštřevovala základní školu. Vyšší dívčí školu absolvovala poté v Písku. Po smrti matky se spolu s otcem a sourozenci opět přesunuli do Států, kde její otec tři roky nato zemřel (bylo jí 16let). Již ve 20ti letech za sebou měla nevydařené manželství s českým přistřehovalcem a zároveň studentem Humpalem z Cornell University. Jejich syn bohužel zemřel krátce po narození. Potom studovala na ženské koleji Western Reserve University v Clevelandu filosofii, psychologii, historii a literaturu, starala o své tři osiřelé sourozence a psala články pod pseudonymem M.A. Kalinová. Po studiích se vydala na cesty po Spojených Státech po osadách českých přistřehovalců a snažila se poznat potřeby a touhy svých krajanek. zjistila, že české ženy „žizní“ po časopise, který by je seznamoval s děním v ženském hnutí se rozhodla ho pro ně vydávat. První číslo Ženských listů vyšlo v Chicagu roku 1894. Byla také předsedkyní Jednoty českých dam a „členem celé řady vlasteneckých jednot českých a mnoha čelných amerických klubů, v nichž zastávala i čestné úřady; dále členkou různých humanitářních, žurnalistických, literárních a feministických spolků.“ Potě v Praze vydala knihu *Amerika v pravém světle* v nakladatelství F. Šimáčka, které později vydával i Šťastný domov a přeložila také knihu hluchoslepě spisovatelky Helen Kellerové *Povídka mého života*. Začátkem roku 1904 se usadila v Praze, aby přijala nabídku místa sekretářky

život byl jako z dobrodružného románu s předčasným koncem. Na úvodní straně hlásá „náš program“, že základem společnosti je jednotlivec, kterého je třeba vychovat. Výchovu v moderní společnosti má na starosti domov a škola – „*totiž rodina, společnost, tj. národ a stát*“. v moderní rodině vychovávají oba rodiče, „*přes to však největší podíl...bude vždy ponechán ženě*.“ Žena má také „*znáti svět, aby mohla býti muži svému družkou a on nemusil vyhledávati důvěrníků pro své záměry u cizích*“ a „*býti praktickou, aby dovedla domácnost svou řídití přinejmenším výdeji nejen finančním – ale především ... vlastních tělesných sil*.“ Ovšem nejdůležitější poselství oproti ostatním časopisům tkví v prohlášení, že žena má i odpočívat a být „*zdravá, veselá a šlechetná matka...jasným paprskem, vše ozařujícím a uzdravujícím v rodině*“. Nemá být už otrokyní, která nesmí zahálet, protože je to nesprávné a zastaralé. K odpočinku i osvětě by měly přispět i rubriky věnované ženám, které svůj život rodině nezasvětily, „*vychovatelství, zdraví, umění a literatura, světové události, tělocvik, sport, kuchařské umění, domácí ekonomie, vynálezy*“. V programu se píše i o tom, že nechce kritizovat, ani unavovat „*dlouhými pojednáními,*“⁵⁰ kterých je dost v odborných časopisech, čímž definitivně vymezuje pojetí jako praktické a odpočinkové.

Na závěr Josefa Náprstkova v dopise nadšeně vítá časopis a chválí zkušenosti J. H. - Zemanové z Ameriky, které se v časopise skutečně z počátku odrážejí.

Už první číslo obsahuje fotografie a první z nich je „americký ‘sink’ u vodovodu v kuchyni“, následuje koupelna s vanou „po americkém způsobu“.

Jak již bývá zvykem, tak se rubriky postupem času rozrůstají a stejné je to i v případě Šťastného domova. Zatímco v prvním ročníku je jich 24 a jsou zde témata od vzdělání žen, přes módu, bydlení, umění, beletrii, přehled událostí, kuchyně, domácího lékaře, tělocviků po zábavu jako jsou hry a hádanky, tak o deset let později je rubrik 41 a nechybí zde obohacení o „rady pro život“, „právní přítel“, či „stroje a přístroje“. Obsah a témata museli jít s dobou.

Časopis byl celou dobu své existence od roku 1904 až 1929 vydáván nakladatelstvím Františka Šimáčka, později Šolc a Šimáček. Vycházel vždy dvakrát měsíčně, vždy k prvnímu

Ženského klubu českého, přijata však byla chladně. V dubnu roku 1905 ji postihla mrtvice a musela se vzdát na půl roku redigování Šťastného domova, za necelý rok na to však 23. 4. 1906 zemřela. Více informací in Šťastný domov, roč. I., č. 15, s. 337 – 342, 1905 nebo DVOŘÁK, J. Časopis Šťastný domov ve třech dekadách.

Diplomová práce. Diplomová práce. Fakulta sociálních věd. Univerzity Karlovy v Praze, 2008, s. 11 – 14.

⁵⁰ Šťastný domov, 1904, r. I., č. 1, s. 1.

a patnáctému v měsíci. Mezi spolupracovnice tehdy patřily Božena Viková-Kunětická,⁵¹ ale i Tereza Nováková, Eliška Purkyňů,⁵² Marie Laudová – Hořcová⁵³ nebo Ludmila Tesařová.⁵⁴

Šťastný domov se stal i terčem výsměchu spisovatele Jaroslava Haška. Povídka se stejným názvem z roku 1925 popisuje, kterak může čtení takového ženského časopisu přivést lidi do blázince a na šibenici. Je to samozřejmě popisováno s nadsázkou, ale jde o formu společenské kritiky.

Časopisy jsou vzájemně provázené i skrze redaktorky, ale i zmínkami o sobě vzájemně. Např. Eliška Purkyňů, Tereza Nováková, Věnceslava Lužická, anebo Joza Potocká psala do *Nových pařížských mod* ale i do *Šťastného domova*. Drobná zmínka o *Šťastném domově* je pak v nekrologu J. Humpal - Zemanové v *Ženském světě* z roku 1906,⁵⁵ kde jsou chváleny její spolupracovnice z časopisu jako opora, která ji přesto nechránila od jejího osudu.

Pět titulů⁵⁶ vybraných napříč spektrem žánrů a zaměření periodického tisku v podobě časopisů pro ženy je představeno a víme, které ženy je četly. Než se podíváme, jak a co se psalo o péči o tělo s tělovýchovou, je třeba si přiblížit vnímání a pohled na ženské tělo v dobovém kontextu.

⁵¹ Božena Viková –Kunětická (1862 – 1934), spisovatelka, dramatička, první česká politička, kandidátka do zemského sněmu.

⁵² Viz. výše str. 11 podkapitole o *Ženském světě*.

⁵³ Marie Laudová – Hořcová (1869 – 1931), herečka, pedagožka, novinářka.

⁵⁴ Ludmila Tesařová (1857 – 1936), spisovatelka a pedagožka, specializace pohádky a loutkové divadlo Více in DVOŘÁK, J. *Časopis Šťastný domov ve třech dekadách*. Praha, 2008. Diplomové práce. Fakulta sociálních věd Univerzity Karlovy v Praze.

⁵⁵ *Ženský svět*, 1906, r. X., č. 9, s. 51.

⁵⁶ Přehled všech časopisů viz. PAŠKOVÁ, P., *Vznik a počátky ženského časopisectví v Čechách (60.-90. léta 19. století)*. České Budějovice, 2001. Diplomová práce. Jihočeská univerzita. Pedagogická fakulta v Českých Budějovicích. Historický ústav. s. 5 – 7.

3. Dějiny těla a reflexe těla v ženských časopisech

„Chápání lidského těla je ovlivněné historickou epochou, příslušností k sociální vrstvě, stářím jedince a výchovou.“⁵⁷ Dějiny těla nebo anglicky též „body history“⁵⁸ jsou předmětem bádání z různých hledisek. Důležitý je především antropologicko historický pohled. A jak zdůrazňuje Daniela Tinková, tak tělo lze považovat za modelový „historicky podmíněný sociální konstrukt.“⁵⁹ Na základě genderového konstruktů byla žena vnímána skrze tělesnost, ale na druhou stranu jí byla odepřena možnost poznat svoje tělo.⁶⁰ Robert Muchembled⁶¹ zdůrazňoval roli žen v utváření a udržování specifického vztahu k tělu – „od narození přes péči o stravování a nemocné.“⁶²

Ženy samy reflektovaly (nejen své a nejen ženské) tělo například ve svých denících. Často psaly o nemoci, ale jak poznamenává M. Lenderová, z větší části se týkaly tyto zmínky nemocí lidí v okolí ženy. Méně a poměrně stručně je zmiňována indispozice vlastní.⁶³

Nás zajímá především reflexe těla v ženském periodickém tisku od druhé poloviny 19. století. Ale nejdříve je potřeba se podívat na vnímání těla před tím, abychom pochopili, jak k současnému stavu procesem skrze vnímání společnost došla.

Jiří Rak uvádí, že se česká národní ideologie první poloviny 19. století tělesností nijak zvlášť nezabývala. „Národní snažení zdůrazňovalo svou ideální povahu a při popisu tělesných vlastností se žurnalistika i literatura omezovaly jen na obecné charakteristiky.“⁶⁴ Vlastenecká pozornost se upírala ke vzdělání, péči o mateřský jazyk a šíření národního vědomí. Tělesná

⁵⁷ LENDEROVÁ, M. *A ptáš se, knížko má... Ženské deníky 19. století*. Praha: Triton, 2008, s. 178. ISBN 978-80-7254-956-6.

⁵⁸ Např. SHORTER, Edward. *A History of Woman 's Bodies*. United States of America, 1982. ISBN 0-465-03029-7. LABISCH, Alfons. *Homo Hygienicus. Gesundheit und Medizin in den Neuzeit. Frankfurt/New York, 1992*. ISBN 3-593-34528-5.

⁵⁹ TINKOVÁ, D. Tělo-věda-historie. K otázce formování „moderního“ těla v historiografii a novověké vědě. In: *Antropologické přístupy v historickém bádání*. Praha: Argo, 2007, s. 14. ISBN 978 -80 – 7203 – 923 – 4.

⁶⁰ VLČKOVÁ, L. *Způsob „uchopení“ feminity v 2. polovině 19 století : tělo, tradice a církev jako determinant výchovy aneb disciplinace, lokalizace, panoptiku*. ČLOVĚK – Časopis pro humanitní a společenské vědy č. 23 (10.7.2011), s. 17.

Srovnej s RANDÁK, J. a NEČASOVÁ, D. *Genderové aspekty konstrukce reálného a symbolického těla*. In: PETRASOVÁ, T., MICHALÍKOVÁ, P. (edd.) *Tělo a tělesnost v české kultuře 19. století*. Sborník příspěvků z 29. ročníku symposia k problematice 19. století. Plzeň, 26. – 28. února 2009. Praha: Academia, 2010, s. 139.

⁶¹ V knize *Le corps, la culture populaire et laculture élites en France*.

⁶² Citováno z TINKOVÁ, D. Tělo-věda-historie. K otázce formování „moderního“ těla v historiografii a novověké vědě. In: *Antropologické přístupy v historickém bádání*. Praha: Argo, 2007, s. 22. ISBN 978 -80 – 7203 – 923 – 4.

⁶³ LENDEROVÁ, M. *A ptáš se, knížko má... Ženské deníky 19. století*, Praha: Triton, 2008, s. 179. ISBN 978-80-7254-956-6.

⁶⁴ RAK, J. *Péče o tělo vlastencovo, resumé*. In: PETRASOVÁ T. a MACHALÍKOVÁ, P. (edd.). *Tělo a tělesnost v české kultuře 19. století*. Sborník příspěvků z 29. ročníku symposia k problematice 19. století Plzeň, 26. – 28. února 2009, Academia, Praha 2010, s. 49.

cvičení zůstávala stranou, protože zdatnost byla zapotřebí především u vojska. „Až v druhé polovině čtyřicátých let se setkáváme s výzvami k zavedení tělocviku v národních školách.“⁶⁵ Druhá polovina 19. století se vrací k antickým ideálům péče o tělo a ducha.⁶⁶ Myšlenku návaznosti na antické ideály nejvíce rozvinul Miroslav Tyrš, zakladatel Sokola, podle něj „podobně pak i tělocvik se zakládá na obnovení řeckých zásad co do vychování člověka...“⁶⁷ Ovšem Růžena Grebeníčková si všimla, že „ve skutečnosti žádný odkaz k pojmu těla“ a slovo „tělo“ jako by „bylo v těchto výkladech, věnovaných idejím a vyšším duchovním sférám, tabuizováno.“⁶⁸ Vlastenci si však začali uvědomovat, že ženy jim mohou být spojenci v boji za národní sebeurčení a že vlast potřebuje zdravé a silné ženy. Tak se postupně připravil prostor k tomu, aby se ženské tělo stalo předmětem zájmu nejen erotickým.

V tomto období se zdokonalovala i lékařská věda a poznání o mužském i ženském těle. Stále přetrvává vnímání těla především skrze „nenormální stav“, když je s ním něco v nepořádku, jinak je považováno za samozřejmou součást života. I lékaři, kteří měli léčit neduhy a nemoci si uvědomovali potřebu změny v péči o tělo. Mezi popularizátory v řadách lékařů patřil i Filip Stanislav Kodym,⁶⁹ který v *Úvodu do tělovědy člověka* uvádí o těle toto: „Tělo není ani břemenem ani vězením ducha; při nejmenším můžeme říci, že je jeho služebníkem, vykonavatelem jeho vůle. A tu pak není jedinstevné, je – li služebník silný, obratný, zdravý, či je – li slabý, nemocný, neduživý.“⁷⁰ I on se zmiňoval o ženském těle a ženám věnoval určitá doporučení, co se pohybu, především tance a péče o tělo týče. Jeho příručka *Zdravověda* vycházela v časopise *Česká dívka* v letech 1908 – 1909 na pokračování. Velmi populární byla druhá česká lékařka⁷¹ Anna Bayerová, která pravidelně přispívala například do

⁶⁵ RAK, J. Péče o tělo vlastencovo, resumé. In: PETRASOVÁ T. a MACHALÍKOVÁ, P. (edd.). Tělo a tělesnost v české kultuře 19. století. Sborník příspěvků z 29. ročníku symposia k problematice 19. století Plzeň, 26. – 28. února 2009, Academia, Praha 2010, s. 49.

⁶⁶ Základní resumé o vývoji vnímání těla in: KUBÍKOVÁ, I. Tělo a duše – proměny vnímání ženského těla na přelomu století. Pardubice, 2007. Diplomová práce. Filosofická fakulta. Katedra historických věd. Univerzita Pardubice, s. 20-21.

⁶⁷ Tyrš, M. Sokolské úvahy v řeči Miroslava Tyrše, vyd. J. Schneidera, Praha : Tělocvičná Jednota Sokol pražský, 1919, s. 73.

⁶⁸ GREBENÍČKOVÁ, R. Tělo a tělesnost v novověkém myšlení. Praha: Prostor, 1997, s. 9. ISBN 80-85190-65-6.

⁶⁹ F. S. Kodym (1811 – 1884), byl český lékař, přírodovědec, odborný spisovatel, novinář a politik. Napsal množství úspěšných populárně-vědeckých spisů, zejména v oblasti biologie, fyziky, chemie, zemědělství a zdravotnictví, psaných jasným a prostým slohem bez zbytečných cizích slov. V letech 1852-62 řídil *Hospodářské noviny*, hojně čtené na venkově a zaměřené na šíření poznatků vědy a techniky.

⁷⁰ KODYM, F. S. Úvod do tělovědy člověka, 1864, s. 227.

⁷¹ První lékařkou českého původu byla Bohuslava Kecková v roce 1880 v Curychu. V Rakousku – Uhersku byl problém s uznáním titulu ženám. První ženou v Rakousku – Uhersku, která byla uznána za vystudovanou lékařku byla až Anna Honzáková v roce 1902.

Ženských listů.⁷² *Dívčí zdravotní věda* vycházela v roce 1883 v *Ženských listech* na pokračování. Právě populárně laděné spisy „čtené v prostředí vzdělaných vrstev, umožnily rozšíření objemu a charakteru znalostí, považovaných do té doby za „vhodné“ pro ženy, ve prospěch přesnějších a obsažnějších informací o ženském (i mužském) těle, zdravotně, ošetřování nemocných, péči o dítě, o antikoncepci...“ měly zásluhu na postupném překonávání stereotypů o těle a zdraví.⁷³

Tělo lze v 19. století rozdělit na tři kategorie – 1. tělo z pohledu zdravotní vědy. 2. tělo vlastencovo, 3. ženské tělo (tělo ženy). Všechny tyto kategorie se v druhé polovině 19. století prolínají právě v českých ženských časopisech a v různých úhlech pohledů, podle zaměření časopisu.

Než budou uvedeny zástupné ukázky článků, je třeba si ještě ukázat alespoň zběžně hledisko soudobého vnímání ženského těla. Například Eliška Krásnohorská psala: „Ženské tělo není tělo přírodní a není redukovatelné na přírodní tělo. Je estetizováno v určitém zájmu, který umožňuje překonat jeho tělesnou omezenost.“⁷⁴ Viděla, že působením moderní estetiky se ženské tělo snadno proměňovalo v „ženské maso“.⁷⁵ Také se obávala, že „by se žena mohla ztotožnit jen s tělem“ a že by převládl názor o fyziologicky slaboduché ženě.⁷⁶ Její slova byla potvrzena o půl století později, kdy chvála na ženské tělo bohužel nepřicházela ani od zasluhujícího člena Sokola Jindřicha Vaníčka,⁷⁷ podle kterého jsou ženy „tělnatosti mdlé“, vyhublé, ve stínu vadnou a ihned se unaví a zapotí.⁷⁸

⁷² Promovala v roce 1881 a ve své *Dívčí zdravotní vědě* se zaměřila přímo na ženy.

⁷³ LENDEROVÁ, M. *A ptáš se, knížko má... Ženské deníky 19. století*. Praha: Triton, 2008, s. 179. ISBN 978-80-7254-956-6.

⁷⁴ HECZKOVÁ, L. *Píšíci Minervy: Vybrané kapitoly z české literární kritiky*. Praha: Filosofická fakulta Univerzity Karlovy, 2009, s. 161. ISBN 978-80-7308-282-6.

⁷⁵ HECZKOVÁ, L. *Tělo v pohybu. Národní sokolské tělo od daltonismu k rytmice*. In: PETRASOVÁ, T., MICHALÍKOVÁ, P. (edd.) *Tělo a tělesnost v české kultuře 19. století*. Sborník příspěvků z 29. ročníku symposia k problematice 19. století Plzeň, 26. – 28. února 2009. Praha: Academia, 2010, s. 158.

⁷⁶ HECZKOVÁ, L. *Píšíci Minervy: Vybrané kapitoly z české literární kritiky*. Praha: Filosofická fakulta Univerzity Karlovy, 2009, s. 131. ISBN 978-80-7308-282-6.

⁷⁷ JUDr. Jindřich Vaníček (1862 – 1934), legendární náčelník ČOS a rytíř čestné legie zavedl do Sokola sporty. Sám aktivně provozoval veslování, tenis, šerm, box, závodně plaval. Je autorem mužského cvičebního úboru. Pořádal cvičitelské školy, přispěl k rozvoji tělocviku na školách a v armádě. 28. října 1918 v Praze organizoval Národní stráž a v roce 1919 pak vojenskou pomoc 4 sokolských praporů na Slovensku proti akci Maďarů. V letech 1919 až 1927 působil na Ministerstvu národní obrany. Vedl 6 sokolských sletů.

⁷⁸ RANDÁK, J. a NEČASOVÁ, D. Genderové aspekty konstrukce reálného a symbolického těla. In: PETRASOVÁ, T., MICHALÍKOVÁ, P. (edd.) *Tělo a tělesnost v české kultuře 19. století*. Sborník příspěvků z 29. ročníku symposia k problematice 19. století Plzeň, 26. – 28. února 2009. Praha: Academia, 2010, s. 143 – 144.

Na krásu ženského těla se můžeme dívat různými úhly pohledu. Uvádím na ukázkou dva články z prakticky zaměřených časopisů, na kterých si můžeme ukázat, že pojem krása těla nemusí být jen adorací či pozitivním hodnocením.

Nový časopis *Šťastný domov* otiskl velmi zajímavý článek ve formě dopisu od čtenářky, s názvem *Krása ženského těla*.⁷⁹ Ale není to o opěvování této krásy, jak by se dalo očekávat. Jde o pobouření nad rozdáváním letáků s pornografickou tematikou v rukách malých chlapců. Autorka však neztrácuje krásu v uměleckých dílech, ale odsuzuje krásu „bez krásné duše.“ Na dalších řádcích následuje opovržení nad ženami, které se svým tělem obchodují. Jedná se tedy o etický problém, který podle časopisu zaměřeného na rodinu a „šťastný domov“ je potřeba řešit. Ženy se často pasovaly do role ochránkyň veřejné mravnosti a na stránkách časopisů jim k tomu byl dán prostor. Pro srovnání můžeme uvést rubriku *Veřejná mravnost* z časopisu *Ženský svět*.⁸⁰

Naproti tomu o deset let později Bohuslava Klimšová v časopise *Lada* z roku 1914 v „Člátku poučném – Krása těla a ducha – Zvykoslovné podání a rozjem“ v lidově rostlinných přirovnáních sumarizuje přirovnání ke kráse: „Bible zdůrazňuje krásu vnitřní, kdežto ‚náš venkovan‘ se rád ohlédne za dívkou ‚krev a mléko, jako míšeňské jablíčko, jako z cukru, jako z alabastru, jako z vosku‘“ a „má –li ruce i krk jako z másla.“⁸¹

U žen, které jsou statnější a silnější není shledáváno nic hezkého. Ovšem ani „suší“, pihovatí, příliš hubení a jinak vybočující lidé to zjevně neměli jednoduché, autorka používá tolik výrazů a přirovnání, že by to vystačilo na slovník. Dívka měla mít pět „p“: pěkná, pobožná, peněžitá, poslušná (neb pokorná), pracovitá.⁸² V tomto ohledu se nedá říci, že by autorka článek, pokud to nemyslela ironicky, podporovala emancipační hnutí žen a viděla jinou budoucnost dívky, než je dobře se vdát. Potvrzuje se zde tedy tolik kritizovaný vychovatelský stereotyp konzervativně zaměřeného časopisu, jakým *Lada* skutečně od roku 1900 byla.

Další pohled, který však není zcela zaměřen na onu krásu, ale zabývá se tělem, a to doslova „zevnitř“ je v časopise *Česká dívka*⁸³. V sekci *Zajímavosti* je podán chemický rozbor *Z čeho je složeno naše tělo?*: „Železa máme v krvi tolik, že by stačilo na 7 podkov. Soli máme v těle

⁷⁹ Krása ženského těla. *Šťastný domov*, 1904, r. I., č. 2, s. 27.

⁸⁰ *Ženský svět*, 1901, r. V., č. 11 - 13, s. 124, 130, 158.

⁸¹ *Lada*, 1914, r. XIV., č. 5, s. 114.

⁸² Tamtéž, s. 138.

⁸³ O tomto časopise se nepodařilo najít více zmínek, proto nebyl zařazen do analýzy. Zaměřuje se na výchovu dívek. Byl vydáván od roku 1903 učitelem Aloisem Holubem, vlastním nákladem. Jeho součástí byla i příloha *Vzory ženských ručních prací*. Rubriky jsou rozděleny na Články a básně (obsahuje i ruské pohádky) a *Vychovatelství*. Každé číslo začíná fotografií jedné významné české ženy, většinou jde o spisovatelky.

22 kávových lžiček. Kostíku neboli fosforu, jaký je na obyčejných sirkách, máme v těle tolik, že by se jím fosforovalo 820 000 sirek, nebo že by dostačil otrávit 500 lidí. Uhelných látek je v těle člověka tolik, že by se z nich udělalo skoro 800 tuctů tužek. Kyslíku, vodíku, kyseliny uhličitě máme v těle takové množství, že by se jimi naplnil veliký balon, který by unesl člověka.⁸⁴

Různých pohledů na tělo může být tolik, kolik je lidí. Co se mužského pohledu týče, souhlasila bych s B. Klimšovou v tom, že „i muži mívají pro krásu žen jiné oči, než my, jim se zdává skvělým, co nám se třeba nelíbí.“⁸⁵

Tělo se probíralo tedy jak z hlediska povrchního vzhledu, tak i z hlediska vnitřního složení, ale i z mnohdy nečekaných úhlů pohledu. L. Heczková si také všimla polemik v *Ženských listech*, které dostatečně svědčí o tom, že jde především o ženské tělo jako objekt dívání a erotické touhy. „Povýšené zušlechtěné tělo se stávalo součástí harmonického celku (stávající se „tělem národním“), aby se takto vyvázalo z redukující reference. O těle se referuje sice znovu okleštěně, ale nepopírá se. Ne – smyslovost takového pojetí brání „nevlastní“ erotizaci těla. Nesrozumitelnost takového výkladu snad zjasní, když si uvědomíme, že tělo ženy je po celé 19. století zúženo na smyslové, sexuální a prokreativní tělo, jakkoliv může být adorováno.“⁸⁶

3.1. Nemoc

S tělem velmi úzce souvisí také zdraví a hygiena. Bádání předních odbornic a odborníků na poli „gender, women's a body history“ vždy uvádí „věčně nemocnou ženu“.⁸⁷ M. Lenderová zmiňuje, že v „průběhu 19. století se nejprve precizuje a posléze narušuje medicínský konstrukt feminity, ženy „věčně nemocné...“⁸⁸

⁸⁴ Česká dívka, 1908, r. V., č. 3, s. 55.

⁸⁵ Tamtéž, s. 150.

⁸⁶ HECZKOVÁ, L. *Tělo v pohybu. Národní sokolské tělo od daltonismu k rytmice*. In: PETRASOVÁ, T., MICHALIKOVÁ, P. (edd.) *Tělo a tělesnost v české kultuře 19. století*. Sborník příspěvků z 29. ročníku symposia k problematice 19. století Plzeň, 26. – 28. února 2009. Praha: Academia, 2010, s. 161.

⁸⁷ Touto problematikou se v Čechách zabývá především TINKOVÁ, Daniela. *Věčně nemocná žena. Žena a mateřství v lékařském myšlení na prahu moderní doby*. In *Dějiny a současnost*. Číslo 1/2004. Praha: LN, 2004. Dále možnost srovnání s zahraničními publikacemi, např. SHORTER, Edward. *A History of Woman's Bodies*. United States of America, 1982. ISBN 0-465-03029-7. LABISCH, Alfons. *Homo Hygienicus. Gesundheit und Medizin in den Neuzeit*. Frankfurt/New York, 1992. ISBN 3-593-34528-5.

⁸⁸ LENDEROVÁ, M. *A ptáš se, knížko má... Ženské deníky 19. století*. Praha: Triton, 2008, s. 178. ISBN 978-80-7254-956-6.

Současná definice nemoci podle klasické i alternativní medicíny by se dala charakterizovat asi takto: Nemoc je informace o tom, že člověk ve svém životě dělá nějakou chybu nebo žije v podmínkách, které zdraví škodí. Každá zdravotní porucha má nějakou objektivní příčinu.

I ženský časopis tento stereotyp reflektoval. Za velmi důležitou, leč patrně ve své době ještě málo vyslyšenou reakci v ženském časopise *Ženský svět* z roku 1896 lze považovat tuto reakci: „*Že žena je „nemoc“, ovšem pravdou není, příroda toho téměř nežádá, toť většinou vina sociálních poměrů, vina zděděných dispozic a ovšem i vina neprozíravých žen samých.*“⁸⁹

Ony „věčně nemocné ženy“ měly tu smůlu, že jejich tělo bylo považováno za tajemné, jiné a nepochopitelné. Dávalo sice nový život, ale také ho provázela často nemoc a smrt. „Všeobecně uznávaný názor, že žena je od puberty až do menopauzy stále nemocná, potvrzovala především ženská úmrtnost, která byla v 19. století dvakrát vyšší než u mužů. Ženský organismus deformovaný nevhodným oděvem, nucený především k pobytu v domácnosti (v mládí u piana a vyšívání, po sňatku u plotny), vysilovaný častými porody a zanedbaný špatnou životosprávou, byl více náchylný k onemocnění a předčasné smrti.“⁹⁰

Nejméně do té doby probádanou oblastí, která byla nejvíce mystifikována jsou ženské orgány, které „prý působí na ženskou psychiku, proto je žena náladová, nestálá, žije ‚srdcem, nikoliv hlavou‘“. Takový byl odvěký stereotyp, doprovázený přesvědčením, že „vaječníky vždy jsou vzrůstu zařazeny, přemáhá – li se mozek.“⁹¹ Jeho kořeny lze hledat ve středověku, v průběhu 19. století byl jen velmi pomalu překonáván. Počátky takového překonávání byly ve vědeckém výzkumu, který „nastartoval“ objev ženského vajíčka v první čtvrtině 19. století a pak to pokračovalo zřízením oboru zvaného gynekologie.

V běžné praxi si ženy předávaly informace o nemocích a problémech jako menstruace, porod a menopauza mezi sebou, protože ne všechny se dostaly k naučné literatuře⁹² a domácím lékařům se ženy svěřovaly pouze v nejnútnejších případech.⁹³ „Měšťanské dívky měly k dispozici většinou jen rady svých matek, ale o ‚těchto věcech‘ se veřejně nemluvalo. Pro

⁸⁹ Č. Jiřina, *Zdravovědné epistolky našim dámám*. In: *Ženský svět*, 1896, roč. I., č. 1, s. 8-9.

⁹⁰ SECKÁ, M. Přednášky Jana Evangelisty Purkyněho o medicíně ženy, In: PETRASOVÁ T. a MACHALÍKOVÁ, P. (edd.) *Tělo a tělesnost v české kultuře 19. století*. Sborník příspěvků z 29. ročníku symposia k problematice 19. století Plzeň, 26. – 28. února 2009. Praha: Academia, 2010, s. 36.

⁹¹ Věčně nemocná žena: In: LENDEROVÁ, M. a RÝDL, K. *Radostné dětství?: Dítě v Čechách devatenáctého století*. Praha a Litomyšl: Paseka, 2006, s. 257. ISBN 80-7185-647-9. Též LENDEROVÁ, M. a kol. *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*. Praha: Lidové noviny, 2009, s. 47. ISBN 978-80-7106-988-1.

⁹² Mezi takovou tematickou knihu lze zařadit Čenka Křížka a jeho příručku *Českým paním, prvá pomoc v těhotenství, při porodu, v šestinedělí a při ženských nemocech*, Praha 1875.

⁹³ Komunikace mezi pacientem/kou a lékařem ve sborníku Lorenzová, H., a Petrasová, T., *Fenomén smrti v české kultuře 19. století: sborník příspěvků z 20. ročníku symposia k problematice 19. století*, Plzeň, 9.-11. března 2000. Praha: Koniasch Latin Press, 2001 ISBN 80-85917-79-3.

zvídavé hlavy se nabízely knihy, i když tzv. *Domácí lékař*⁹⁴ a podobné tisky v češtině začaly vycházet až v druhé polovině 19. století, jejich několikerá vydání svědčí o mimořádném zájmu o tuto literaturu.

Když přišel Americký klub dam⁹⁵ s přednáškami, byl o ně obrovský zájem, a zvláště přednášky ze zdravotní vědy byly velmi přitažlivé – zasloužil se o ně právě profesor J. E. Purkyně.⁹⁶ Dnes jsou pro nás tyto okruhy běžné v osnovách biologie, ale pro ženy toužící po informacích v druhé polovině 19. století byla témata jako: Kostra, svaly a klouby; Mozek, mícha a nervstvo; Čich, chuť a kůže; Chmat, sluch, ucho a oko; Zaživací ústrojí a Oběh krve a dýchací ústrojí“ velmi atraktivní a zajímavá.

Když už je dívka či žena nemocná, V. Lužická ji vzkazuje: „*V nemoci buď trpělivou a nepřitěžuj svému okolí v jeho námaze ošetřovatelské nevrlosti, rozmary (...) vzpírání se rozkazům lékaře a podobně.*“ Uzdravení je vzkříšením, které je třeba dál podporovat soustavnou péčí.⁹⁷

Téma nemoci byly přítomno v ženských časopisech především v péči o nemocné. *Ženský svět* radil, jak zařídit *Pokoj nemocného*⁹⁸ a která o něj pečovat. Nebo informoval *O ošetřovatelské službě při nemocných*.⁹⁹ *O ošetřovatelkách v nemocnicích* informují i *Ženské listy*.¹⁰⁰ Tato témata se prolínala se zdravotní vědou, která je zmíněna v samostatné podkapitole.

3.2. Zdraví

Oproti nemoci stojí zdraví, které je základem plnohodnotného života. Naváží citátem z *Lady* z roku 1865 „*Zdráv jest však, kdo jest beze všech tělesných bolestí a nehod, koho duševní síly*

⁹⁴ *Domácí lékař*. Rodinám, obecnostvu, obcím a okresům. Pro poměry všech stavů, též rolnictva i dělnictva, Praha 1890.

⁹⁵ První český ženský spolek, který vznikl v roce 1865 po uzákonění možnosti zakládat spolky více in: BAHENSKÁ, M. Počátky emancipace žen v Čechách: dívčí vzdělávání a ženské spolky v Praze v 19. století, Sociologické nakladatelství. Praha: Libri, 2005. ISBN 80-7277-241-4.

⁹⁶ SECKÁ, M. Přednášky Jana Evangelisty Purkyněho o medicíně ženy, In: PETRASOVÁ T. a MACHALÍKOVÁ, P. (edd.). *Tělo a tělesnost v české kultuře 19. století*. Sborník příspěvků z 29. ročníku symposia k problematice 19. století Plzeň, 26. – 28. února 2009. Praha: Academia, 2010, s. 36.

⁹⁷ Lupen osmdesátý třetí, *Lada*, 1911, r. XI., č. 2.

⁹⁸ *Ženský svět*, 1900, r. IV., č. 9, 12, s. 150, 201.

⁹⁹ Tamtéž, č. 2, 3, 4, s. 39, 51, 62.

¹⁰⁰ *Ženské listy*, 1873 více v podkapitole Zdravověda, s. 24.

*náležitě jsou rozvinuty, údy těla v pravém k sobě poměru jsou a spojeny stejnou měrou účinkují.*¹⁰¹

Péči o zdraví se *Lada* věnovala i v roce 1911.¹⁰² Autorka (V. Lužická) nabádá dívky k péči o zdraví, patří to k dívčím „*povinnostem a krásným vlastnostem*“. Teprve nemocní si uvědomíme význam zdraví. „*V chorém těle nemocná je duše, proto si važ zdraví nade všechny poklady světa!*“ Dívka má poslouchat rodiče, kteří ji vychovávají a radí tak, aby nebylo zdraví „otřeseno“. Ovšem varuje na příkladu lehkomyšlných dívek před promrháváním zdraví v „*přemrštěných radovánkách, hlučných zábavách, ve sportech, v tanci a ve výstřednostech*.“ Všeho se má užívat s mírou a v rovnováze, jinak přijde trest v nemoci. Dívka si má ozkoušet své možnosti a nepřepínat se, neuhřát, nenachladit ani neunavit. „*Žij prostě, pravidelně, v ničem, ani v jídle, ani v pití nevybočuj z mezí.(...) Čistý vzduch, přiměřená výživa, pravidelnost v jídle, čistota těla, mírný pohyb, otužování těla a dobrý spánek, vhodný oblek, moudré střídání práce tělesné a duševní.*“

O své zdraví má dívka pečovat sama a nemá klesat na mysl, pokud ji přece jen nemoc schvátí, pokud o zdraví pečovala, tak se lépe uzdraví.

Stejně tak v časopise *Česká dívka* v rubrice *Vychovatelství* Karel Kálal¹⁰³ vyzdvihuje zdraví v každém odstavci. Zdraví je součástí základu života spolu s pravdou a láskou. Také slunce, vzduch, čistota a tělesná práce jsou zdraví velmi prospěšné. K. Kálal podává dívkám návody, jak si zdraví udržet, jak pečovat o tělo, ducha ale i život sociální.¹⁰⁴

Zajímavé je, že všechna doporučení byly směřována na dívky. Předpokládalo se, že dospělá (příp. vdaná) žena už potřebné znalosti získala? Pokud je získala od své matky, proč se nepředpokládalo, že je dívka získá opět od té své? Redaktorky, vychovatelky, vychovatelé, učitelky a učitelé považovali za svoje poslání šířit osvětu mezi dospívající mládež a stránky časopisů byly vhodným prostorem a příležitostí, jak rychle informovat co nejvíce čtenářek. Koneckonců, co děti nerady slýchávají od rodičů a vnímají to jen jako zbytečné poučování, může být od „neznámé/ho autora/autorky“ jako dobře míněná rada, na které by mohlo být něco pravdy, obzvláště, když se v mírných obměnách neustále všude opakuje.

¹⁰¹ *Všeobecná pravidla k zachování zdraví*, *Lada*, r.XI. číslo 2, s. 11.

¹⁰² Lupen osmdesátý třetí, In: *Lada*, 1911, r. XI., č. 2.

¹⁰³ Karel Kálal (1860 -1930), učitel ve Velkém Meziříčí a ředitel školy v Písku, byl také spisovatelem.

¹⁰⁴ *Česká dívka*, 1908, r. V., č. 14, s. 108 - 110

3.3. Zdravověda nejen v ženských časopisech

Ve zkoumaném období (padesáti čtyř let) na začátku stáli za popularizací zdravotní vědy pro ženy především muži. D. Tinková upozorňuje, že péče i znalost ženského těla v části evropské společnosti přechází z rukou porodních bab spjatých s lidovou kulturou (doslova) do rukou vzdělaných středostavovských mužů. Nevyhnutelným důsledkem byl pochopitelně i nový náhled na ženské tělo, které bylo těmi mužskými lékaři, na rozdíl od tradičních bab - matron, které byly samy několikanásobnými matkami a jejich vědomosti o porodu prošli i empirickou subjektivní zkušeností – nazíráno a představované jako „objekt“, a to jako objekt de facto patologický, permanentně „nemocný“. ¹⁰⁵

V závěru tohoto zkoumaného období to byly i ženy lékařky, které se věnovaly osvětové činnosti na přednáškách a v článkách v ženském periodickém tisku. ¹⁰⁶ Zmíněny byly i přednášky pro Americký klub dam ¹⁰⁷ o lidském těle. Vojtěch Náprstek, který se zasloužil o založení klubu se přátelil s Janem Evangelistou Purkyně. A právě toto přátelství pomohlo v šíření osvěty. Oba totiž viděli „v pokroku vědy a techniky a v osvětě lék na duševní a duchovní zaostalost. Proto bojovali za zřízení adekvátních škol a rovněž si uvědomovali, že národní obrození nelze dokončit bez aktivního zapojení žen do veřejného života. Nejen, že si toho byli vědomi, ale také napřeli své síly k tomu, aby staletý status quo změnili.“ ¹⁰⁸

Protože bylo všeobecné vzdělání žen ze středních vrstev v 19. století značně omezené a názory na zdravotní vědu a medicínu byly plné různých předsudků, bludů a tabu, tak přednášky od J. E. Purkyněho vzbuzovaly šok a zároveň zvědavost. 60. léta byla přelomovým obdobím nejen díky možnosti tiskového zákona vydávat české časopisy, ale v roce 1866 právě J. E. Purkyně měl onu první „šokující“ přednášku s názvem „Muž, žena a zvířata“. ¹⁰⁹ O rok později proběhl cyklus pěti přednášek na téma tělovědy a životosprávy, kde spolu s Františkem Novotným seznámili dámy i s modelem lidského těla, tzv. „fantomem“. ¹¹⁰ A právě těmito přednáškami položili základy, které vedly k založení zdravotní školy pro dívky.

¹⁰⁵ TINKOVÁ, D. Tělo-věda-historie. K otázce formování „moderního“ těla v historiografii a novověké vědě. In: NODL, M. a TINKOVÁ, D. (edd.) *Antropologické přístupy v historickém bádání*. Praha : Argo, 2007, s. 30. ISBN 978 -80 – 7203 – 923 – 4.

¹⁰⁶ Viz BAHENSKÁ, M. Povolání: žena. K otázce vzdělání lékařek a učitelek v českých zemích v 19. století. In: TOMEŠ, Josef. *Ženy ve spektru civilizací. (K proměnám postavení žen ve vývoji lidské společnosti)*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2009, s. 53 – 62. 978-80-7419-009-4.

¹⁰⁷ Americký klub dam je spojen se zámožnější společenskou vrstvou – vznikl z iniciativy Vojty Náprstka a Karolíny Světlé v roce 1865.

¹⁰⁸ SECKÁ, M. *Přednášky Jana Evangelisty Purkyně o medicíně pro ženy*. In: BLÜMLOVÁ, D. a KUBÁT, P., (edd.) *Tělo a tělesnost v české kultuře 19. století*. Sborník příspěvků z 29. ročníku symposia k problematice 19. století Plzeň, 26. – 28. února 2009. Praha: Academia, 2010, s. 36.

¹⁰⁹ Tamtéž, s. 37.

¹¹⁰ Tamtéž .

¹¹¹ Milena Secká si pokládá důležitou otázku o schopnosti žen pochopit odborné výklady. Přednášející byly většinou odborníci na konkrétní problematiku a nebyli zvyklí přednášet laické veřejnosti. Na tuto otázku našla odpověď v dochované pozůstalosti Josefy Křížkové, ze které vyplývá, že si vše zapisovaly do notýsků, že výklad byl srozumitelný i pro dívky a ženy se základním vzděláním.¹¹²

Touha a potřeba vzdělání v oblasti zdravotnictví se odrážela i v ženských časopisech. Články jsou nejen o ošetřování a ošetřovatelkách, ale i o nových vystudovaných lékařkách po celém světě.

Ženské listy už ve svém prvním ročníku v roce 1873 informují téměř v každém čísle o zdravotnictví, lékařkách ve světě a dění kolem zdraví.

Druhé číslo začíná reakcí na *Ošetřovatelky v nemocnicích* a to článkem *Dobrovolná služba v nemocnicích*, kterou napsala V. Lužická. Velmi rozumně píše o tom, že nadšení a potřeba žen v nemocnicích je, ale bohužel je málo proškolených žen a tak to nemůže mít takový účinek.¹¹³ Redakce také upozorňuje na velmi důležitý spis reagující na všechny dosavadní diskuze a články o ošetřovatelství – *Rychlá pomoc* (Malá knížka podávající naučení a rady pro první pomoc.) od MUDr. Viléma Šela. V dubnu 1873 podává V. Lužická v *Ženských listech* podrobnou zprávu o spolku ošetřovatelek Alice. Spolek byl založen v Darmštadě podle choti prince Ludvíka Hesenského v r. 1867. Kromě školení pořádal spolek i veřejné přednášky o lidském těle, o ošetřování, o péči o zdraví ad. Přednášeli tam čtyři lékaři.¹¹⁴

V červenci *Ženské listy* hlásají, že v Londýně se ženy sešly a založily Zdravovědný spolek.¹¹⁵ Záříjový a prosincový výtisk přidává informace, které se později staly častými v ženských časopisech, jenž povzbuzovaly ženy v jejich úsilí. A to o prosazování (se) žen v lékařství, zprvu v Evropě a Americe a od 90. let i v českých kruzích. Drobné zprávy byly především z Řecka, Anglie, Itálie, Švédska a Ruska. Slečny a paní slavily úspěchy na univerzitách, především lékařských a také zakládaly další školy pro nadané dívky.¹¹⁶

Již byly zmíněny články od Anny Bayerové z roku 1883 *Dívčí zdravotnictví*, opět v *Ženských listech*, které si držely prozatím prim i v 80. letech.

¹¹¹ Tamtéž, s. 44.

¹¹² SECKÁ, M. *Přednášky Jana Evangelisty Purkyně o medicíně pro ženy*. In: BLÜMLOVÁ, D. a KUBÁT, P., (edd.) *Tělo a tělesnost v české kultuře 19. století*. Sborník příspěvků z 29. ročníku symposia k problematice 19. století Plzeň, 26. – 28. února 2009. Praha: Academia, 2010, s. 43.

¹¹³ *Ženské listy*, 1873, r. I, č.2., s. 10.

¹¹⁴ Tamtéž, č. 4., s. 33.

¹¹⁵ Tamtéž, č. 7., s. 47-62.

¹¹⁶ Tamtéž, č. 12., s. 100.

Ani další časopisy nezůstávají pozadu. V roce 1890 v prvním čísle *Lady* v rubrice *Česká domácnost* byla podkapitola *Domáci lékařství*. Na tomto místě radil Dr. Křížek o vhodném oděvu.¹¹⁷ V dalších číslech se už tato podkapitola neobjevuje a dominují kuchařské recepty a praktické rady do domácnosti. Ve třináctém, patnáctém a šestnáctém čísle jsou otištěny ukázky *Ze zápisek studentky lékařství*, první české lékařky Bohuslavy Keckové, což muselo být pro spoustu žen velmi zajímavé téma.¹¹⁸ A ve 23. čísle je i článek *Žena ošetřovatelka nemocných*, jehož autorkou je Tereza Polabská.¹¹⁹

Především *Ženský svět* věnoval zdraví a zdravotědě velký prostor. Už v prvním ročníku v roce 1896 byla rubrika s názvem *Zdravovědné epistolky našim dámám*, kde se lze dočíst o tom, že ženy jsou díky lásce puženy starat se o druhé a o zabezpečování čistoty a zdraví, především dětí, proto už samy zkušenostmi přišly na některé poznatky medicíny. A „jelikož účelem ženy jest netoliko štěstí vlastní, ale i tvoření generací nových, je dvojnásob povinna tělesného zdraví svého se domáhati. Zdraví jejího dítěte, klidný vývoj jeho tělesný, mravný a intelektuelní zmnoží její štěstí osobní.“¹²⁰ O pět čísel později navazuje článek s názvem *Studium medicíny se stanoviska matčina* tematicky na zaměření na mateřství. Je zde zdůrazňována nutnost, aby měla žena lékařské vzdělání a byla tak připravena na mateřství. „Tu pociťujeme poprvé velkou mezerou ve svém vzdělání, obmezenost ženských práv.“¹²¹

V roce 1900 *Ženský svět* uvádí v rubrice *Zdravotnictví* články na pokračování, například *O ošetřovatelkách nemocných*, či *Pokoj nemocného*, kde radí, jak nejlépe se v takových případech zachovat. Nebo v roce 1905 přibyly zprávy z *Klubu přátel veřejného zdravotnictví*.

Šťastný domov měl už v prvním ročníku v roce 1904 rubriku *Domáci lékař* s podtitulem *Rady a pokyny z oboru zdravotnického*, kterou samostatně redigoval MUDr. Otakar Zuna. Články od něj v této rubrice na pokračování byly otiskovány ještě dalších 10 let. Zde se čtenářka dozvídá například o tom, jak vzniká krvácení z nosu a kterak mu zabránit,¹²² poučení o spaleninách¹²³, ale i informace o důležitosti očkování dětí proti neštovicím¹²⁴ a mnoho

¹¹⁷ *Lada*, 1890, č. 1, s. 6.

¹¹⁸ *Lada*, 1890, č. 13, s. 99.

¹¹⁹ Tereza Polabská (1851-1912) - pseudonym, spisovatelka, autorka mravoučných příběhů, též nábožensky a výchovně zaměřené beletrie pro mládež *Obrázek z venkova*, *Patero povídek*, ad.

¹²⁰ Č. Jiřina, *Zdravovědné epistolky našim dámám*. In: *Ženský svět*, 1896, r. I., č. 1., s. 8.

¹²¹ Tamtéž.

¹²² *Šťastný domov*, 1904, r. I., č. 1, s. 35.

¹²³ Tamtéž, s. 59.

¹²⁴ Tamtéž, č. 2, s. 133.

dalšího. V roce 1906 pokračovaly články s lékařskou tematikou např. v člancích *O nastuzení*, či *kosmetika oka*, ale nezapomínalo se na děti: *O některých nemocech dětí a životosprávě*.

Nebo se také udílely rady, jak se zachovat z hlediska ohleduplného, ale i zdravotního a hygienického, když máme *Nemocného v domácnosti*.

Nové pařížské mody v roce 1905 pamatovaly i na oblečení zdravotního personálu v článku *Modely reformních zdravotních oděvů pro paní a dívky* i s obrázky. Článek se především zabývá možností skloubit oblek, tak že „nejen modě, ale i ze zdravotních příčin má být přiměřený.“¹²⁵ V letech 1909 a 1910 v *Nových pařížských modách* je inzertní část přeplněna nejen nabídkou kosmetických výrobků, ale i nabídkami lékařů a jejich služeb.

V roce 1912 sama Pavla Maternová v *Ženském světě* osvětu v článku na pokračování vnesla pomyslné *Světlo v lékařství*, jež popisuje léčbu světlem doktora Finsena z Dánska. Tato léčba projevuje výsledky především u kožních onemocnění. „U nás“, informuje, měl „dánský objevitel“ zatím jednoho žáka - MUDr. Eduarda Slavíka.¹²⁶

Na přelomu let 1914 a 1915 byla v časopise *Šťastný domov* rubrika *Zdravotnictví a sociální péče*.

Těsně před první světovou válkou informují *Ženské listy* o spojení „Spolku ženských lékařů“ s „Pomocným komitétem lyceijního klubu pod vedením ženských lékařů“ s názvem „Spolek pro nemocnici“. Při dosavadním nízkém počtu ženských lékařek je stále ještě zajímavé, že se ženy organizovaly a spojovaly za veřejně prospěšnou věc.

„Díky specializaci lékařské vědy, vzniku porodnictví a gynekologie, se ženské tělo stalo předmětem vědeckého zkoumání.“¹²⁷ Tedy ženy se mohly vzdělávat jak z populárně naučných brožurek,¹²⁸ tak i z přednášek, ale i z článků v periodickém tisku. Přednášky byly i na stránkách časopisů přepsané. Jak jsme se mohli přesvědčit, tak rozkvět zdravotní vědy prožívala až od 90. let 19. století, což se odrazilo i na stránkách ženských časopisů.

¹²⁵ *Nové pařížské mody*, 1905, roč. XI., č.1, s. 18.

¹²⁶ *Ženský svět*, 1912, r. XVI., č. 8, s. 129.

MUDr. Eduard Slavík (1863–1942), napsal knihu pod názvem *Světlo v lékařství* a v roce 1912 vyšla nákladem u J. Otty. Z článku však není zcela jasné, že P. Maternová referuje o této nové knize.

¹²⁷ LENDEROVÁ, M. a kol. *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*, Praha: Lidové noviny 2009 ISBN 978-80-7106-988-1, s. 51.

¹²⁸ Seznam zdravotních brožurek bude v použitých pramenech

Na tomto vyčerpávajícím výčtu jsem chtěla ukázat, jak bylo téma zdravotní péče populární. Všechny časopisy bez výjimky věnovaly tomuto tématu prostor. Popularizace a osvěta měla ve svém šíření zjevně úspěch.

M. Secká vyslovila myšlenku, která zcela jistě napadla nejednoho badatele, či pozorného čtenáře o tom, jak „bylo obdivuhodné, že ženy, které v šedesátých letech 19. století toužily po vzdělání a doslova hltaly odborné přednášky, dokázaly již po dvaceti letech samy zakládat a řídit odborné školy“, ¹²⁹ stávaly se i lékařkami a pronikaly i do dalších profesních sfér na profesionální úroveň. Prozaicky by se na to dalo říci, že to byly to výjimečné ženy své doby, jenž byly ve správnou dobu na správném místě, ale jejich cesta nebyla jednoduchá. K tomu lze přidat ještě soudobý názor od Anny R. Husové: „*Nenechme platiti staré domněnky, že ženy, dívky nejsou schopny trvalých činů, jak rádo se o nich říká. Jeť důslednost žen v životě společovacím dosti již osvědčena, jen chce – li ji kdo viděti. Jsouť mnohé ženy perlami v ní. Bylo by dnes brněnské Vesny, kdyby nebylo energické důslednosti paní a dívek na Moravě? Trval by Výrobní spolek v Praze, kdyby nebylo vytrvalých a důsledných jeho budovatelek? Měli bychom dívčí gymnásium Minervu, kdyby nebylo důsledných pracovnic a jeho bytí? A co těch dobročinných spolků po Čechách vzkvétá jenom důsledným vytrváním paní a dívek v práci.*“¹³⁰

Provázanost se zdravotní péčí a hygienou si také uvědomovali v *Ženském světě* v roce 1896. K radikálnímu přestavění zdraví je vyžadována znalost právě zdravotní péče, „*abychom dle nabytých vědomostí hygienických pak správu života svého i dětí zařídili.*“¹³¹

3.4. Péče o tělo

Péči o tělo lze rozdělit na vnější a vnitřní. Do vnější řadíme hygienu a udržování těla včetně oděvu v čistotě. U žen jsou to také kosmetické prostředky¹³², které je pomáhají zkrášlovat.

¹²⁹ SECKÁ, M. *Přednášky Jana Evangelisty Purkyně o medicíně pro ženy*. In: PETRASOVÁ, T., MICHALÍKOVÁ, P. (edd.) *Tělo a tělesnost v české kultuře 19. století*. Sborník příspěvků z 29. ročníku symposia k problematice 19. století Plzeň, 26. – 28. února 2009. Praha: Academia, 2010, s. 43.

¹³⁰ Příspěvek k docílení duševní krásy, Anna R. Husová, S výňatky z „Karakteru“ Samuela Smila, In: Lada,

¹³¹ *Zdravovědné epistolky našim dámám*, In: *Ženský svět*, 1896, r. I., č. 1, s. 8.

¹³² Kosmetika je hojně frekventována v inzertní části. V intelektuálně zaměřených časopisech není pro kosmetiku mnoho místa. Ale například v březnovém čísle roku 1873 *Ženských listů* je věnován výrobě líčidel celý článek. Viz *Ženské listy*, 1873, r. I., č. 3, s. 16 -17. O kosmetice více též v NOVOTNÁ, B. *Tělesná hygiena*,

Ale můžeme do této kategorie zařadit i pohyb a sport jako prostředek k udržení zdravého a pružného těla. Vnitřní péče o tělo by se dala shrnout do snahy o zdravé a tělu prospěšné stravování. Nás zajímá především zdravotní, hygienická a pohybová stránka této péče.

3.4.1. Hygiena

Hygiena je dodržování zásad pro uchování zdraví, ale také součástí péče o tělo. V současné terminologii může být i synonymem pro udržování čistoty.¹³³ „Otázku rozvoje hygienického myšlení, resp. hygienických postojů rovněž nedávno rozvinul francouzský historik Georges Vigarello.¹³⁴ Ve své studii věnované dějinám zdravotních technik a pojmání zdraví/nemoci, resp. zdravého/nezdravého, jdoucí napříč staletími, sleduje historii a proměny preventivních postojů (nikoliv tedy primárně nemocí či terapií) a praktik umožňujících uchování těla a péči o ně.“¹³⁵

Pod hygienu především spadá mytí těla a čištění zubů. Koupání a mytí těla v ženských časopisech je také věnován prostor, ale rady, doporučení a návody se týkají především péče o děti. Jak píše K. Rýdl a M. Lenderová v *Radostném dětství*, tak i v péči o dítě zůstala důsledná čistota, vázaná na dostatek obtížně dostupné vody, až do konce 19. století atributem středních a vyšších vrstev, distinktivním znakem, který je dělil od vrstev dolních.¹³⁶ Už *Lada* v roce 1865 uveřejnila článek s názvem *Lázeň* od Dr. Reybera,¹³⁷ kde autor nabádá matky, aby koupaly své děti pravidelně. Domácí minerální lázně se dají udělat pomocí minerálu, který do vany vložíme. Pokračuje popsáním funkce pórů a pocení při kterém „*tělo vyháni bezměrným počtem maličkých pírů, předrobné a tenké kapky vody...*“, též vystupuje z těla i „*množství plynů, jež v těle zdržené zdraví překáží*“. Informace, že se to nesmí s odpařováním přehnat, aby nedošlo ke smrti, je však šokující.

kosmetika a péče o krásu obyvatelstva města Prahy ve druhé polovině 19. století. Diplomová práce. České Budějovice: Jihočeská univerzita, 1998. Pedagogická fakulta v Českých Budějovicích. Historický ústav.

¹³³ Srovnání možné s SMITH, Virginia. *Dějiny čistoty a osobní hygieny*. Praha: Academia, 2011. ISBN 978-80-200-1885-4.

¹³⁴ VIGGARELLO, G. *Histoire du corps*.

¹³⁵ TINKOVÁ, D. Tělo-věda-historie. K otázce formování „moderního“ těla v historiografii a novověké vědě. In: NODL, M. a TINKOVÁ, D. (edd.) *Antropologické přístupy v historickém bádání*. Praha: Argo, 2007, s. 24. ISBN 978-80-7203-923-4.

¹³⁶ LENDEROVÁ, M. a RÝDL, K. *Radostné dětství?: Dítě v Čechách devatenáctého století*. Praha a Litomyšl: Paseka, 2006, s. 142. ISBN 80-7185-647-9.

¹³⁷ Patrně pseudonym.

„Zdravota těla a kůže vymínají se vespolečně [...] Aby zdravota kůže zachována byla, pamatujme před jinými na lázně.“ Ideální čas na koupání je devátá ráno, večer by dítě usnulo, ale dlouho nepospalo.¹³⁸

Mytí ráno je doporučováno i pro dospělé už o několik desítek stran dříve, aby člověk nenastydl a protože „hojnost par z těla uniká.“ Večer je vhodné si mýt jen nohy, ale ne ve studené místnosti.¹³⁹

O každodenním koupání se píše také o 41 let později v *Nových pařížských modách* v roce 1906 a vyzdvihuje se jeho pozitivní vliv na pleť.

„Kromě kosmetických prostředků, jako veškeré masáže obličeje, natírání nebo obklady z telecího masa, mokrý šat apod., nejlepším lékem jest však každodenní koupel, jež tiší nervy a prospívá kůži.“ Návod pokračuje v doporučení tření „ne příliš měkkým šatem a mýdlem.“ Déle nemytá kůže vadne a nemohou se jí otevřít póry, takže nelze docílit osvěžení a posílení. Pravidelné mytí má také chránit před větrem, zimou a sluncem, které nemohou tolik uškodit. Ozdravný vliv má koupel na pravidelný oběh krve, utiňuje nervy a řečeno dnešními slovy, posiluje imunitu. Ženám je koupel doporučována místo kosmetických přípravků. Je myšleno i na pracující v sedavém zaměstnání, tomu se doporučuje „častý tělocvik dle švédské metody.“¹⁴⁰ V tomto ohledu prospívá také velice domácí práce.“ Ovšem nejlepší rada na závěr je pro posílení na zemdlé svaly, kdy je doporučováno po koupeli „natřít tělo pravou francouzskou kořalkou,“ která dodá tělu také novou sílu a pružnost.¹⁴¹

I časopis *Česká dívka* v roce 1908 podporuje v krátkém článku koupání.¹⁴²

Zubům je věnován v ženských časopisech překvapivě velkým prostor.

Zuby se mají podle článku v *Ladě* z roku 1865 čistit kartáčkem a čistým zubním mýdlem. Pro ty, kterým „působí ošklivost, mají – li mýdlo do úst vzít“ je možné nahradit jej zubním práškem na předpis.¹⁴³

¹³⁸ Lada, 1865, r. V., č. 4, s. 134.

¹³⁹ Tamtéž, č. 1, s. 15.

¹⁴⁰ Podle švédského doktora Linga, systém nápravných gymnastických cvičení.

¹⁴¹ *Nové pařížské mody*, 1906, r. X., č. 1., s. 20.

¹⁴² „O mytí: Ráno myjeme se vždy vodou studenou. Po silném zaprášení, zapocení nebo večer (nespíme – li po studeném umytí) můžeme se umýt vlažnou vodou; ale pak má vždy následovati spláchnutí vodou studenou.“ *Studená dešťová voda byla zjevně velmi oblíbená, nejen proto, že „císařovna Alžběta se jinou nemyla“, ale i proto, že je doporučována i v dalších časopisech, stejně jako otužování. Další důvod je nasnadě, když byl prezentován názor, že teplé koupele „činí kůži zvadlou, tělo choulostivé.“ Ovšem na druhou stranu i studená koupel má svá úskalí. Dlouhá studená koupel totiž „odnímá tělu příliš mnoho tepla.“ Na změkčení tvrdé vody je doporučován borax (dříve též tinkal, minerál rozpustný ve vodě, zdroj boru). „Navykněme si mytí se večer, by kůže po 8 hodin spánku byla čista.“ In: *Česká dívka*, 1908, r. V., č. 1., s. 14.*

¹⁴³ Slovo o zevnějšku ženských., In: *Lada*, 1865, r. V., č. 4, s. 142.

Antonín Pubec v sekci ‚Kosmetika‘ se snažil podpořit ústní hygienu osvětou v článku *Čištění zubů*. Autor správně upozorňoval na malou povědomost o znalostech čištění zubů a také, že je třeba začít už u dětí. Příkladem budiž starověký Řím a současná Amerika. Nabízí tři typy zubních čistidel: 1. prášky zubní (z utlučeného uhlí, španělské křídly, magnésie, škrobu, silice hřebíčkové ad.), 2. vodičky na zuby (z pryskyřice myrthy, guajaku, vápna chlorového či nadmangananu draselnatého) a 3. těsta zubní (viz prášky a k tomu med, karmin, potaš a kámen vinný). Doplňuje navíc další všeobecné pravidlo doporučující i využití kovových párátek a vymývání kyselými roztoky.¹⁴⁴

I v *Ladě* v roce 1890 v číslech pět a sedm se objevuje *Zubospráva* s doporučeními, která pečovat o zuby. Nebo podrobněji přímo *O chrupu* poreferoval dr. František Bažant v *Ženském světě*, konkrétně o význam chrupu, sestrojení chrupu¹⁴⁵ a nemoci zubů¹⁴⁶ či o profylaxii terapie.¹⁴⁷ „Význam chrupu jest dnes v širších vrstvách podceňován: péče o chrup považuje se za věc luxusu, již dopřáti si mohou toliko majetnější,“¹⁴⁸ upozorňuje dr. Bažant a nesouhlasí s tím. Vzhledem k četnosti výskytu zmínek o zubosprávě se lze domnívat, že se rozšířil zájem lidí o vlastní chrup a jeho údržbu.

3.4.1.1. Hygiena oděvu

Se zdravím a hygienou souvisí právě oděv. S tím souvisí dva základní aspekty. Jak se o oděv starat a čistit ho. Tomuto tématu byl v ženských časopisech, především praktičtějšího zaměření, také vyhrazen prostor.¹⁴⁹

V roce 1865 měly matky strach, aby své dcery dobře provdaly, protože se obávaly, že je nedostatek mužů. K tomu dostávaly strachující se matky patřičné rady, ovšem opět od ženy. Článek s názvem *Slovo o zevnějšku ženských* kritizuje nevkus některých dam v oblékání a podléhání „největší despotce dam“, tedy módě, které ženy obětují svá nejlepší přesvědčení a zapírají svůj dobrý vkus. Maminky by měly dohlížet na dcery v péči o šaty, jít jim příkladem a mít vždy šaty čisté a vyspravené.¹⁵⁰

¹⁴⁴ Ženské listy, 1873, roč. I., č. 2., 10, 1873, s. 86.

¹⁴⁵ Ženský svět, 1904, r. VIII., č. 5, s.180.

¹⁴⁶ Tamtéž, s. 204.

¹⁴⁷ Tamtéž, s. 290.

¹⁴⁸ Tamtéž, s. 168.

¹⁴⁹ Např. v *Ladě* nebo v *Nových pařížských modách* v sekci *Oblékárna*.

¹⁵⁰ *Slovo o zevnějšku ženských*. In: *Lada*, 1865, r. V., č. 1, s. 22.

Hygienou oděvu se zabývali i sami krejčí. Například Karel Dědic,¹⁵¹ dámský krejčí, vydal kolem roku 1908 *Moderní střihy pro dámské krejčovství*. V tomto spisku je kromě střihů, návodů a dějin krejčovství také část věnovaná hygieně oděvu. Oděv souvisí s tělem nejen jako jeho ochrana, ale i jako vězení, které může ohrožovat zdraví.

U časopisu specializujícího se na módu a oblečení se dá předpokládat, že kromě obrázků a střihů v něm budou i doporučení, jak o oděv pečovat. V *Nových pařížských modách* byl ročníku z roku 1909 na pokračování otištěn *Kurs praní a žehlení po domácku*, kde byly návody např. na péči o krajky, nebo používání ždímacího stroje, či o mandlování. O rok později nechyběly návody, jak šaty přešívát.

Ve zmíněném roce 1909 napsal MUDr. Duchoslav Panýrek, který přispíval i do *Nových pařížských mod*, poučení o *Hygieně a módě ve Zlaté knize české ženy*.¹⁵²

Jak už víme, šněrovačky byly většinu 19. století zdravotním „nešvarem“, přesto dlouhotrvajícím módním hitem. Šněrovačky jsou sem zařazeny z hlediska deformace těla pro krásu, tak i onoho zdravotního – péče lékařů o zdraví žen. Jak psal už F. S. Kodým: „Lékař radí, móda velí, zpozdilost poslouchá.“¹⁵³

Právě na Kodýmovi lze ukázat, že onen věčný boj zdraví – krása byl (a stále je) velmi dlouhý. „Že i u ženských nemají podvazky, punčochu držící, příliš utaženy býti, rozumí se samo sebou; neboť přílišně staženy brání oběhu krve, čímž se tato v žilách staví a nohy dole nabíhají. A totéž platí i o tkanicích, kterými se sukně přidržují; (...) jsou –li ty neb ony značně staženy, stlačují vnitřnosti a ruší oběh krve a zažívání.“¹⁵⁴

I na šněrovačky má velmi vyhraněný názor „Bodejž by se propadly! Co už lékařů, co moudrých mužů se proti skřípcům těm namluvilo – ale vše marno.“ Dál se rozčiluje nad ženskou umíněností mít úzký pas i za cenu trpění. Táže se, „ která část těla vyrovná se ve své důležitosti hrudníku? Nehledě ani na prsy, které se tudy smačkují, ale co důležitých orgánů, uvnitř ležících!“¹⁵⁵ I učitel a vychovatel K. Kálal v roce 1908 považoval šněrovačky za „neštěstí pro lidstvo“ a v rámci své výchovné rubriky v časopise *Česká dívka* varoval před

¹⁵¹ Karel Dědic (1862 – 1928), firmu ohlásil roku 1891, byl i senátorem za Československou sociálně demokratickou stranu dělnickou.

¹⁵² PANÝREK, D. Hygiena módy. In: Zlatá kniha ženy. Uspořádali F. Herites a F. Neumannová. Praha: Nakladatelské družstvo Máje, 1909, s. 45 – 46.

¹⁵³ KODYM, F. S. Úvod do tělovědy člověka. V Praze : I.L. Kober, 1864 , s. 220.

¹⁵⁴ Tamtéž, s. 217.

¹⁵⁵ Tamtéž, s. 218. Kodýmova *Zdravověda* byla v upravené verzi pro velký úspěch znovu otištěna jako seriál například v roce 1908 v časopise *Česká dívka*.

škodlivými jejími účinky. Navrhoval zavést do škol „zdravý reformní oděv“.¹⁵⁶ V *České dívce*, o několik čísel dříve, je oděv rozdělen podle několika hledisek. Pro nás je nejdůležitější první zdravotní hledisko. „*Oděv nás chrání proti vlivům přírody*“, proto se doporučuje mít hlavu ve studenu, krk volný a nohy v teple. Naráží se zde i na šněrovačky a podvazky. „*Oblek nemá zabraňovati volnému dýchání a oběhu krve. Obuv má býti suchá a volná.*“ Vlhko v oblasti nohou způsobuje nemoci.¹⁵⁷

O negativním vlivu šněrovaček se toho napsalo hodně (především lékaři), ale jak to mohly reflektovat a vnímat samy jeho nositelky, alespoň ve veřejném projevu na stránkách časopisů?

V *Ženském světě* se objevila zpráva o *Spolku na zlepšení ženského šatu v Berlíně* pro zlepšení zdravotní funkce oděvu. 8. prosince (rok 1896) se konala přednáška A. Blumové „*O funkcích ženského těla s ohledem na reformu oděvu*“ proti šněrovačce a úzké obuvi s vysokými podpatky, které mrzačí nohu. Dlouhý šat „*jest k vycházkám škodlivý, poněvadž zvedá prach různými bakteriemi promíšený, který za námi jdoucí musí vdechovat.*“¹⁵⁸

V módním žurnálu se takovýto „boj proti módě“ moc neočekává a přesto v roce 1894 již výše zmíněny MUDr. D. Panýrek¹⁵⁹ pod pseudonymem MUDr. Jaroslav Květen v *Pařížských nových modách* psal o negativním vlivu šněrovačky pro zdraví.¹⁶⁰

O patnáct let později se k tomuto tématu vyjádřila sama žena. V *Boji proti šněrovačce pro Pařížské nové mody* to byla pardubická bojovnice za ženská práva Joza Potocká.¹⁶¹

Píše o důležitosti oděvu, i o jeho historickém významu. Vyzdvihuje sice Francii a vkus Pařížanů, ale přesto „*sebe nesmyslnější, sebe výstřednější věc přicházející z Paříže, byla přijímána jako vrchol vši krásy*“. A právě tady naráží na touhu a snahu vyrovnat se „*graciesním Pařížankám*“, kdy ženy neváhaly položit jakékoliv oběti a svírajíc tělo v ocelovém pancíři v „*pravém pařížském korzetu*“ a v úzkých botách.¹⁶² „*Všechno přirozené bylo nehezké, za to formy nepřirozené prohlašovány za dokonalost a eleganci samou*“,

¹⁵⁶ Česká dívka, 1908, r. V., č. 8, s. 140.

¹⁵⁷ Česká dívka, 1908, r. V., č. 1, s. 15.

¹⁵⁸ Dle „Frauenbewegung“ podává M. P. (patrně Pavla Maternová), In: *Ženský svět*, 1897, r., I, č. 5, s. 75.

¹⁵⁹ Doc. MUDr. Jan Duchoslav Panýrek (1867 - 1940), český chirurg, docent nauky o první pomoci, překladatel, redaktor, beletrista a básník. Redigoval lékařské časopisy, sborníky a příručky. Je autorem mnoho knih s lékařskou tematikou pro širší veřejnost a pro mládež a zasloužil se tak o popularizování zdravotnických znalostí a zdravotnictví vůbec. Věnoval se překladům z polštiny, italštiny, němčiny, ruštiny a francouzštiny.

Publikoval pod pseudonymy: Bajraktar, Jan Černý, Václav Černý, Kerýnap, Jaroslav Květ, Jiří Lípa, Alexander Mrak, Alexander Mráz.

¹⁶⁰ Viz. LENDEROVÁ, M. a kol. K hříchu i k modlitbě. Praha: Mladá fronta, 1999, s. 154. ISBN 80-204-0737-5.

¹⁶¹ Joza (Josefa) Hercíková – Potocká (?), spisovatelka z Pardubic.

¹⁶² Proti zdravotně závadnému oděvu byla i MUDr. Anna Bayerová.

pokračuje. A je i dost překvapivé, co následuje za kritiku právě v tomto časopise, který diktuje módu. „*Že pod ní ženské tělo trpí, že tím ženy ničí své zdraví i sílu tělesnou, kdož by se na to ohlížel, hlavní je, podobá – li se žena v ní oblečená co nejvíce obrázku z módního žurnálu. Je – li tomu tak, na ničem jiném nezáleží.*“ Jde tedy o kritiku ve vlastních řadách, jak ženských, tak i v řadách módních časopisů. Dále upozorňuje na varování lékařů a na neblahé dopady nošení korzetů, ovšem dodává, že prozatím se nedostavují patřičné výsledky a lékaři, ke kterým se přidávají umělci z pohledu estetického, nejsou vyslyšeni.

Autorka přirovnává deformování těla k úpadku fyzické zdatnosti ke kouření a alkoholismu, které je přenášeno na potomstvo. Zdůrazňuje špatný vliv tlaku šněrovačky na dýchání a upozorňuje na stlačení orgánů do nepřirozených poloh. Zajímavá je přesná informace o rozšiřování hrudníku při dýchání o tři centimetry a výše při každém vydechnutí, šněrovačka tedy zúží tento prostor na rozšíření hrudníku a to způsobuje, že jsou dámy rychleji a častěji udýchané a nesnesou rychlou a déletrvající chůzi. A je –li způsobena špatná výměna vzduchu v plicích, může to mít za následky i nedostatečný přísun vyživujících látek do obličeje, proto bývají dámy bledé a „*nepěkného, trudovitého vzhledu.*“¹⁶³

O několik dalších stran je inzertní příloha plná nabídek na koupi šněrovaček a korzetů.

Šťastný domov (1904) v rubrice *Tělocvik a sport* také upozorňuje na negativní vliv šněrovačky: „*Při vši této zvrácené výchově tělesné považuje starostlivá matinka za povinnost svoji, sevřít dcerku do šněrovačky, aby „dobře rostla. Nelze se proto diviti, že nynější dospívající i dospělé dívky vypadají hrozně!*“¹⁶⁴

Ženy se snažily vyhovět módě v naději, že tak upoutají muže. Ovšem ne všichni muži toužili po „*přetržených vosách*“¹⁶⁵ a někteří si z dámských toalet dělali legraci na stránkách humoristického časopisu. Jak píše Václav Fronk, tak přesto „*každé vyobrazení ženy na stránkách humoristických periodik v sobě neslo přinejmenším latentní erotický nádech.*“

V 19. století je tato tematika doménou nepolitických listů, nacházíme ji již od sedmdesátých let na titulních stránkách *Palečka*“.¹⁶⁶ Na přelomu století dochází k vzestupu zobrazení žen na titulních stránkách časopisů nejen humoristických (u ženských módních listů *Nové pařížské*

¹⁶³ Potocká, J., *Boj proti šněrovačkám*, in: *Nové pařížské mody*, 1909, r. X., č. 2, s. 20.

¹⁶⁴ *Šťastný domov*, 1904, r. I., č. 1, s. 23.

¹⁶⁵ Označení od MUDr. F. S. Kodyma.

¹⁶⁶ FRONK, V. *Tělo a emoce v českých humoristických a satirických časopisech na přelomu 19. a 20. století*. In: BLÜMLOVÁ, D. a KUBÁT, P. (edd.) *Tělo a tělesnost v české kultuře 19. století*. Sborník příspěvků z 29. ročníku symposia k problematice 19. století Plzeň, 26. – 28. února 2009. Praha: Academia, 2010, s. 127

mody je to běžné),¹⁶⁷ protože „Secesní krásky se ukazují komerčně atraktivnější než nositelé (nositelky) národnostních stereotypů všeho druhu...“¹⁶⁸

V. Fronk si všímá posunu v humoristické produkci od zobrazování odpudivého těla po erotické zobrazení ženského těla, např. ve Vídeňských listech *Die Musquete*, které před první světovou válkou uvedly zvláštní letní „plážová“ čísla se ženami ve svůdných koupacích úborech.¹⁶⁹ Ženy jsou zde oním „masem“, o němž se zmiňovala už El. Krásnohorská.

Pro zdraví jsou nezbytné ještě dvě podstatné složky. Strava a pohyb. Nejprve pár poznámek ke stravě. Stránky časopisů i po 100 letech přetékají návody, kterak zdravě jíst, jaké jídlo je nejzdravější a čemu se vyhnout. Avšak 19. století a počátek 20. století jsou také provázeny obdobími změn protichůdných názorů, často i souběžných. Na jedné straně je v první polovině 19. století jako zástupkyně vlastenka, hospodyně a kuchařka M. D. Rettingová. Na straně druhé „vosí pasy“ ve šněrovačkách během druhé poloviny 19. století. Recepty a návody pro hospodyně a recepty na kdejakou pochoutku přesto v ženských časopisech přetrvávají.

Potrava a strava jsou tedy také poměrně frekventovaná témata v ženském periodickém tisku, ale ani v tomto případě nemusí jít jen o recepty a návody, jak upravovat jídlo. Zdravotní hledisko může být rozděleno i tentokrát do různých úhlů pohledu.

V *Ladě* v roce 1865 jsou doporučení týkající se potravy, kde se radí jíst masité pokrmy, protože jsou „záživnější nežli rostlinné a zdravější nežli ryby“. K nápojům se píše, že „i slabším ženám svědčí dobře chmelené, vykysalé pivo...“, jinak je samozřejmě doporučována čistá voda. A pošetilý je ten, kdo využívá kořalku jako léku, „neboť nápojem tím člověk zemdlí, až je bez síly, často bývá příčinou šílenosti.“¹⁷⁰

Ženské listy v roce 1877 předběhly dobu se svým článkem *Zdravé potraviny* aneb *Jaké potřebné potraviny voliti máme k zachování života a zdraví*.¹⁷¹

Vysvětluje látkovou výměnu lidského těla a „*chceme – li svůj život zachovati*“ musíme nahradit vyloučené látky (voda) potem a vymísením „*přijímáním tekutin a tuhých potravin*“. „*Dospělý člověk potřebuje denně poměrně 1/10 neb 1/11 své tělesné váhy náhradních látek...*“ Zmiňuje látky živné tvořící a bezdusičné látky.

¹⁶⁷ Na ostatních titulcích ženských časopisů, ani *Lady* (mimo módní přílohu) nejsou obrázky.

¹⁶⁸ FRONK, V. *Tělo a emoce v českých humoristických a satirických časopisech na přelomu 19. a 20. století*, In: BLŮMLOVÁ, D. a KUBÁT, P. (edd.) *Tělo a tělesnost v české kultuře 19. století*. Sborník příspěvků z 29. ročníku symposia k problematice 19. století Plzeň, 26. – 28. února 2009. Praha: Academia, 2010, s.127

¹⁶⁹ Tato čísla byla samozřejmě dražší.

¹⁷⁰ *Lada*, 1865, r. V., č. 1, s. 14.

¹⁷¹ *Zdravé potraviny* in: *Ženské listy*, 1877, r. IV., č. 3, s. 86 – 87, Překlad J. Prokeše knihy „*Nauka o potravinách*“ od Z. J. Holc zatka.

Tabulka živných látek dusíkových a bezdusičných by měla být „*co užitečná okrasa [...] v pěkném rámečku poblíže plotny zavěšena*“. Následuje ukázka jídelníčku podle tabulek i příklad na „*nepřiměřeného poměru*“ a doporučení matkám a pěstounkám, co dávat k jídlu dítěti.¹⁷² I v roce 1900 se opět v *Ladě* v rubrice *Zdravotnictví* objevuje článek *O výživě*, který obsahuje ponaučení o tom, co lidské tělo potřebuje za živiny.¹⁷³

Protože tělo nedokáže spotřebovat a vyloučit úplně všechny živiny, může je začít ukládat a vznikají z toho zdravotní problémy. Tento poznatek, až na *Dietu proti tučnosti* v *Ladě* v roce 1865, mnoho časopisů nereflektovalo. Ale možným řešením zdravotních problémů je pohyb, který je součástí života každého člověka.

4. Pohyb nejen v ženských časopisech

Věra Olivová píše o výrazném ovlivňování třídní diferenciaci společnosti při využívání fyzických aktivit pohybových her jako svérázných forem odpočinku, zábavy a rekreace. Všeobecně řečeno si každá společnost vytvářela vlastní formy zábavy a odpočinku, ve kterých se odrážela ekonomická a sociální struktura společnosti, její úroveň kulturní, i konkrétní situace politická. Prolínalo se do nich celkové pojetí světa a člověka v něm i hodnotová kritéria společnosti, takže se ve formách zábavy a odpočinku odrážela konkrétní současnost společnosti.¹⁷⁴

19. století je také obdobím „objevení volného času“¹⁷⁵ pro střední vrstvu. V. Olivová píše o tom, že v době volného času docházelo k uspokojování potřeb fyzických i biologických, k vybíjení pudů, emocí, vášní i agresivity. Nejelementárnějším formou této seberealizace bylo jídlo, pití a sex a v úzkém sepětí s nimi i různé pohybové aktivity.¹⁷⁶

Již zmiňovaný F. S. Kodym v kapitole o pohybování těla píše: „Pohybováním těla pobádá se oběh krve, plíce dýchají plněji, tělo se lépe vypařuje a svých nepotřebných částí zbavuje. Každý ví, jak mu dobře chutná, když se hodně vychodí neb vypracuje. Po pohybování žaludek lépe tráví, výživa a obnova těla děje se dokonaleji. Avšak nejen tělo, nýbrž i duch kořistí z takového pohybování. Každý snad už měl příležitost zkusit, když byl starostmi obtížen neb

¹⁷² *Zdravé potraviny* in: *Ženské listy*, 1877, r. IV., č. 3, s. 86 – 87, Překlad J. Prokeše knihy „*Nauka o potravinách*“ od Z. J. Holczatka.

¹⁷³ *Lada*, 1900, r. I., č. 3, s. 77.

¹⁷⁴ Olivová, V. *Lidé a hry*. 1979, s. 554.

¹⁷⁵ Viz. LENDEROVÁ, M., a kol. *Z dějin české každodennosti*, Pardubice, 2007, s. 556. ISBN 978-80-246-1683-4.

¹⁷⁶ Olivová, V. *Lidé a hry*. 1979.

jinak v duchu sklíčen, a prošel se – jak tudy duch se zotavil, mysl se vyjasnila a člověk chutě i směle v život se pustil...¹⁷⁷

Pohyb především ze zdravotního hlediska podporovaly i ženské časopisy. V *Ladě* už byl zmíněn pozitivní vliv pohybu na tělo v článku o pěstování zdraví.¹⁷⁸

V *České dívce* se objevil článek se zvláštním názvem *Stojatá voda hnije*. Za tímto názvem se schovává poučení o pohybu.

„Pohybem a tělesnou prací pobádá se oběh krve, plíce plněji dýchají, tělo živěji vypařuje (potí se), žaludek lépe tráví, duch stává se čilejší a pružnější. Naopak bez pohybu nevniká vzduch do nejzadnějších končetin plic, žaludek špatně tráví, špatná krev a z obojího vyplývající nemoci. Jaký pohyb se doporučuje? Odpověď: Každý. Chod', štípej, ryj, plovej, vesluj, atd., jen kde možno na zdravém vzduchu. [...] Nejprospěšnější pohyb jest ovšem tělesná práce.“¹⁷⁹

Lékaři ve většině případů ve druhé polovině 19. století pohyb schvalovali, i ten pro ženy.¹⁸⁰ Jak se dozvíme později, s některými druhy sportů pro ženy už takové všeobecné schvalování nefungovalo.

4.1. Chůze

Mezi základní pohybovou aktivitu patří právě chůze, která je nejčastěji doporučována jako přirozený pohyb a tělocvik prospěšný zdraví a tělu.

Nejen výše zmíněný F. S. Kodým i časopis *Česká dívka* procházky doporučují. V *České dívce* se dále píše o tom, že ve městech se doporučuje procházka i za špatného počasí. Nejlépe před jídlem neb 2 – 3 hodiny po jídle. Při procházce proti větru vniká vzduch lépe do plic a

¹⁷⁷ O pohybování těla, in: KODYM, F. S. Úvod do tělovědy člověka. V Praze : I. L. Kober, 1864, s. 221.

¹⁷⁸ Viz *Péče o zdraví Růže stolistá list 83.*, (č. 9,10,11, s. 100, 112, 124) In: *Lada*, 1911 už jsme zmiňovali

¹⁷⁹ *Vychovatelství – VIII. O pohybu. Česká dívka*, 1908, r. V., č. 3, s. 43.

¹⁸⁰ Nebylo tomu tak i před tím. Karolína Světla v *Upomínkách* (1874):

„Lékaři neuznávali ještě tenkrát (pozn. autorky - tzn. maximálně 30 let zpět) pohybování a čerstvý vzduch za nevyhnutelné lidskému zdraví. Schvalovali svým svěřencům, aby se šetřili v teplém pokoji, a ordinovali teplé lázně a na všecko teplé obklady. Jako by bylo člověku dost málo a cokoli, hned byl svým lékařem poslán do postele a hnán do potu. [...] Mnozí považovali čerstvý vzduch za něco přímo nezdravého a průvan takřka za smrtonosný a vyhýbali se mu co nejúzkostlivěji. - použito z LNĚNIČKOVÁ, J. *České země v době předbřeznové 1792-1848*. Praha: Libri, 1999, s. 306. ISBN 80-85983-27-3.

okysličuje krev.¹⁸¹ Podle lidového moudra zjednodušeně řečeno se na čerstvém vzduchu lépe tráví.¹⁸²

„Nečinnost tělesná“, podle dra. K. Chodounského¹⁸³ „jest největším škůdcem zdraví a není osudovějšího klamu v mínění, že nečinností síly ušetří. Naopak ochabuje a slábne svalstvo všechno i svalstvo srdce, trpí výkon plic i výměna látek. Člověk nečinný slábne den ode dne, degeneruje a propadá chorobám. Nejmírnější a obecně každému přístupný a příjemný tělocvik jest chůze, ovšem vydatná a svěží a každodenní za každého počasí. Loudavou chůzí v městských uličkách nelze však pokládati za takový svěží a zdravý pohyb. (...) Kolik chůze je zdraví potřebí, nesnadno určit: zesláblý a zanedbaný člověk unaví se za půl hodiny, trénovaný prochodí i řízným tempem osm i deset hodin denně a vrací se domů osvěžen.“¹⁸⁴

I *Šťastný domov* v roce 1904 v rubrice *Tělocvik* podporuje chůzi, a to přímo chůzi žen, které pracují v „obchodech a úřadovnách“. Takové pracující ženy se mají každý den alespoň hodinu věnovat procházce na čerstvém ovzduší, tj. v sadě, zahradě či za městem. Ale trmácení se po obchodech není ten správný druh pohybu. Při procházce je třeba „*kráčetí rázně, pravidelně a dýchat hluboce, neboť jen tím, že plíce více vzduchu vdychují – silí a tuží se.*“¹⁸⁵

V roce 1907 se zase upozorňuje v té samé rubrice, že se po návratu z letních prázdnin nemají zanedbávat procházky. Stává se, že člověk zvykne se zdržovat v bytě a zanedbává chůzi, „*kterýžto pohyb tělu našemu zdravý jest*“. Vycházky jsou doporučovány opět každý den a za každého počasí. Oblečení má být praktické a pohodlné a především nepřekážet. Doporučený je „*světlý flanelový nebo vlněný oděv je velice pohodlný a teplý při delších procházkách, a jedná z hlavních věcí, jest pohodlná obuv a dobré punčochy.*“ Procházíte-li se, číňte tak často, držte se rovně, dýchejte hluboce, aby plíce vaše měly pravou vzduchovou lázeň, které jest velice zapotřebí.¹⁸⁶

¹⁸¹ Vychovatelství – VIII. O pohybu. Česká dívka, 1908, r. V., č. 3, s. 43.

¹⁸² Pro srovnání Kodymovy Zdravovědy: „Velmi užitečné pohybování je chůze – zvláště venku, v čistém povětří. Kdo můžeš, projdi se denně; nedbej toho, je – li venku zima neb větrno – v zimě je právě procházka příjemna a vítr též neškodí. (...) nejlepší čas k vycházkám jest buď před jídlem anebo dvě až tři hodiny po jídle., in: KODYM, F. S. Úvod do tělovědy člověka. V Praze : I. L. Kober, 1864, s. 222.

¹⁸³ Karel Chodounský (1843 – 1931) – lékař, zakladatel české farmakologie, žák J. E. Purkyněho, alpinista. Z Časopisu turistů, r. XXIX, 1917, s. 185.

¹⁸⁴ Viz. GUTH – JARKOVSKÝ, J. S. Turistika: turistický katechismus, Praha: Baset, 2003. ISBN 80-86223-99-X.

¹⁸⁵ In: Šťastný domov, 1904, r. I, č. 2, s. 46.

¹⁸⁶ In: Šťastný domov, 1904, r. I., č. 20, s. 478.

Chůze po městě byla velmi běžná po celé 19. století, i přes možnost najmout si drožku. Ale nejen po městě se dalo chodit - chůzi lze pěstovat na procházkách či výletech. A na obojí mohly dívky a ženy chodit nejen se svou matkou, přítelkyní, či manželem, ale také ve velkých skupinách. Některé vlastenecké spolky organizovaly společné akce chodeckého rázu. Jitka Schůtová zmiňuje například Americký klub dam, který „organizoval přednášky a besedy s tematikou vědy a techniky, výlety, pro děti a mládež pořádal slavnosti a vycházky.“¹⁸⁷

Výlety pořádal i samotný Sokol.¹⁸⁸ Cílem sokolského výletu bylo tělocvičné určení, výlet měl navazovat na tělocvičné aktivity a cvičit tělo v podmínkách volného prostoru a přírody. Sokolský výlet měl být cvičením „ve vedru, dešti a větru“, měl umožnit cvičit se v pochodu, běhu a poklusu, měl být školou v přemáhání obtíží a zvládání překážek v přírodě skokem, šplhem a útokem, školou všeho, čemu se „v tělocvičně pro obmezenost času a místa zvyknouti a přiučiti nelze.“¹⁸⁹ O samotném Sokole více však bude řeč ještě později.

4.1.1. Turistika a cestování žen nejen v ženských časopisech

„Cestovati pro zábavu, která náleží nanejvýš rozkoši z pobytu v přírodě vůbec a pak ve vyhledávání méně známých a krajinářsky i jinak vynikajících končin, neméně také pro osvěžení tělesné i duševní – toť turistika“ Dr. J. S. Guth – Jarkovský.¹⁹⁰

¹⁸⁷ SCHŮTOVÁ, J. Ženy v Sokole. In: SCHŮTOVÁ, J. a WAIC, M. Tělesná výchova a sport žen v českých a dalších středoevropských zemích: vznik a vývoj do druhé světové války. Praha: Národní muzeum, 2003. s. 66. ISBN 80-7036-158- 1.

¹⁸⁸ Ve stanovách stojí, že mezi cíle patřily i společné výlety a někdy i společně s Klubem turistů.

¹⁸⁹ DUDA, Z. Zábavná vlastenecká pouť s hudbou a cvičením těla za vedra, deště i větru aneb „Sokolové na výletě“. In: BLŮMLOVÁ, D. a KUBÁT, P. (edd.) Čas zdravého ducha ve zdravém těle. Kapitoly z kulturních dějin přelomu 19. a 20. století. Jihočeský sborník historický – Supplementum 2, Zibřtův Kostelec, Jihočeské muzeum v Českých Budějovicích, 2009, s. 455 – 456.

Dále Zdeněk Duda popisuje zajímavou souvislost mezi náboženskou poutí a sokolským výletem: „Sokolské výlety měly hodně společného po formální i obsahové stránce s náboženskou poutí. Ostatně mezi náboženským a na druhou straně turistickým putováním není zásadní rozdíl. Mezi náboženskými a turistickými cestami a cestováním naopak nacházíme hluboké vnitřní souvislosti a rovněž i kontinuitu. O pouti či putování můžeme hovořit tam, kde se protíná cesta či cestování se ztělesněním nějakého ideálu. Cesta přitom nemusí být spojena s reálným přesunem v čase a prostoru, může být metaforická, vnitřní či duchovní, bez jakéhokoliv tělesného pohybu. Ve funkcionalistickém vidění je pouť sociálním procesem, je spojována se střední, liminální a antistrukturální fází přechodového rituálu. V lokálním stádiu jsou rovnostářství nebo vazby v daném společenství na nejvyšší úrovni. Pouť jako střední fáze přechodového rituálu nabízí lidem možnost vystoupit z běžných sociálních vazeb (viz. ženy, ale myslím asi spíše pracovní nadřazené a podřízené, funkce atd.) a vstoupit do nových, jejichž pojitkem je společný cíl. Může být v rozporu s normálními sociálními hierarchiemi a institucionálními normami a idejemi. (s. 457)

¹⁹⁰ GUTH – JARKOVSKÝ, J. S. Turistika: turistický katechismus. Praha: Baset, 2003, s. 14. ISBN 80-86223-99-X.

Podle Jiřího Stanislava Gutha – Jarkovského¹⁹¹ je právě hmotnou podstatou turistiky „jakožto výkonu tělesného (...) chůze“.¹⁹² Také vymezuje rozdíly v přístupu turistů a chodců - „dělí se na: 1. turisty pěší – původní, zcela bez pomoci dopravních prostředků, vandráci, 2. turisty novodobé – využívající všech nových dopravních prostředků, (po zemi, ve vzduchu i na vodě) a 3. turisty kombinované – cestují část cesty dopravou a část pěšky a 4. turisté horští – horolezci.“¹⁹³

Právě J. S. Guth - Jarkovský se později stal propagátorem sportu a turistiky, ale byl to Vilém Kurz st. (předseda Národní jednoty Pošumavské), František Čížek (předseda Národní jednoty Severočeské) a architekt Vratislav Pasovský a také Vojta Náprstek, jakožto čestný člen a předseda, kdo stál v roce 1888 za založením Klubu českých turistů.¹⁹⁴ I tento klub měl svůj časopis s názvem *Časopis turistů*, do kterého už před první světovou válkou přispívaly i ženy.¹⁹⁵ Například v roce 1907 mezi novými členy připadaly cca tři ženy na šedesát mužů a v 1912 vstoupilo z celkového počtu přibližně dvě stě mužů jen patnáct procent žen. Z počátku nejčastěji vstupovaly do klubu manželky členů,¹⁹⁶ ale především také učitelky.¹⁹⁷ Turistika sice byla v jistém smyslu uznána za ženám prospěšnou, nicméně v zájmu ochrany před přepětím se jim vyhrazovaly pouze méně namáhavé výstupy. Obzvláště nenáročné trasy klasifikoval turistický průvodce jako „*túry vhodné i pro ženy*“.¹⁹⁸

¹⁹¹ Jiří Stanislav Guth – Jarkovský (1861 – 1943), byl redaktorem časopisu *Turista*, v letech 1915 až 1926 předsedou Českého a později Československého klubu turistů.

¹⁹² Tamtéž, s. 50. Ale J. S. Guth - Jarkovský dodává, že „u nás míní slovem „turista“ člověk, cestující za zábavou a zotavením předem pěšky, pak také drahou a sem tam i parníkem, automobilem a povozem, méně na kole...“ (in s. 14) Ale dále uvádí, že „nelze za pravého turistu pokládati člověka, který jezdí jenom drahou a to od města k městu, ve vlaku pobývá nejvíce ve voze restauračním, ve městě v hotelu a nejvýše se honí za dobrým pivem, třeba že náleží do programu turistova rozšiřovati svoje vědomosti vším, co možno viděti a slyšeti pamětihodného a pozoruhodného i ve městech i dědinách, neboť každý nový poznatek jest osvěžením duševním.“ (in s. 17)

¹⁹³ GUTH – JARKOVSKÝ, J. S. *Turistika: turistický katechismus*. Praha: Baset, 2003, s. 18 – 22. ISBN 80-86223-99-X.

¹⁹⁴ EFMERTOVÁ, M. *České země v letech 1848 – 1918*. Praha: Libri, 1998, s. 306. ISBN 80-85983-47-8. „První však byla r. 1884 Pohorská jednota Radhošť ve Frenštátě p. R. a ta omezila své zdárné svoje působení na severovýchodní Moravu vůbec a Beskydy zvláště.“

¹⁹⁵ Například v *Časopise turistů*, Praha, 1905, r. XVII. je otištěn *Diář cesty tří dam* od F. Neumannové, která se dvěma společnicemi cestovala od 15. července do 4. srpna roku 1905 po trase Praha – Lublaň – Rjeka – Záhřeb - Plitvická jezera – Senj – Rjeka – Pulje – Divačka – Bled – Praha. Neumannová si zapisovala podrobné záznamy jednotlivých dnů podle časů odjezdů a příjezdů a čas cesty, názvy navštívených míst, výdaje, hotely.

¹⁹⁶ J. S. Guth - Jarkovský doporučuje:

„O společnosti na cestách „kdo chce vyhnouti se pocitu opuštěnosti, snadno vznikajícímu v cizím kraji a mezi cizím lidem, nesmí cestovati sám, nýbrž s přítelem anebo s chotí.“ In: GUTH – JARKOVSKÝ, J. S. *Turistika: turistický katechismus*. Praha: Baset, 2003, s. 59. ISBN 80-86223-99-X.

¹⁹⁷ *Časopis turistů* uveřejňoval seznamy nových členů, kde je kromě jmen uváděno i povolání. Učitelky byl

¹⁹⁸ GUTH – JARKOVSKÝ, J. S. *Turistika: turistický katechismus*. Praha: Baset, 2003, s. 60. ISBN 80-86223-99-X.

A ještě v roce 1912 se J. S. Guth - Jarkovský zamýšlí nad tím zda „Je – li vůbec radno cestovati s dámami, zvláště pěšky?“ Dále na to odpovídá, že jestli ženy dovedou statně vykročovat a jsou – li veselé mysli, tak „ – proč ne?“ Také jízlivě dodává, že sice tím cesta nezlaciní a mnohá krása přírody turistovi ujde, ale snad najde za to náhradu v zábavě, které si „mnohý bez dam nedovede mysliti.“¹⁹⁹

Turistika jako téma se však nijak zvlášť ve vybraných ženských časopisech neobjevuje. Tedy až na módní žurnály, které přinášely obrázky vhodného a módního oblečení na cestování. Například v roce 1905 jsou dva obrázky turistek ve dvou číslech po sobě.²⁰⁰ Ostatní více intelektuálně či vlastenecky zaměřené časopisy se zmiňovaly spíše o vycházkách či výletech organizovaných spolky. O zdravotním nebo poznávacím významu turistiky je zmínek skutečně velmi málo.

Cestování, tedy přeprava nejen pěšky, ale i za jiným účelem než je poznávání krás přírody, se žen týkala podstatně více. Kristýna Ulmanová píše o tom, že cestování mělo ženu vytrhnout ze stereotypu všedních dnů a zajistit jí dostatek pohybu a vnějších podnětů.²⁰¹

I *Nové pařížské mody* v roce 1896 informovaly i o trendech společnosti – o cestování, dovolené na venkově, výpravách na zahraniční výstavy. Autor tuto novou cestovatelskou vášeň shrnuje těmito slovy:

*„Cestování vešlo u nás během posledního desetiletí ve značnou oblibu, a jako bychom měli dohnati, co zmeškali jsme za dlouhá léta, kdy z rodáků našich odhodlávali se k cestování výhradně jen ti, kdož v zájmu obchodu neb povolání, po případě kvůli zdraví byli tomu nuceni, a kdy cizina činila si o nás pojem hlavně jen z podání, z pravidla nám nevalně příznivého, jako bychom chtěli si vynahraditi léta okounění v domovině, vyvinujeme pozoruhodnou činnost cestovatelskou.“*²⁰² Dále však výtýká českým cestovatelům, že se pokouší pouze splynout s davem, dodává, že reprezentace národní jest nutnou podmínkou každého cestujícího jedince, oni se však snaží tvářit nenápadně; příkladem je, že v lázních vytváří si cizinci své kroužky, zatímco Češi jednájí každý za sebe a volá po nápravě tohoto „nesdružování“.

¹⁹⁹ Tamtéž, s. 61.

²⁰⁰ *Nové pařížské mody*, 1905, r. XI., č. 8 a 9, s. 75, 102.

²⁰¹ ULMANOVÁ, K. *Cestování před sto lety, aneb „Všude dobře, doma nejlépe“: rozvoj českého turismu v kontextu světových výstav ve druhé polovině devatenáctého.* Praha: Dokořán, 2011, s. 78. ISBN 978-80-7363-384-4.

²⁰² *Nové pařížské mody*, 1896, r. II., č. 9., s. 27.

Ženy byly vždy lepší pozorovatelky a všímaly si více detailů a chování ostatních lidí. Cestovní deníky si většinou psaly vzdělané dívky či ženy z výše postavené rodiny.²⁰³ Ovšem většinou se nepočítalo s jejich zveřejňováním. Teprve později ženy psaly své postřehy z cest do periodického tisku, nejvíce do *Ženských listů*.²⁰⁴

V *Ženských listech* (v letech 1900 – 1904) psala též na pokračování Johanna Kuffnerová²⁰⁵ své zápisky *Z cesty a z výstavy pařížské*. Paříž a Francie byly vůbec oblíbeným cílem cest, nejen kvůli pověstné módě. *Ženské listy* věnovaly prostor i Čecho-Američance Františce Gregorové²⁰⁶ v sérii článků *Z Paříže (1889)* nebo také obchodnici Marii Pavlouskové, jejíž články *Zkušenosti z Francie* byly původně přednáškou pro Minervu z roku 1902.²⁰⁷

Dalším oblíbeným tématem pro ženy týkající se cestování bylo balení věcí s sebou na cestu. Stále aktuální byly a jsou stížnosti mužů, že si žena neumí sbalit jen to nejnужnější a bere i na krátkou cestu ideálně tři lodní kufry. Ženy, jež si dovedly vzít pouze „raneček“ byly obdivovány. „Existovaly proto snahy poučit ženu, jak se efektivně a prakticky připravit na cestu, aniž by ona či její manžel utrpěli psychickou újmu na zdraví.“²⁰⁸

Také V. Lužická se s čtenářkami v *Ladě* dělila o většinu svých dojmů z většiny svých cest.²⁰⁹

V *Nových modách* už v prvním ročníku je článek *Cestovní zavazadla*.²¹⁰ Doporučovaly se oděvy jako nepromokavý plášť, pohodlná blůza na cestu, jeden živůtek se sukní do společnosti a jeden ranní oblek. Do malého příručního košíku náhradní klobouk, toaletní potřeby a pár dalších maličkostí. A na vícedenní cestu bylo doporučováno přibalit jedny

²⁰³ Např. malířka Zdenka Braunerová. O jeich cestovních denících více in ŠÁMAL, M. (edd.) Cestovní deník Zdenky Braunerové (1883). Roztoky u Prahy: Středočeské muzeum v Roztokách u Prahy, 2003. ISBN80-239-1329-8. Nebo LENDEROVÁ, M. Zdenka Braunerová. Praha: Mladá fronta, 2000, ISBN 80-204-0868-1.

²⁰⁴ *Ženské listy* otiskovaly pravidelně příspěvky od především od spisovatelek. Více podrobností in: VRCHOLOVÁ, L. „Mám obrovskou touhu cestovat a vidět cizí země“. Žena na cestách v druhé polovině 19. století. Praha 2011. Diplomová práce. Filosofická fakulta. Ústav českých dějin. Univerzita Karlova v Praze.

²⁰⁵ Johanna Kuffnerová (1853 – 1911), učitelka, povídky pro mládež, překladatelka z francouzštiny, stála dlouho v čele dívčí spolkové školy Ženského výrobního spolku

²⁰⁶ Františka Gregorová byla členka českoamerické komunity v Chicagu, která spolupracovala a korespondovala s českými spolky a zprostředkovávala kulturní spolupráci

²⁰⁷ Citováno dle ULMANOVÁ, K. Cestování před sto lety, aneb „Všude dobře, doma nejlépe“: rozvoj českého turismu v kontextu světových výstav ve druhé polovině devatenáctého. Praha: Dokořán, 201, s. 84 – 85. 1 ISBN 978-80-7363-384-4.

²⁰⁸ ULMANOVÁ, K. Cestování před sto lety, aneb „Všude dobře, doma nejlépe“: rozvoj českého turismu v kontextu světových výstav ve druhé polovině devatenáctého. Praha: Dokořán, 201, s. 79. 1 ISBN 978-80-7363-384-4.

²⁰⁹ Dále lze uvést její cesty *Dojmy a vzpomínky z cest*, vyd. K. Vačlena, 1926. V roce 1910 v *Ladě* referuje o své cestě do Itálie, konkrétně do Florencie a Benátek opět v seriálové podobě (in: *Z mé italské cesty*, Lada, 1910, č. 1, 5, 7, 8, 10, 11, 12, 13, roč. X.).

²¹⁰ *Nové mody*, 1889, roč. I, č. 17, s. 4.

batistové a jedny vlněné šaty, jeden ranní oblek navíc a jednu bílou toaletu. To vše se mělo vejít do jednoho zavazadla.

O dvacet let později se opět tématem *Co si balí na cesty dámy* zabýval J. S. Guth-Jarkovský. V příspěvku (možná ironicky) vyjmenovává celou řadu věcí:

„Barvivo na vlasy, benzin na čištění skvrn a podobné přípravky, čepečky, hodinky, hřebeny různé, hry (lotto, domino), jehlice do klobouků, kabelka cestovní, kabátky noční, kazajka, klenoty: náušnice, náramky, jehlice, řetízek, prsteny, atd., klobouky, korset, kosmetické prostředky: líčidla, pudr, pudrovačka, koupací oblek a potřeby, kožešiny, rukávnik, láhev kapesní na víno, lis na květiny (jen zamilovaní), lorgnon, malířské potřeby, obepínadla, obouvátko, pásy, plášť gumový proti prachu, divadelní podvazky, pomáda, potřeby šicí, prádlo denní a noční, punčochy, přístroje na pálení vlasů, rukavičky, slunečník (en – tout – cas), šněrovadla, šňůry, špendlíky obyčejné i zavírací, toalety (procházková, společenská, cestovní), úbory ranní, noční, vařidlo s líhem, vějíř, voňavky, visitky, taštička na ně, vlásničky, zapínadlo na rukavičky, na střevíce, závoj, zavazadla (na klobouky atd.), zrcadlo, na konec cestovní čapka, župan, pland,²¹¹ cestovní pokrývka a snad i jiné.“ I tak by to vydalo na alespoň jeden lodní kufr.²¹² Po té, co by se dalo nabýt dojmu, že si dáma s sebou bere vybavení celého bytu minimálně ve třech lodních kufrech, na to vzápětí humorně Guth-Jarkovský dodává, že „ze seznamu tohoto nikdo neususuzuj, že každá dáma na cestách se maluje, barví si vlasy, mění stále toalety a pije víno. Víme dobře, že jsou paní a dívky, které cestují s pouhým ranečkem a s láskou i oddaností ke svému choti.“²¹³

V ženských časopisech zaměřených na módu, ale i třeba ve *Šťastném domově* se objevovala vyobrazení cestovních šatů a plášťů velmi často.²¹⁴

A nesmíme zapomenout na hygienu na cestách, o té psal například všeobecně už dříve zmíněný MUDr. D. Panýrek, který sepsal do Turistova zákoníčku Zdravotní desatero²¹⁵ Nejedna rada se jistě hodila i ženám, které mívají tendenci více se starat o své zdraví.

²¹¹ Z němčiny, v překladu jde o pléd, tedy o velký vlněný šátek či přehoz.

²¹² GUTH – JARKOVSKÝ, J. S.. Turistika: turistický katechismus. Praha: Baset, 2003, s. 169. ISBN 80-86223-99-X.

²¹³ GUTH – JARKOVSKÝ, J. S.. Turistika: turistický katechismus. Praha: Baset, 2003, s. 169. ISBN 80-86223-99-X.

²¹⁴ Například v roce 1904, i v roce 1906.

²¹⁵ Převzato z: GUTH – JARKOVSKÝ, J. S. Turistika: turistický katechismus. Praha: Baset, 2003, s. 122. ISBN 80-86223-99-X.

Například bod 10. Nemocný člověk nevydávej se na cesty. Nelze – li jinak, např. cestu do lázní, k moři nebo kde cestování lékařem doporučeno jako lék, necestuj samotén, neboť můžeš očekávat, že bys někdy potřeboval pomoci zdravého člověka.

Cestování ve *Šťastném domově* je označené za „rozumně zařízený tělocvik.“ Důležitým základem je volba cíle a směru, rozpočet času a útraty. Méně zabezpečeným je doporučováno cestování pěšky. Kritizují se i zámožní, kteří bývají zase mrzutí a nespokojení cestovatelé. Autorka doporučuje bližší místa k návštěvě, tedy v české vlasti, než po Evropě nebo v Africe. A vychvaluje si, jak se po pěti dnech cítila osvěžena.²¹⁶

A pak je ještě jeden druh cestování, který se trochu vymyká a žen se týká vždy. Bohužel o ní není mnoho zmínek, protože by jistě stálo za to se o nich něco dozvědět ze všech možných úhlů – cesty svatební. Guth - Jarkovský opět trefně glosuje, že se tyto cesty „vlastně vymykají pojmu turistiky, majíce jiné účele, nežli rozkoš z přírody, míníme – li přírodou krásný kraj.“²¹⁷ O svatební cestě se však ženský periodický tisk také nezmiňuje.

4.1.2. Horská turistika a alpinismus

Je však rozdíl mezi turistikou horskou, alpinismem a horolezectvím. Horskou - vysokohorskou turistikou je podle všeobecné definice turistika ve vysokohorském prostředí nad přirozeným pásmem lesa. Túry vedou i v poměrně velkých nadmořských výškách, nepřekračují ale hranici sněžné čáry. Alpinismus je formou vysokohorské turistiky v ledovcových horách a v ledovcových terénech. Je přechodem mezi vysokohorskou turistikou a horolezectvím. A horolezectví (klasické horolezectví) je pohybem v náročném horském a nebo vysokohorském terénu s vysokou obtížností k němuž je zapotřebí speciálního vybavení i lezeckých dovedností a využívá v převážné míře mobilních jisticích pomůcek. Trasa výstupu vede i těmi nejstrmějšími úbočími a hřebeny, ať již skalními a nebo ledovcovými. Ženám byla samozřejmě doporučována především horská turistika.

J. S. Guth - Jarkovský píše též o zdravotnickém významu chůze, zvláště pak tur horských na celkový organismus člověka, který „jest i bez dlouhých výkladů lékařských jasný. Pohyb

Ostatní potřeby, čistý vzduch, vydatný spánek, zdrženlivost pohlavní, rozumějí se na cestách samy sebou.

[...] Malá cestovní lékárnička je na cestě dobrá věc, ale není – li u ní dobrého návodu, informuj se před cestou co a nač to v ní je. Jsou nerozumní turisté, kteří si kupují lékárničku pro krásné etui (balení) a pak nevědí, co s těmi lahvičkami, prášky a mastmi.

²¹⁶ Šťastný domov, 1904, r. I., č. 18, s. 431.

²¹⁷ GUTH – JARKOVSKÝ, J. S. Turistika: turistický katechismus. Praha: Baset, 2003, s. 28. ISBN 80-86223-99-X.

v čistém vzduchu, plném ozonu a rozkošný klid nižších i vyšších hor, najmě však vysokých, oživují a posilují skoro všechny orgány, zvláště nejjemnější a nejcitlivější, totiž nervy jež drsný život tak často a tak krutě mučívá. Proto to prchá člověk znavený, nervově podrážděný, nemocný a slabý do hor, hledaje tam ztracený vzácný klenot svého zdraví. Vzrůstem tělesných sil vrací se stará duševní pružnost, která jej činí opět schopným provozovati s chutí svoje povolání.²¹⁸ V případě učitelek a jiným nervy namáhajícím povoláním tomu jistě tak mohlo být.

Alpinismus jakožto náročnější varianta pohybu, u které je zapotřebí větší zdatnosti a odolnosti se jevila jako méně vhodná pro ženu. „Odvolání se na biologii sloužilo jako metafora ženské tělesné méněcennosti a apologie diskriminace. (...) Argument biologii tvořila domnělý vědecký fundament vyloučení ženy z vysokohorského sportu. Medicína poskytovala údajně vědecké důkazy o nevhodnosti namáhavějších tělesných aktivit pro ženskou konstituci. (...) Na stránkách spolkových časopisů na jedné straně demytizovali jeho reálnou nebezpečnost a vyzdvihovali jeho zdravotní nezávadnost, ba prospěšnost, na straně druhé se však lékařská věda výrazně podílela na pertifikaci (zkamenění/zamrznutí) představy o nevhodnosti alpinismu pro ženský organismus.“²¹⁹

Ani tomuto druhu sportu nesměl chybět časopis, byl to *Alpský věstník*: orgán českého odboru slovinského alpského družstva a vydával ho Český odbor slovinského alpského družstva v letech 1898 - 1914.

Už zmíněný MUDr. K. Chodounský, který byl též předsedou tohoto alpského družstva, na počátku 20. století napsal, že „výhody horského sportu pro zdraví tělesné jsou pouze jednou stránkou, avšak mnohem významnější ještě jednou jeho stránkou jest jeho působení na duši, a to na každou duši.“²²⁰ Opakuje tedy to, co psal J. S. Guth - Jarkovský, a to že, jak horská turistika, tak alpinismus obohacují především mysl a ducha. A to ženy se svou „slabší psychickou“²²¹ zcela jistě potřebovaly.

²¹⁸ GUTH – JARKOVSKÝ, J. S. Turistika: turistický katechismus. Praha: Baset, 2003, s. 53. ISBN 80-86223-99-X.

²¹⁹ PECL, M. *Konstrukce sportu jako maskulinní domény: příklad alpinismu*. In: PETRASOVÁ, T., MICHALÍKOVÁ, P. (edd.) *Tělo a tělesnost v české kultuře 19. století*. Sborník příspěvků z 29. ročníku symposia k problematice 19. století. Plzeň, 26.–28. února 2009. Praha 2010, s. 150-1.

²²⁰ GUTH – JARKOVSKÝ, J. S. Turistika: turistický katechismus, Baset, Praha, 2003, s. 153. ISBN 80-86223-99-X.

²²¹ Autorka míní nejen hysterii, ale i názory mužů, často i lékařů, kteří ženy po psychické a myslící stránce podceňovali.

Martin Pecl se zmiňuje o hůře překonatelné sociokulturní bariéře, která bránila ženám i přes uznání zdravotní prospěšnosti alpinismu a horolezectví ve větších možnostech „dobýváním hor“ právě z toho důvodu, že se taková a další označení (např. pokoření či zdolávání) více připisovala mužským vlastnostem a k ženám se tedy nehodila. Užší mantinely stanovoval ženě ve srovnání s mužem právě mravní kodex měšťanských vrstev, kdy byla uplatňována dvojí morálka, jež mužům tolerovala mnohé, co ženy usvědčovalo z amorálnosti. Osamoceně putující žena představovala ještě na přelomu století eroticky znepokojivý obraz.²²²

Přesto už v roce 1808 Francouzka Maria Paradisová byla první známou ženou, která zdolala Mont Blanc. V dalších letech přibývaly další, dokonce si časem ženy založily Dámský alpský klub²²³ a soutěžily mezi sebou o výškový rekord.²²⁴ Na území Rakouska – Uherska však moc takových žen nebylo. Jako zástupkyni lze vybrat například členku pražského německého alpského spolku a hostitelku alpinistického salonu Herminu Kmochovou.²²⁵ Před první světovou válkou a v meziválečném období mezi známé horolezkyňe patřily spisovatelka Vlasta Štáflová.²²⁶

O horské turistice či alpinismu byly nalezeny zmínky opět převážně jen v časopisech o módě, kde jsou obrázky s doporučeným oděvem určeným do horských výšin. Opět v *Nových pařížských modách* v roce 1905 je obrázek flanelového obleku „ku stoupání do hor.“²²⁷ E. Uchalová uvádí, že vedle v podstatě konvenčního dámského oblečení se objevuje i řada novinek, z nichž některé v průběhu dalšího vývoje zapadly, jiné se časem rozšířily do obecného užívání. Mezi první patřil oděv pro horskou turistiku, tvořený kalhotami, sukni opatřenou soustavou řemíků na vykasání a pláštěnkou, mezi druhé pletené svetry a kalhotové sukně určené k jízdě na kole. Kalhotové sukně se v Čechách v této době prosadily v omezené míře, zato pletené svetry – roláky – si první sportovci velmi oblíbili, jak dokládají dobové fotografie.²²⁸

²²² PECL, M. *Konstrukce sportu jako maskulinní domény: příklad alpinismu*. In: PETRASOVÁ, T., MICHALÍKOVÁ, P. (edd.) *Tělo a tělesnost v české kultuře 19. století*. Sborník příspěvků z 29. ročníku symposia k problematice 19. století. Plzeň, 26.–28. února 2009. Praha 2010, s. 154.

²²³ Ladies Alpine Club založen 1907 Angličankou Elizabeth Fred Burnaby

²²⁴ Např. Annie Smith Pecková s Fanny Bullock Workmanovou v roce 1908, viz. BOWN, R., *Horolezkyňe: z historie světového ženského horolezectví od roku 1808 do šedesátých let 20. Brána, Praha 2005. ISBN 80-7243-242-7, s. 9.*

²²⁵ Hermína Kmochová (1869 - 1942), dívčím jménem Hermine Grossová.

²²⁶ Vlasta Štáflová (1907 – 1945), roz. Košková, manželka akademického malíře Otakara Štáfle, spisovatelka převážně ženských románů a dětských knih. Právnička a malířka Ludmila Hynková (1908 – 1988, roz. Bobková, pocházela z rodiny horolezců)

²²⁷ *Nové pařížské mody, 1905, r. X., č. 6, s. 3.*

²²⁸ UCHALOVÁ, E. *Sport a móda 1860 – 2000*. Praha: UMPRUM, 2004.

O známých horolezkyních Rakouska – Uherska nebo Evropy není mnoho zmínek ani v rubrikách o významných ženách.²²⁹ Sice ženský periodický tisk nerefletoval horolezkyně, ale to neznamenal, že ženy do hor nechodily. V *Ladě* z roku 1905 byla série článků na pokračování s názvem *Z alpského světa - Cestovní dojmy* od V. Lužické.²³⁰

4.2. Reflexe tance v ženských časopisech

Mezi další typ pohybu, který patřil a patří mezi oblíbené po dlouhá staletí, který kontinuálně navazuje na běžný pohyb, je tanec. Podle V. Olivové je tanec svébytnou formou pohybu, jenž je základním pohybovým vyjádřením lidských emocí – radosti, strachu, agresivity – i vztahu člověka ke světu a společnosti. Je manifestací individuality i krásy lidského těla.²³¹ Právě v 19. století se však ukázaly rozporuplné názory na vhodnost a nevhodnost tance pro ženy a vliv na jejich zdraví.

Karl Link ve svém „stručném návodě“ *Tanec ze stanoviska theoretického a aesthetického* cituje francouzskou příručku *Dictionnaire des sciences medicales*: „Celičké tělo nabývá uměním tanečním pěkného příjemného držení a pohybuje se s větším půvabem i s větší volností. [...] Tanec přiměřen jest zvláště mládeži za oné doby života, kdy namáhání sil tělesných jest prostředkem k značnému jejich vrostu. [...] Ze všelikých cviků, kteréž tělo lidské sílí, žádný tanci se nerovná.“ Dále se zde píše, že tancem lze docílit mnohem většího prospěchu než kterýmkoliv jiným cvičením, protože „tancem stávají se nohy i ramena, vůbec všecky údy těla lidského ohebnými a obratnými a všeliké pohyby a postavy tělesné nabývají pak nevýslovné něžnosti a půvabu.“ Především u žen.²³²

Neměly by chybět i názory lékařů.

F. S. Kodým se obrací rovnou na ženy, které se tanci „oddávají, chtějíť snad tak nedostatek chůze nahraditi. Tanec sám o sobě byl by zdravý – jen kdyby plesy netrvaly dlouho do noci i do rána, a kdyby nekonalý se v místnostech zavřených, kde je veliké horko a mnoho prachu. Tudy nemírný tanec mnohou nemoc zavínil. Ale kázati tu déle bylo by marno...“²³³

²²⁹ Resp. žádné v použitých pramenech.

²³⁰ O dalších cestopisech viz. zmínky výše v podkapitole o cestování.

²³¹ OLIVOVÁ, V. *Odvěké kouzlo sportu*. Praha, 1989, s. 109.

²³² LINK, K. *Tanec ze stanoviska theoretického a aesthetického : stručný návod propravou k praktickému vyučování*, V Praze : Fr. A. Urbánek, 1874, s. 2.

²³³ KODYM, F. S. *Úvod do tělovědy člověka*. V Praze : I. L. Kober, 1864, s. 224.

K. Link také cituje německého lékaře H. Klenkeho z Lipska, který v roce 1870 napsal v *Hauslexikon der Gesundheitslehre für Leib und Seele*,²³⁴ můžeme se tak podívat, jaký názor na to měli němečtí lékaři: „Tanec náleží k nejblihodárnějším pohybům tělesným, pakliže se nepřehání a s potřebnou ostražitostí hledě k nastuzení, se provádí. Působit' osvěživě na celé tělo i oživuje tělo potěšením, hudbou i stýkáním se s druhým pohlavím.“ Dále doktor vyvrací argumenty na škodlivý vliv na zdraví, podle něj je za vším lidský nerozum.²³⁵

I první česká lékařka Anna Bayerová ještě v 80. letech měla starost o blaho a čistotu dívčiny duše při častých zábavách.²³⁶

Také spisovatelka Honorata Zapová²³⁷ již 30 let před A. Bayerovou, měla obavy o zdraví dívek při tanci, především s ohledem na nachlazení.²³⁸ Tento problém tedy nevymizel ani v průběhu celého zkoumaného období, tedy přes půl století.

Už v roce 1865 se v časopise *Lada* objevil příspěvek s názvem *Všeobecná pravidla k zachování zdraví*, kde se píše, že „*Tančení jakožto užitečné a oblíbené pohybování těla nesmí se přeháněti...*“²³⁹

V tomtéž časopise se o dvacetpět let později rozepsala redaktorka (pod iniciály F.G. – ová) v *Masopustním kázáníčku* o tom, co je při tanci pro dívky škodlivé a v některých bodech se shoduje s F. S. Kodymem.

„*Tanec jest poskok duše i těla. (...) jest tak blahodárným jako tělocvik.*“ Potom následuje to hlavní poučení: „*I tanec podléhá pravidlům zdravotnictví.*“ Zdraví škodí „*výpar z přeplněné síně taneční a zkažený vzduch, který v tanci vdýcháme do plic.*“ Pokud se dívka oddává tanci „*bezměrně, vášnivě ... bez ustání, bez odpočinku*“, může si poškodit zdraví.

²³⁴ Překlad Domácí lexikon zdravotní nauky pro život a duši. K. Link cituje ze strany 124.

²³⁵ O vlivu tance na zdraví pokračuje dále: „Slycháme častěji: ten či onen utržil při úbytě, ochrnutí, rheumatismus (revmatismus), nastuzení atp. na půdě taneční aneb nalezl tam smrt, raněn byv mrtvicí – avšak žaloby tyto jsou právě tak nespravedlivý, jako zatracování tance za hříšné dílo ďábelské se strany zhloupělých starověrců, neboť žádným z oněch zel není vinen tanec, nýbrž nerozum lidský sám, kterýž buďže nezná žádných mezí, aneb vši opatrnosti všeobecnými pravidly prostého rozumu přikázané pomíjeje, sobě nastuzení lehkovážně utržil a přes to snad ještě zanedbal. Kdo si při tanci moudře vede, nejen že mu nebude hrozit žádné nebezpečí, nýbrž ten pozná i zdraví prospěšné jeho účinky.“ In: LINK, K. Tanec se stanoviska theoretického a aesthetického : stručný návod propravou k praktickému vyučování, V Praze : Fr. A. Urbánek, 1874, s. 2.

²³⁶ Srovnej s Bayerová, A., Dívčí zdravotní věda. Ženské listy, 1883, roč. XI., č. 3, s. 70.

²³⁷ Honorata Zapová (1825 – 1856), polská šlechtična, spisovatelka, aktivní bojovnice za dívčí vzdělávání.

²³⁸ Jest jisté pohybování těla, kterého musíš velmi mírně užívati, poněvadž následky jsou velmi škodlivé. Varuji tebe proto před tímto pohybováním, poněvadž vím, že máš k tomu velikou náklonnost; jistě domníváš se, že mluvím o tanci. Mnoho osob draze zaplatilo tu nebezpečnou choutku; nemysli si, že tobě dokonce zabraňuji tanec, naopak nalézám, že to je pro mladé osoby milá i užitečná zábava; tanec uděluje tělu milé a příjemné postavy, obratnější činí mladou osobu, přispívaje k lepotvármosti těla; zvláště v zimě, když nelze tolik pohybovat se, jest mírně užitý tanec zdraví velmi prospěšný; když se ho ale bez míry užívá, jest velmi škodlivý. Zvláště nastuzení po tanci bývá velmi nebezpečné.“ In: ZAPOVÁ, H. O tanci a zdraví. In: *Nezabudky*. Dar našim pannám. Druhé vydání. I. L. Kober, Praha, 1863, s. 17.

²³⁹ Všeobecná pravidla k zachování zdraví. *Lada*, 1865, roč. IV., č. 2, s. 19.

Je tedy třeba oddechu a především nezdravé je tančení přes půlnoc a nedodržování spánku, protože „vrací –li se tanečnice pozdě v noci, vlastně časně z rána domů, nemůže si tělo její odpočinouti, jak by mělo...“ Dalším nepřítelem je těsná obuv, která „nohy obtěžuje, unavuje a oběh krve znesnadňuje.“ A kromě možnosti nachladnutí z průvanu a studených nápojů poté, co je tělo zapažené, má být myšleno i na zažívací ústrojí, jež mohlo být „nemírným tanec porušeno; proto není radno jísti mnoho o plesu mezi tancem a dvě hodiny nejméně po velkém jídle tančiti.“²⁴⁰

I třetí příspěvek je z časopisu *Lada*, tentokrát z oblíbené vychovatelské rubriky samotné V. Lužické, *Růže stolistá – lupen 83. s názvem Péče o zdraví*. Autorka varovně tyčí morální prst: „Zlaté zdraví promrhávají mnohé dívky lehkomyšlně v přemrštěných radovánkách, ve hlučných zábavách, ve sportech, v tanci a ve výstřednostech.“²⁴¹

Poslední nalezený příspěvek k (ne)vhodnosti tance je od Olgy Stránské – Absolonové²⁴² ze *Ženského světa* z roku 1914 s příznačným názvem *Tančit!* Byla proti salonním tancům, kde nejde o radost z tance, ale o svádění a veselí. Tance národní, zejména slovanské jsou podle ní „projevem vnitřní radosti ze života“, kdežto salonní jsou „omezené na určité předpisy“ a jsou „výhradně k stykům mužů a žen“ a nudí. „Tedy je dobře tančit. [...] Netřeba puritánství, askeze, je třeba pravdivosti.“²⁴³

Tanec se v ženských časopisech objevuje v několika podobách i podle zaměření časopisu. Zohledňovalo se již zmíněné zdravotní hledisko, morální a etické, či společenské, ale také estetické, a to nejčastěji v módních žurnálech.

Plesy jsou dalším předmětem zájmu jako společenská událost a také příležitost ukázat se v krásných šatech, na což se specializovaly právě časopisy o módě.

Například v *Nových pařížských modách* v roce 1896 byly zhodnoceny v podstatě všechny společenské akce stojící za povšimnutí – plesy, divadelní zábavy, domácí večírky, přednáškové akce, výstavy. V některých případech dozvídáme se i velmi zajímavé informace,

²⁴⁰ F.G. - ová, Masopustní kázáníčko. In: *Lada* 1890, roč. XXV., č. 3., s. 21.

²⁴¹ Lužická, V. *Péče o zdraví*, *Růže stolistá*, lupen 83. In: *Lada*, 1911, r. XII., č. 9, s. 100.

²⁴² Olga Stránská – Absolonová (1872 – 1927) propagátorka ženského hnutí, sestra prof. Karla Absolona – archeolog, manžel František Stránský – sochař, po manželově smrti v kanceláři Ústředního spolku českých žen a České strany pokrokové, Ústředí Ochrany matek a dětí v Praze.

²⁴³ Stránská – Absolonová, O. *Tančit!* In: *Ženský svět*, 1914, roč. XVIII., č. 14, s. 14.

jako že: „[...] *domácí paní pro každého z hostů měla vlídné slůvko, a že společnost v nejlepší míře rozcházela se teprve kolem čtvrté hodiny ranní.*“²⁴⁴

Tak vlastně můžeme zrekonstruovat téměř celou plesovou sezonu pražské společnosti, jedná se totiž o plesy na Žofíně a v Národním domě na Vinohradech. Přestože je za každým slovem čitelná pýcha na uspořádanou akci, přesto se někdy nevyhne drobné kritice – v ohledu výzdob a návštěvnosti, přináší ale i kousavé poznámky o pořadatelích – i na ně se dá svalit neúspěch např. Národního plesu na Vinohradech: „*Dlužno poznamenati, že pěkné nové místnosti zastkvěly se toho večera v plném lesku, avšak ples nedocílil úspěchu, jakého jen v budoucnu dodělati se může; příčinu toho hledati sluší v interních poměrech pořadatelstva, kteréž jak se nám praví, nebyly právě nejutěšenější.*“²⁴⁵

V závěru roku nalezneme rozepsaný kalendář akcí na Žofíně i v Národním domě na Vinohradech. Když se přiblížila plesová sezona téměř čtvrt roku před jejím začátkem se objevovaly obrázky se společenskými šaty, aby je švadleny stihly podle poslední módy ušít. Plesové šaty byly skutečně oblastí velkého zájmu, protože ženu ve společnosti reprezentovaly.

A jedna zajímavost závěrem o tom, že to ženy od určitého věku neměly jednoduché. Ve *Šťastném domově* v roce 1906 se objevuje v rubrice *Hovorna* dotaz od čtenářky z Karlína ohledně barevnosti plesových šatů vzhledem k věku. Redakce odpovídá: „*Plesový oděv může být pro 28 letou paní bílý nebo světlý vůbec i s květinovou výzdobou, která ani ve vlasech scházeti nemusí, jen když se volí harmonicky k pleti a vlasu a dá se také úboru forma k stáří přiměřená.*“²⁴⁶

4.3. Reflexe ženské a dívčí tělovýchovy v ženských časopisech

Cesta žen ke cvičení nebyla rozhodně jednoduchá. Jako ve většině ostatních případů museli s cvičením začít muži a teprve potom, co lékařsky a společensky uznali jeho pozitivní význam, mohly začít cvičit i ženy.

Z čeho však vycházela potřeba pěstování pohybu a cvičení v druhé polovině 19. století? A proč už nestačila jen chůze? Ještě ve 30. až 40. letech byl o pohyb těla malý zájem, který vyplýval podle Jiřího Raka kvůli horlivému pěstování tělocviku Němci, s odůvodněním

²⁴⁴ Nové pařížské mody, 1896, r. II., č. 4., s. 28.

²⁴⁵ Tamtéž.

²⁴⁶ Šťastný domov, 1906, r. II, č. 7, s. 168.

„nedělat to, co dělají Němci.“ Ale byl tu i další důvod. „Člověk první poloviny 19. století náležící ke střednímu stavu si totiž užíval tělesných aktivit bohatě ve své každodennosti a nepotřeboval jim vyhrázovat zvláštní místo ve svém životě ani zdůrazňovat jejich význam v kontextu národní ideologie.“²⁴⁷

Teprve časem si vlastenci začali uvědomovat, že jen vzdělání národ nezachrání a že je třeba i tužit tělo pohybem. Tuto potřebu však reflektoval i periodický tisk. Časopis *Světobzor* se k tomu v r. 1834 vyjadřuje: „Ovšem má člověk tělo své činiti ohybné a ku všemu způsobné, ale ne způsobem krutým a barbarským, a však nemá člověk šlechtnější sebe částku, svého totiž ducha, opomíjeti, ano jej spíše a nejdřív zdokonalovati a šlechtiti.“²⁴⁸ Nebo jako druhý příklad J. Rak uvádí *Květy*, které otiskly na jaře v r. 1847 příspěvek s názvem *Silocvik v Praze*, notickou upozorňují na potřebu tělesné výchovy v českých školách, ale koupání je zatím zakázáno, protože uráží mravopočestnost. Vědomí o významu tělesného cvičení se do národní ideologie dostává až těsně před březnem roku 1848.²⁴⁹

Přestože Bachův absolutismus vytvořil armádu úředníků sedících v práci a před železnicí byla možnost přepravy pěšky a koňmo nebo v kočáře, tak s postupující modernizací se objevila potřeba zdravého a vycvičeného těla.²⁵⁰ Většina vlastenců se začala ztotožňovat s antickým ideálem, který téměř převedl do praxe až dr. Miroslav Tyrš se svým Sokolem.

K antickému ideálu a k této době se obracel později též J. Křen v *Ženském světě* v roce 1898 ve dvoudílném článku *O tělesné výchově žen a O tělesné výchově řeckých žen*. Právě v prvním příspěvku začíná příznačnou poznámkou o tom, že pro posouzení tělesné výchovy a cvičení žen u jednotlivých národů, „jest nezbytně třeba, abychom znali i sociální postavení ženy v národě...“. A trefně pokračuje řeckými ženami, které neměly nikdy svobodu „postavenou na roveň mužů“. Na to navazuje pojednáním o moudrosti Řeků „v pozdějších dobách“, kteří se zlepšili i v zákonodárství a dává jejich snahy o propojení tělovýchovy a emancipaci za příklad ostatním.²⁵¹

²⁴⁷ RAK, J. *Péče o tělo vlastencovo*. In: PETRASOVÁ, T., MICHALÍKOVÁ, P. (edd.) *Tělo a tělesnost v české kultuře 19. století*. Sborník příspěvků z 29. ročníku symposia k problematice 19. století Plzeň, 26. – 28. února 2009. Praha: Academia, 2010.

²⁴⁸ RAK, J. *Péče o tělo vlastencovo*. In: PETRASOVÁ, T., MICHALÍKOVÁ, P. (edd.) *Tělo a tělesnost v české kultuře 19. století*. Sborník příspěvků z 29. ročníku symposia k problematice 19. století Plzeň, 26. – 28. února 2009. Praha: Academia, 2010, s. 47.

²⁴⁹ Tamtéž.

²⁵⁰ RAK, J. *Péče o tělo vlastencovo*. In: PETRASOVÁ, T., MICHALÍKOVÁ, P. (edd.) *Tělo a tělesnost v české kultuře 19. století*. Sborník příspěvků z 29. ročníku symposia k problematice 19. století Plzeň, 26. – 28. února 2009. Praha: Academia, 2010, s. 48.

²⁵¹ *Ženský svět*, 1898, roč. II., č. 7, s. 89.

Filip Bláha vidí původ potřeby povýšení pravidelného tělesného pohybu na společenskou normu jako součást proměny životního stylu měšťanské vrstvy, která povýšila zdraví na jednu z nejvyšších hodnot. Tělo začalo být vnímáno jako systém sil, které se spojují v motoru pohánějícím životní funkce člověka. Ochablé, zvadlé držení těla svědčící o nečinnosti se stalo společensky neúnosné. Bylo v příkrém rozporu s novým estetickým imperativem dynamického jedince, jehož cvičením zocelené tělo předpokládalo vynikající zdravotní stav. Tento posun v mentalitě společnosti měl bezpochyby vliv na odstranění různých „nápravových“ přístrojů, doporučovaných především dívkám k dosažení ideální postavy. Veřejnost se domnívala, že toto často drastické modelování těla zvýší u dívek jejich „estetické“ věno a tím i šanci vdát se. Stejného výsledku se mělo nadále dosahovat přirozenějším způsobem, tělocvikem.²⁵²

4.3.1. Sokol a Tělocvičný spolek paní a dívek pražských

„I u nás význam tělocviku roste, čehož důkazem jsou přibývající ženské odbory při jednotách sokolských a tělocvičných. Nevyhýbejte se jim, ale, kde jest příležitost, s radostí se jich zúčastněte!“²⁵³

Před založením Sokola byla ženská tělovýchova soustředěná v soukromých tělocvičných ústavech například Jana Malypetra a Ferdinanda Schmidta, ale to bylo spíše pro privilegované ženy, kterých nebylo mnoho. Vznikaly i snahy o zavedení tělocviku do škol, které se prosadily až později.²⁵⁴

²⁵² „Pedagogové konce 19. století propagovali vedle tělocviku dechová cvičení. Zvětšováním kapacity plic se mělo předejít onemocněním tuberkulózou.“ Viz. BLÁHA, F., Úloha „Tělocvičného spolku paní a dívek pražských“ v emancipačním hnutí českých žen před první světovou válkou, s. 10. In: SCHŮTOVÁ, J. a WAIC, M., Tělesná výchova a sport žen v českých a dalších středoevropských zemích: vznik a vývoj do druhé světové války, Národní muzeum Praha, 2003. ISBN 80-7036-158- 1.

²⁵³ Vychovatelství – VIII. O pohybu, In: Česká dívka, roč. V., s. 43, 1908

²⁵⁴ Teprve v roce 1871 „vyhověla městská rada žádosti zavést na obecných školách dívčí tělocvik. (...) Hodiny tělocviku probíhaly třikrát týdně, v úterý, ve čtvrtek a v sobotu mezi čtvrtou a pátou hodinou odpolední.“ In: BAHENSKÁ, M., Počátky emancipace žen v Čechách: dívčí vzdělávání a ženské spolky v Praze v 19. století, Sociologické nakladatelství. Praha: Libri, 2005, s. 99. ISBN 80-7277-241-4.

Tělocvik na vysokých školách:

Roku 1896, kdy byl založen Spolek pro pěstování her mládeže. Přelom století byla doba, kdy se tělovýchova a sport dostávala i do školství. Roku 1906 podal Svaz československého studentstva žádost o zřízení universitního tělocvičného ústavu, jaký byl ve Vídni založen již roku 1895. Vláda žádosti vyhověla po dvou letech. Antonín Křištof, původně profesor matematiky a fyziky na středních školách, se stal prvním lektorem tělovýchovy a her na vysokých školách, lektorát vznikl r. 1908. Sjednotil studenty pražských vysokých škol ve sportovních hrách a tělocvik. Vytvořil i vhodný sport pro dívky, a to házenou, která se vyvinula na školních hřištích, jako náhrada

Jejich propagátorem byl Bohdan Ardel, ²⁵⁵ který roku 1862 napsal první českou metodickou příručku pro tělesnou výchovu žen „Tělocvik pro dívky“. ²⁵⁶ I tak cesta k vlastnímu spolku s pravidelným (později veřejným) cvičením nebyla pro ženy jednoduchá, ale vedla přes sokolskou jednotu.

První sokolská jednota, pod názvem Pražská jednota tělocvičná byla založena (jako Sokol až po uvedení stanov roku 1864), podobně jako spolky v českých zemích, po pádu tzv. Bachova absolutismu, a to 16. února 1862. Po boku Miroslava Tyrše a Jindřicha Fügnera stála u její kolébky celá řada významných osobností českého veřejného, tedy politického i uměleckého života, byli mezi nimi například Julius a Eduard Grégrové, Josef Mánes ale také Karolína Světlá. ²⁵⁷ Od roku 1871 bylo zahájeno vydávání časopisu *Sokol*.

Již po třech měsících trvání sokolské jednoty (29. května 1862) byl podán výboru návrh, aby se s platností od 1. června zpřístupnil cvičební sál pro vyučování dívek. Jenže pokus J. Grégra přijmout dívky jako plnoprávné člen(k)y spolku narazil na odpor většiny členů výboru. Přesto cvičení začalo, ale až rok po podání původního návrhu (1. června 1863) a vedením dívčího tělocviku byl pověřen MUC. J. Musil. ²⁵⁸

Samostatný spolek cvičících žen však oficiálně vznikl až v roce 1869 pod názvem Tělocvičný spolek paní a dívek pražských (dále TSPDP), a to dokonce z iniciativy M. Tyrše. Dne 23.7.1869 byla svolána první přípravná schůze, které se zúčastnily Kateřina Fügnerová, ²⁵⁹ Sofie Podlipská, Věnceslava Lužická (jednatelka), Terezie Nebeská a Klemeňa Hanušová. ²⁶⁰ Spolek byl schválen pražským místodržitelstvím 29.9.1869. Už 16.10.1869 byl vytvořen

zakazované kopané. „*Chtěl míti hru, která by neměla výtek, činěných kopané a hodila by se i pro dívky*“⁷⁸ je to kombinace americké „košíkové“, kterou zavedl r. 1906 Klenka a kopané.) Srovnej Laurencová, s. 33-35, J.Kössl, J. Štumbauer, M. Waic - Vybrané kapitoly z dějin tělesné výchovy. Praha, 2008, s. 119.

²⁵⁵ Bohdan Ardel (1826 – 1910), učitel dívčí školy v Písku, autor knihy Tělocvik pro dívky

²⁵⁶ Příručka byla součástí Nauky o člověku od Josefa Pažouta. In: SCHŮTOVÁ, J. Ženy v Sokole, SCHŮTOVÁ, J. a WAIC, M., Tělesná výchova a sport žen v českých a dalších středoevropských zemích: vznik a vývoj do druhé světové války, Národní muzeum Praha, 2003, s. 66. ISBN 80-7036-158- 1.

²⁵⁷ WAIC, M. Rej těl v rytmu vlastenectví. Sokolské slety 1882 – 1938. In: PETRASOVÁ, T., MICHALÍKOVÁ, P. (edd.) Tělo a tělesnost v české kultuře 19. století. Sborník příspěvků z 29. ročníku symposia k problematice 19. století Plzeň, 26. – 28. února 2009, Academia, Praha, 2010, s. 51.

Pozn. autorky: Další publikace o Sokole in: Waic, M. Sokol v české společnosti 1862 – 1938. Těž Kozáková, Z., Praha – pohyb – Sokol.

²⁵⁸ ŠTĚPÁNOVÁ, I. Tělocvičný spolek paní a dívek pražských. In: Lidé a města, 2003, s. 12.

²⁵⁹ Kateřina Fügnerová (1834 – 1906), manželka J. Füngera.

²⁶⁰ Klemeňa Hanušová (1845 – 1918), učitelka tělocviku a odborná spisovatelka.

prozatímní výbor a činnost zahájil cvičitelský sbor v čele s Klemeňou Hanušovou.²⁶¹ Jádrem spolku, tj. cvičící členky, tvořilo dívčí družstvo zformované v roce 1866 v Tyršově tělocvičném ústavu.²⁶²

První valná hromada se konala 27.11.1869 v tělocvičně Sokola a předsedkyní (respektive starostkou) spolku byla zvolena Sofie Podlipská.²⁶³ Podle schválených stanov bylo účelem nového spolku, aby „pěstoval tělocvik u spojení se zpěvem. K oživení ducha společenského slouží přednášky a rozpravy o záležitostech spolkových, jakož i schůze společné.“²⁶⁴

Také spolek spolupracoval s Ženským výrobním spolkem díky Sofii Podlipské a Americkým klubem dam díky třeba Anně Náprstkové, ale také i se spolkem sv. Ludmily.

První veřejné cvičení členek spolku se uskutečnilo 29.6.1870 a setkala se s příznivou odezvou. *Národní listy* o této akci 1.7.1870 napsaly: „S radostí neličenou pohlížíme na rozkvétající tento spolek, který nám opětně důkaz neúnavné své činnosti a čilosti přidal. (...) Při zvucích hudby objevily se cvičící dívky a paní v stejnokroji tělocvičném. Velmi zajímavými a namnoze pak dosti těžkými cvičeními započato... Oddělení druhé obsahovalo cvičení družstev na náradích²⁶⁵... Veškerá cvičení byla velmi zdařile a k nemalému překvapení obecnstva provedena... Nadějeme se, že dívky a paní pražské, poznavše takto pravý účel tělocviku, hojně přistupovati budou k spolku tomu, jehož dalšímu rozvoji z plna srdce voláme Na zdar!“²⁶⁶

Prostřednictvím *Ženských listů* byla veřejnost informována o možnosti využití tělocvičny školy sv. Jiljí a používání Kunerlovské zahrady, kde byla vybudována letní tělocvična a dětské hřiště a v zimě sloužila jako kluziště. A od roku 1890 spolek pořádal kurzy pro zájemkyně o složení privátních učitelských zkoušek z tělocviku. Účastnily se jich především

²⁶¹ Ve své funkci náčelnice působila do roku 1896.

²⁶² BAHENSKÁ, M. Počátky emancipace žen v Čechách: dívčí vzdělávání a ženské spolky v Praze v 19. století, Sociologické nakladatelství. Praha: Libri, 2005. ISBN 80-7277-241-4

²⁶³ Až do roku 1874, viz. tamtéž s. 98.

²⁶⁴ Tamtéž, s. 97.

²⁶⁵ Byly to např. skok do dálky s obraty či s pruty, skok útokem do výšky, komihání na visuté hrazdě ad. In: SWIERCZEKOVÁ, L. „Chceme u žen něžnost ducha, něžnost v zjevu, ale chceme u nich také viděti silného ducha a zdravé silné tělo“. In: VOJÁČEK, M.(edd.) Reflexe sebereflexe ženy v české národní elitě 2. poloviny 19. století. Sborník příspěvků z konference uspořádané ve dnech 23.-24. listopadu 2006 Národním archivem ve spolupráci s Archivem hlavního města Prahy. Praha: Skriptorium, 2007, s. 246. ISBN 978-80-86712-45-1; 978-80-86197-83-8.

²⁶⁶ Použito z BAHENSKÁ, M. Počátky emancipace žen v Čechách: dívčí vzdělávání a ženské spolky v Praze v 19. století, Sociologické nakladatelství. Praha: Libri, 2005, s. 100. ISBN 80-7277-241-4.

industriální učitelky. Byly zahájeny kontakty s prvním dívčím gymnáziem Minerva, kurzy tělocviku mohly studentky navštěvovat bezplatně.²⁶⁷

Klemeňa Hanušová vydala v roce 1872 metodickou příručku tělocviku s názvem *Dívčí tělocvik*, která se setkala s velkým ohlasem stejně jako pořádání kurzu pro pražské a venkovské učitelky v letech 1873 a 1874.

TSPDP však na rozdíl od Sokola neměl znaky jako například vlastní prapor. Podobu ženského cvičebního úboru předepisovaly stanovy v oddíle různá ustanovení: „Šat spolkový jest tmavošedý s červenou okrasou, červené punčochy, černá lehká obuv bez podpatku, červená šerpa.“²⁶⁸

O TSPDP psal nejvíce *Ženský svět*, například jednou v roce 1900 a dvakrát v roce 1901.

Tělocvičný spolek paní a dívek pražských uspořádal ve dnech 21. a 28. ledna r. 1900 přednášky ve velkém sále „U Šrajgrů“. První přednáška s názvem „*O působení tělocviku na organismus a speciální význam jeho pro ženy*“ zvláštní zajímavosti nabyla tím, že proslovila ji studentka lékařství sl. Anna Honzáková. Podruhé přednášel p. Karel Vaníček „*Výhledy ženského hnutí na konci století*“. Obě rozpravy těšily se hojně návštěvě a značnému úspěchu.²⁶⁹ O rok později se píše opět o dalších přednáškách. Na první promluvil dne 6. ledna 1901 „O ženském tělocviku“ prof. Josef Klenka a o týden později „O národních cvičeních v r. 1900“ přednášel JUDr. Jindřich Vaníček. Obě rozpravy byly „*vždy od 3. hodiny odpolední v malém sále Měšťanské besedy za vstupné 60 hal.*“²⁷⁰

Z jubilejní zprávy z XXXI. valné hromady dne 24. března r. 1901 se dozvídáme, že „*účast pro tělocvik ženská stále stoupá; kdežto před lety stačila jedna hodina v týdnu, cvičí se nyní ve čtyřech odděleních.*“ Spolek si ve zprávě také váží „*vzácné ochoty tělocvičné jednoty Sokol a*

²⁶⁷ Stejně tak se od 70. let 19. století pořádalo bezplatné cvičení pro členky Ženského výrobního spolku českého. In: BAHENSKÁ, M. Počátky emancipace žen v Čechách: dívčí vzdělávání a ženské spolky v Praze v 19. století, Sociologické nakladatelství. Praha: Libri, 2005, s. 100. ISBN 80-7277-241-4.

²⁶⁸ SWIERCZEKOVÁ, L. „Chceme u žen něžnost ducha, něžnost v zjevu, ale chceme u nich také vidět silného ducha a zdravé silné tělo“. In: VOJÁČEK, M. (edd.) Reflexe sebereflexe ženy v české národní elitě 2. poloviny 19. století. Sborník příspěvků z konference uspořádané ve dnech 23.-24. listopadu 2006 Národním archivem ve spolupráci s Archivem hlavního města Prahy. Praha: Skriptorium, 2007, s. 246. ISBN 978-80-86712-45-1; 978-80-86197-83-8.

²⁶⁹ *Ženský svět*, 1900, r. IV., č. 5, s. 47.

²⁷⁰ *Ženský svět*, 1901, r. V., č. 1, s. 11.

*těší se, že vždy větším účastenstvím dosaženo bude ušlechtilého spolkového: vychovati národu zdravé ženy a matky a tím zajistit jeho budoucnost.*²⁷¹

Už víme, že tedy probíhalo souběžné cvičení žen v Sokole a v TSPDP.

V tělocvičném spolku cvičila i Barbora Šourková,²⁷² zakladatelka prvního ženského sokolského odboru. Nejprve byl její pokus o vznik samostatného odboru vyšehradskou sokolskou jednotou zamítnut, ale když v roce 1891 založila Dámský kurs tělocvičný, ve kterém třicet dam cvičilo ve městem propůjčené tělocvičně, byl po úspěšném veřejném cvičení v roce 1895 přijat jako ženský odbor sokolské jednoty Královský Vyšehrad. Ten sehrál při formování podoby ženského sokolského hnutí významnou roli i v pozdějších letech. Na jeho půdě byl v roce 1895 vypracován řád ženského odboru, a i když ještě v roce 1896 směrnice České obce sokolské nedovolovalo přijímat ženy za členy jednot a povolovala pouze dívčí tělocvik, přestože již cvičilo dvanáct ženských odborů.²⁷³

Na konci prvního desetiletí 20. století došlo ve spolku k zásadnímu konfliktu mezi starší a mladší generací. „Mladší cvičitelky požadovaly splynutí s ženskými odbory Sokola, ale na valné hromadě v dubnu 1909 ještě zvítězil názor výboru udržet si nezávislost.“²⁷⁴ Po roce 1910 pod vlivem nové náčelnice Elišky Roudné o rok později rezignovaly starší členky a sblížení se Sokolem začalo v březnu 1912, kdy byly vypracovány nové stanovy, jednací řád a nový název – Ženský odbor Sokola pražského – byly schváleny 24. 4. 1912. A 8. 5. 1912 se TSPDP stal součástí Sokola pražského jako jeho rovnocenný ženský odbor.²⁷⁵

I přes sloučení pro ně neplatily stejné podmínky a rovnost v účasti na slavnostních průvodech²⁷⁶

²⁷¹ Ženský svět, 1901, r. V., č. 7, s. 94.

²⁷² Barbora Šourková (1870 – 1943), ředitelka školy v Myslíkově ulici v Praze, členka Sokola, později jednatelka ženského odboru.

²⁷³ SCHŮTOVÁ, J. Ženy v Sokole. In: SCHŮTOVÁ, J. a WAIC, M., Tělesná výchova a sport žen v českých a dalších středoevropských zemích: vznik a vývoj do druhé světové války. Praha: Národní muzeum, 2003, s. 68. ISBN 80-7036-158-1.

²⁷⁴ BAHENSKÁ, M. Počátky emancipace žen v Čechách: dívčí vzdělávání a ženské spolky v Praze v 19. století, Sociologické nakladatelství. Praha: Libri, 2005, s. 100. ISBN 80-7277-241-4.

²⁷⁵ SWIERCZEKOVA, L. „Chceme u žen něžnost ducha, něžnost v zjevu, ale chceme u nich také viděti silného ducha a zdravé silné tělo“. In: VOJÁČEK, M., Reflexe sebereflexe ženy v české národní elitě 2. poloviny 19. století. Sborník příspěvků z konference uspořádané ve dnech 23.-24. listopadu 2006. Národním archivem ve spolupráci s Archivem hlavního města Prahy. Praha: Skriptorium, 2007, s. 247. ISBN 978-80-86712-45-1; 978-80-86197-83-8.

²⁷⁶ Podle rezoluce valného sjezdu České obce sokolské v roce 1895, platilo až do roku 1929. V listopadu 1899 byl vydán nezávazný řád ženských odborů a vzorné stanovy pro jednoty se ženskými odbory. Ženám od šestnácti let byla přiznána členská práva, platily stejný příspěvek jako muži, ale hlasovací právo v jednotě měli pouze muži. In: SWIERCZEKOVA, L. „Chceme u žen něžnost ducha, něžnost v zjevu, ale chceme u nich také viděti silného ducha a zdravé silné tělo“. In: VOJÁČEK, M., Reflexe sebereflexe ženy v české národní elitě 2.

Opět v *Ženském světě* informuje tentokrát Jaroslav Borotinský²⁷⁷ o *Prvním veřejném cvičení dámských tělocvičných odborů sokolských jednot*, které začalo „*rázem třetí hodiny a „dokázalo se, že i žena může vstoupiti s mužem na zápasíště a převést cvičení jí přiměřená, zdravá a krásná“* a především „*dopadlo skvěle*“. Autor článku akci i ženy vychválil, pochvaloval si i účast diváků, jenž byla díky zvědavosti vysoká, protože „*se s napjetím očekávalo, jak dámy naše budou si vésti na poli tělocvičném*“ před zraky publika. J. Borotinský dále píše, že cvičily dva oddíly (1- 3 dámské odbory venkovských jednot a 3 – 5 pražských a předměstských jednot) dohromady to bylo 250 cvičenek. Nejprve bylo společné hromadné cvičení a potom cvičené na nářadí např. na hrazdě, koni či bradlech.²⁷⁸

Ženský odbor Sokola Staroměstského na výroční valné hromadě konané dne 13. ledna v roce 1901 svou podal zprávy za rok 1900. O této zprávě informuje opět *Ženský svět*.

Píše se zde, že v roce 1900 „*cvičilo se 89krát s účastí 2942 sester*“ a průměrná návštěva byla 3 305 cvičenek, dále bylo konáno 9 výletů. Na veřejném cvičení Sokola staroměstského „*dne 19. srpna 1 900 cvičilo 32 členek odboru ženského.*“ Vyzdvihuje se i spolupráce se spolky jako byl Ústřední spolek českých žen, Spolek pro pěstování her české mládeže a Spolek Domovina. Závěrem shrnuje, že se ze spolkové knihovny zapůjčilo 720 knih a na tělocvičnu činil příspěvek 100 korun. Následuje seznam jmen nově ustanoveného výboru.²⁷⁹

Šťastný domov se věnuje tělocviku žen už ve svém prvním ročníku, ale také i v dalších ročnících.²⁸⁰ V rubrice *Tělocvik a sport* si Ludmila Zbraslavská stěžuje na dosavadní zastaralé předsudky při výchově dívek, kdy má být žena skromná, tichá a nebyt příliš smělá. Výchova k oběma pohlavím by měla být podle ní spravedlivá. Apeluje na ženskou touhu líbit se, avšak „*málokterá chápe se však prostředku, jímž tělo své může přivést ke skutečnému zušlechtění – tělocviku!*“²⁸¹

V dalším čísle jsou čtyři doporučené cviky pro tělocvik domácí pro ženy, co pracují v sedě (šijí, či píší). Propínání hrudníku, vypnutí se na rukách vleže, otáčení rukou kolem těla jsou dobré cviky na protažení, ale zavěšování se na dveře, tyč či strom už by mohlo způsobit při nesprávném provedení problémy. Hospodyně, co byla celý den na nohou se má položit na tvrdou lavici a protáhnout se. Představa, že si doma skutečně ženy zřídí tělocvičnu, spolu

poloviny 19. století. Sborník příspěvků z konference uspořádané ve dnech 23.-24. listopadu 2006 Národním archivem ve spolupráci s Archivem hlavního města Prahy. Praha: Skriptorium, 2007, s. 69. ISBN 978-80-86712-45-1; 978-80-86197-83-8.

²⁷⁷ Jaroslav Zyk Borotinský (1875 – 1947), novinář, básník a člen Sokola.

²⁷⁸ *Ženský svět*, 1900, r. IV., č. 9, s. 143.

²⁷⁹ *Ženský svět*, 1901, r. II., č. 2, s. 47.

²⁸⁰ *Šťastný domov*, 1904, roč. I, č. 1, s. 23.

²⁸¹ Tamtéž č. 2, s. 46.

s hrazdou ve dveřích a houpačku se začíná blížit absurdnosti v Haškově povídce právě o Šťastném domově. Ve čtvrtém čísle se nezapomíná ani na děti a je zařazena i série cviků dětského tělocviku.²⁸² Dětem jsou věnovány i další články,²⁸³ kde se píše o tělocvičných školách pro děti, které byly zřízeny při tělocvičných odborech Sokolských v Praze – Vinohrady, Smíchov, Karlín, Žižkov, ale také třeba v Plzni. Autorka si stěžuje na nedostatek financí pro bezplatné cvičení chudých dětí, nemohly tak být vychovány „výborné budoucí cvičitelky“ a oddané členky. Nebo v roce 1907 ve *Šťastném domově* je série výchovných a zároveň zábavných cviků pro děti.²⁸⁴ K tělocviku se L. Zbraslavská vrací až o dalších pět čísel později, s cvičením ruky a prstů. V 13. čísle se objevilo vskutku zajímavé pojednání o cvičení „Sandowovým aparátem“.²⁸⁵ V čísle 14 na cvičení ze zahraničí navazuje *Tělocvik švédský*²⁸⁶ na žebříku (ribbstolu). L. Zbraslavská píše o rozdílu mezi Tyršovým a Lingovým tělocvikem, který spočívá v „roztřídění cviků dle účinků na svalstvo, jednak omezením cvičení pořadových a v užívání náradí.“ Cvičení na ribbstolu se liší způsobem protahování a procvičování jednotlivých svalů. Nechybí ani obrázky.²⁸⁷

V dalším ročníku (1906) je rubrika *Tělocvik* věnovaná především krátkým pětiminutovým sestavám na podporu nerovnosti zad, povzbuzení oběhu krve či činnosti dalších orgánů a dalších. Třetí ročník se vrací k cvičení v domácnosti v *Prostocvicích*. Doporučuje se cvičit už dvakrát denně, tedy ráno a večer. Ale i odpočinek je součástí tělocviku. „*Odpočinek v náležitě poloze, třeba položení na rovné tvrdé ploše, je také tělocvičný výkon, jímž tělo pookřeje.*“ Ideálně se odpočívá ve vlaku.²⁸⁸

Součástí *Ranního tělocviku – zdravotní ranní toalety* v roce 1914 byla už i masáž jednotlivých částí těla.²⁸⁹

Tento seriál na pět dílů byl však jediným prostorem pro tělocvik a cvičení. Z čehož by se dalo usuzovat, že zájem o něj v tomto druhu periodického tisku ustal.

Před první světovou válkou již Sokol (v roce 1913) registroval 128 097 mužů a žen.²⁹⁰

²⁸² Tamtéž, č. 4, s. 94.

²⁸³ Např. tamtéž, v č. 10, s. 237.

²⁸⁴ Šťastný domov, 1907, r. III., č. 11, s. 406.

²⁸⁵ Je to na skobu připevněný pás natažený na šňůry zakončený činkami.

Eugen Sandow (1867 – 1925), vl. jménem Friedrich Wilhelm Miller, pruský zápasník a kulturista, zakladatel systému posilovacího tréninku, autor knih *Bodybuilding a Strength* doprovázené názornými obrázky cviků, které je možné s tímto přístrojem provádět. (obrázek v příloze)

²⁸⁶ Jedná se vlastně zároveň o gymnastiku. Přímo o gymnastice nejsou zmínky ve vybraných ženských časopisech, pouze v článku *Boj proti šněrovačce* (viz. hygiena oděvu) se J. Potocká zmiňuje v rámci podpory ženského zdraví o Lingově švédském tělocviku.

²⁸⁷ Šťastný domov, 1907, r. III, č. 10, 334.

²⁸⁸ Tamtéž, s. 287.

²⁸⁹ Např. roč. XII, č. 12, s. 295.

4.4. Reflexe ženského sportu v ženských časopisech

Moderní podoba sportu se v Čechách vyvíjela od druhé poloviny 19. století. Muži začínali se závodním sportem ve sportovních klubech, ženy se nejdříve účastnily klubového života, společenských akcí, společných vyjížděk a výletů.²⁹¹ Do některých sportů se začaly zapojovat postupně, ale byly zde ještě předsudky společnosti, že žena je křehká a slabá.

Nejdříve si můžeme definovat sport (pro dívky) podle redaktorky časopisu *Lada*: „*Jest to souhrn určitých výkonů a výcviku síly tělesní, koná – li se na volném vzduchu přispívá ku zdraví těla i duše. Sport zabývá mysle dívek a čelí tím, že je cele opanuje, nebezpečnému a nezdravému dumání i snění, ve kterém si dívky v rozkvětu života tak libují, ale spíše podporováno, nečinností ze které vzniká nuda, nabývá hrozivých rozměrů a příznaků. Dívka, v nezdravém snění pohřížena, tvoří si v obrazivosti nemožné světy a mívá často i nečisté myšlenky.*“²⁹² Nejčastěji vyzdvihoanou výhodou sportování je tedy pohyb na čerstvém vzduchu. I kvůli jeho zdravotním výhodám se o něm ženské časopisy často zmiňovaly. Ženské sportování nezačalo na stránkách časopisu, dokonce ani v ženských spolcích, ale díky mužům a jejich klubům, kde dostaly ženy prostor.

V roce 1882 vykrytalizovala myšlenka Maxmiliána Švagrovského²⁹³ založit „Český Athletic Club“ s přáním, aby „se v něm nepěstovalo jenom veslování, ale i bruslení, cyklistika, kopaná, šerm, tenis, atletika.“²⁹⁴ Na fotografii z téhož roku „v poněkud škrobených postojích na ní pózuje osm mužů a čtyři ženy(!), zakládající členové „Českého Athletic Clubu““. Mezi nimi M. Švagrovský a jeho sestra Růžena.²⁹⁵

²⁹⁰ WAIC, M. Rej těl v rytmu vlastenectví. Sokolské slety 1882 – 1938. In: PETRASOVÁ, T., MICHALÍKOVÁ, P. (edd.) Tělo a tělesnost v české kultuře 19. století. Sborník příspěvků z 29. ročníku symposia k problematice 19. století Plzeň, 26. – 28. února 2009. Praha: Academia, 2010, s. 53.

²⁹¹ SCHŮTOVÁ, J. Počátky ženského sportu v Čechách. In: SCHŮTOVÁ, J. a WAIC, M. Tělesná výchova a sport žen v českých a dalších středoevropských zemích: vznik a vývoj do druhé světové války, Praha: Národní muzeum, 2003, s. 55. ISBN 80-7036-158-1.

²⁹² Skalská, D. Z dívčí výchovy. In: *Lada*, 1905, r. V., č. 3, s. 85.

²⁹³ Maxmilián Švagrovský (1853 – 1921), průkopník sportu a sportovní žurnalistiky.

²⁹⁴ PACINA, V. Sport v království českém, Praha, 1986, s. 168.

²⁹⁵ Pozdější majitelka a vydavatelka *Lumiru*, žena energická, která z čistého zisku tohoto literárního časopisu během pěti let financovala cesty spisovatelů Zeyera a Sládka do Skandinávie a pobyt malíře Chitussiho (přítel malířky Zdenky Braunerové) v Paříži, In: PACINA, V. Sport v království českém, Praha, 1986, s. 168 – 9.

Často citovaný je úryvek z článku ve *Sportovním obzoru*²⁹⁶: „*Nechceme míti ženy slabé, titěrné. Chceme u žen něžnost ducha, něžnost v zjevu, ale chceme u nich viděti také silného ducha a zdravé silné tělo.*“ I časopis *Sportovní obzor* v roce 1895 měl pro čtenářky návody k cyklistice, šermu i tenisu.²⁹⁷

Ženské časopisy reflektovaly zapojení žen do sportu především ve výchovně zaměřených časopisech, jakým byla například *Lada*, se objevovaly zmínky o sportování, a to v několika ročnících po sobě.

V roce 1905 Dobromila Skalská v článku s názvem „*Dívky a sporty*“ pokládá důležitou otázku: „*Mají-li dívky pěstovat sporty, či nemají?*“ Starší generace se nad tímto novým fenoménem pohoršuje a přijde jim, že jsou sportovkyně „*nedívčí, neslušné, neženské.*“ Další jej odsuzují jako „*nemorální, nezpůsobné, všem názorům o povolání ženy naprosto se přičící.*“ Na to autorka oponuje tím, že „*naše doba žádá si zase dívek otužilých, aby se vyrovnaly s protivy a duch si odpočinul i připravil pro novou setbu.*“

Mravní nebezpečí bylo viděno především v těsném fyzickém kontaktu obou pohlaví, odhalení některých částech těla ve sportovním oděvu a v možnosti flirtování, včetně svůdnosti pohybů, které jitrí mladistvé touhy.²⁹⁸

Důležitá pro toto bádání je reflexe sportu, kterému se věnovaly dívky a ženy a autorka uvádí *Lawn – Tennis*, jízdu na ledě, jízdu na kole, plavání a veslování.

A protože se rubrika jmenuje *Z dívčí výchovy*, nemohou zde chybět rady matkám, kterak své dcery vést k řádnému životu: „*Moudrá matka dceři nezakazuje sportu, ale bdí nad ní pečlivě, aby zábava nevybočila mezi a bedlí, aby dceruška pro hry nezapomínala na povinnost a nezanedbávala učení i domácí práce. Vždyť může umět také dobře míchat vařečkou, jako máchat raketou, může šít a vyšívát, v domácnosti pracovat, jako ony dívky příkladně ani nehrají v *Lawn – Tennis*, ani neplovou, nejezdí na kole a jaké nynější sporty jsou v módě.*“

²⁹⁶ *Sportovní obzor*, 1895, č. 5, s. 33, Použito z SCHŮTOVÁ, J., *Počátky ženského sportu v Čechách*. In: SCHŮTOVÁ, J. a WAIC, M. *Tělesná výchova a sport žen v českých a dalších středoevropských zemích: vznik a vývoj do druhé světové války*, Praha: Národní muzeum, 2003. ISBN 80-7036-158-1. A též SWIERCZKOVÁ, L. „*Chceme u žen něžnost ducha, něžnost v zjevu, ale chceme u nich také viděti silného ducha a zdravé silné tělo.*“ In: VOJÁČEK, M. (edd.) *Reflexe sebereflexe ženy v české národní elitě 2. poloviny 19. století*. Sborník příspěvků z konference uspořádané ve dnech 23.-24. listopadu 2006 Národním archivem ve spolupráci s Archivem hlavního města Prahy. Praha: Skriptorium, 2007, ISBN 978-80-86712-45-1; 978-80-86197-83-8.

²⁹⁷ SWIERCZKOVÁ, L. „*Chceme u žen něžnost ducha, něžnost v zjevu, ale chceme u nich také viděti silného ducha a zdravé silné tělo.*“ In: VOJÁČEK, M. (edd.) *Reflexe sebereflexe ženy v české národní elitě 2. poloviny 19. století*. Sborník příspěvků z konference uspořádané ve dnech 23.-24. listopadu 2006 Národním archivem ve spolupráci s Archivem hlavního města Prahy. Praha: Skriptorium, 2007, s. 248. ISBN 978-80-86712-45-1; 978-80-86197-83-8.

²⁹⁸ Skalská, D., *Z dívčí výchovy*, In: *Lada*, 1905, r. V., č. 3, s. 85.

Na závěr příspěvku nechybí důležité mravoučné poučení pro ženský časopis typické: „Pravím, ozdobují a nepřekážejí – li mozoly tyto štěstí manželskému, není příčiny, proč by sportem zatvrdlé a mozolovité ruce měly býti závadou. [...] Proto netřeba tak úzkostlivě pohlížeti na dívčí sporty! Mládí je třeba zábavy, radosti, veselosti. Jasná mysl jest pokladem, jehož podceňovati nemáme.“²⁹⁹

Anna R. Husová promlouvá o dva roky později opět v *Ladě* k *Mladým duším* o tom, že „každým sportem má se siliti tělo a ušlechťovati duch, proto se o nich mluví jako o ušlechtilých zábavách (...) Tedy tužení těla sporty, které jsou náhradou za tělesnou práci, nevylučují ušlechtilosti ducha v žádném směru ani u hochů, a tím méně u dívek.“³⁰⁰

Ženské časopisy podle očekávání ženy ve sportu podporovaly. Je zajímavé si udělat i malou exkurzi do světa konkrétních sportů, přičemž se dá u některých i vysledovat, kdy se ženy do těchto sportů zapojily.

4.4.1. Venkovní sporty

Do venkovních sportů řadíme takové, které se provozují za hezkého počasí. Jsou to míčové hry, jízda na kole, ale také vodní sporty. Většinu těchto sportů reflektovaly a dávaly jim zpětnou vazbu i ženské časopisy. V některých se můžeme dočíst o některých sportech jako o novinkách, jindy se v nich vyvrací mravokárné řeči nepřátel ženského sportování. Módní žurnály poradí, co si obléknout vhodného do teplého i studeného počasí.

4.4.1.1. Jízda na kole – cyklistika

Jízda na kole a žena patřila ve svých počátcích ke stejně kontroverzním jako kombinace ženy a zbraně.³⁰¹ Nás zajímá až období od 80. let, kdy se kolo objevilo ve snížené formě a bylo opatřeno řetězovým převodem. Na kole se dalo jezdit za účelem rekreace, např. na výlety, nebo se na něm dalo závodit. Ženy začaly od roku 1894 závodit na závodech.³⁰²

²⁹⁹ Skalská, D., Z dívčí výchovy, In: *Lada*, 1905, r. V., č. 3, s. 85.

³⁰⁰ *Lada*, 1907, r. VII., č. 7, s. 125.

³⁰¹ Viz. kapitola Šerm.

³⁰² „První pražský veřejný závod, kterého se účastnily i ženy (v počtu 5ti závodnic), byly „Velké národní závody A.C.O. Slavie 28. září 1894.“ Celkové vítězství Alice Kindersbergové, která porazila sedm mužů a získala granátovou medaili, je z neznámých důvodů orgánem České ústřední jednoty velocipedistů ignorováno a na výsledkové listině na rozdíl od mužských jmen neuvedeno. Použito z: SCHÜTOVÁ, J. a WAIC, M. Tělesná výchova a sport žen v českých a dalších střeoevropských zemích: vznik a vývoj do druhé světové války. Praha: Národní muzeum, 2003, s. 56. ISBN 80-7036-158- 1.

Pro ženy znamenala jízda na kole především úpravu oděvu. Jednou z nepřijatelných změn byly kalhoty, proto se prosadila kombinace kalhot a sukňe.³⁰³

Nebyla to však jen změna šatů, co muže pobuřovalo. Na stránkách sportovních časopisů se objevovalo jak nadšení,³⁰⁴ tak varování.³⁰⁵

I ženské časopisy reflektovaly nový druh sportu, ale rozhodně nebyly proti.

Nové Pařížské mody věnovaly v roce 1896 cyklistice dvě čísla ročníku. Jedním článkem je *Velociped a žena*, druhým pak *Jak se má chovati dáma, která jezdí na kole*.

První článek, nejrozsáhlejší ze všech úvodníků, se týká především rozšíření v zálibě jízdy na kole a výběru oděvu vhodného pro jízdu. Zmiňuje, že „[...] zdá se, že přece sukňe bude muset ustoupiti spodkům. Tato přeměna kostýmu, který se tím stává podobným mužskému, vyvolává největší předsudky proti jízdě na kole, proti kterým budou muset dámy statečně bojovati“.³⁰⁶

Můžeme následně číst mezi řádky, jak je nadšená z prosazení tohoto oděvu i v Paříži, přestože se jala proti němu bojovat i policejní prefektura. Nakonec dochází k názoru, že „[...] jízda na kole nevyžaduje žádného zvláštního kostýmu. *Velociped* jest stroj dopravní, a kdo se na něj dívá jen jako na sportovní předmět neb zdravotní kratochvíli, zmenšuje jeho význam. [...] Jest nepopíratelné, že dáma může v každém obleku jeti na nízkém bicyklu, a tudíž též v prostých šatech, jaké se nosí k vycházkám...“³⁰⁷

³⁰³ Problémy a průběh řešení (spodky, turecký typ kalhot ad.). Více In: Uchalová, E., Česká móda 1870 – 1918, Uměleckoprůmyslové muzeum v Praze; Olympia, 1997. ISBN 80-7033-463-0.

Reflektují i sportovní periodika. Změna oblékání na „kalhotovou sukni“ a „Cyklistika také uspíšila odložení šněrovačky nebo – li korzetu“, na což upozornil i časopis *Sport* v roce 1900 (r. 2, č. 20, s. 157): „Jezditi ve vysokém, pevně ušněrovaném korsetu, jest těžký hřích páchaný na vlastním těle...“ a dále upozorňuje na zdravotní hledisko, že „cyklistka trpí pak silným přívalem krve do hlavy, tlučením srdce a obtížemi v dýchání...“. Na závěr působí lehce úsměvně „nošení korsetu při jízdě na kole může způsobit ošklivý červený nos a uhry na obličej“.

Ze *Sportu*, 1900, roč. II, č. 19, s. 151 „Ideální spodní šat však jest z hrubého hedvábí. Spodní kazajka z hrubého hedvábí působí příjemně. Jemná vlněná jest také dobrá, avšak při obou nutno míti na pozoru, by noseny byly jen při jízdě na kole a po jízdě hned svlečeny, při čemž nejlépe tělo omýti studenou vodou neb alespoň frottirovati. (Otfít froté látkou)“ Převzato z SCHŮTOVÁ, J. a WAIC, M. Tělesná výchova a sport žen v českých a dalších středoevropských zemích: vznik a vývoj do druhé světové války. Praha: Národní muzeum, 2003, s. 56 - 7. ISBN 80-7036-158- 1.

³⁰⁴ Časopis *Sportovní obzor* v roce 1895 (roč. 3, č. 9 a 10, s. 69) jízdu dam na kole podporoval a přinesl nadšeně informace, že „na cvičišti Athletic – Clubu K. V. (Sparta) [...] cvičí se právě větší počet dám v jízdě na kole. [...] Také na jiných cvičištech v Praze pilně se vyučují dámy v jízdě na kole a doufáme, že za nedlouho nebude dáma na kole zjevem neobyčejným, jakým u nás dosud byla.“ Tamtéž.

³⁰⁵ „Obavy ze škodlivého vlivu sportu na ženský organismus rozptylovaly mnohé časopisy svými radami nezkušeným cyklistkám. Opět ze *Sportovního obzoru* (5, 1897, č. 2, s. 29) pochází rada, aby dámy prvního půl roku nepřeháněly námahu a nejezdily více než 50 kilometrů za den. „Jisto jest, že žádné dámě jízda uškoditi nemůže, když se nepřemáhá dlouhou, rychlou jízdou do velkých vrchů...“, ale pokud nebude dodržovat správné držení těla, bude se přemáhá obzvláště tehdy, kdy „každé namáhání vůbec i jest škodlivým“, není -li v dobrém zdravotním stavu, může to mít škodlivé následky.

³⁰⁶ *Nové pařížské mody*, 1896, roč. II., č. 8., s. 1.

³⁰⁷ *Nové pařížské mody*, 1896, roč. II., č. 8., s. 4.

V druhém článku se autorka ujímá i vymezení pravidel slušného chování ženské jízdy na kole, včetně vhodnosti občerstvovacích přestávek. Uvádí tak ženu zpět do tendence doby.

O devět let později je v sekci sportovní módy vedle turistky nakreslená i žena v obleku „z lodenu,³⁰⁸ s jupičkou k jízdě na velocipedu.“³⁰⁹

Šťastný domov se jen zmiňuje o tom, že některá žena „tu a tam vsedne na kolo“.³¹⁰

Zajímavou odrůdou, o které bohužel nejsou zmínky ve vybraném ženském periodickém tisku je kombinace bicyklu a pola, tzv. bicyklepolo. V Českém sportu 1862 – 1914 je fotografie několika členů KV (Klub velocipedistů) Praha 1883 před klubovnou na cvičišti na Židovském ostrově z počátku 20. století.³¹¹

4.4.1.2. Vodní sporty

4.4.1.2.1. Veslování

Václav Pacina uvádí, že na lodi Libuše čeřily svými vesly labskou hladinu už roku 1881 i roudnické ženy. V té době už měl údajně veslařský odbor roudnického Sokola nebývalý počet činných členů, tedy 42. Mezi nimi bylo i dvanáct paní a dívek.³¹²

Soustavně se vodní turistice věnovali členové „Českého yacht klubu“,³¹³ jejich túr po řekách se spolu s nimi účastnily i ženy. V letních měsících se ženy po českých řekách projížděly ve veslicích, ve veslařských klubech se účastnily výletů a společných vyjížděk, při veslařských závodech ojedinele kormidlovaly lodě s mužskou posádkou.“ Podle časopisu *Sport*³¹⁴ byla velmi úspěšnou kormidelnicí manželka zakladatele veslařského klubu Blesk Anna Pistoriusová.³¹⁵

Šťastný domov doporučuje veslování ženám a dívkám na zdravý vývoj hrudníku. Varuje však před nesprávným držení těla.³¹⁶

³⁰⁸ Hrubší vlněná látka.

³⁰⁹ Nové pařížské módy, 1905, roč. XI., č. 1., s. 23.

³¹⁰ Šťastný domov, 1904, r. I., č. 1, s. 23.

³¹¹ NINGER, M. Český sport 1862-1914. Nezávislý novinář IV. Kladno, 2003, s. 143. ISBN 80-86032-06-X.

³¹² PACINA, V., Sport v království českém. Praha, 1986, s. 167-8.

³¹³ Založeným v roce 1893.

³¹⁴ Sport, 2, 1900, č. 15, s. 122.

³¹⁵ Převzato z SCHŮTOVÁ, J. a WAIC, M., Tělesná výchova a sport žen v českých a dalších středoevropských zemích: vznik a vývoj do druhé světové války, Praha: Národní muzeum, 2003, s. 58. ISBN 80-7036-158- 1.

³¹⁶ Šťastný domov, 1906, r. II, č. 18.

4.4.1.2.2. Plavání

Jitka Schůtová uvádí, že plavání pro zábavu, koupání v řekách a později na plovárnách bylo oblíbeno řadu generací před počátkem závodního sportu.³¹⁷ Plovárny byly v Praze zřizovány již od počátku 19. století, Vojenská plovárna, otevřená v roce 1809 byla nejstarší stálou plovárnou v rakouské monarchii. Ale tyto plovárny byly odděleny. První veřejné závody v plavání uspořádal v létě v roce 1895 AC Praha. Byla při nich vypsána i trať pro ženy, žádná se však nedostavila.³¹⁸

Dobových fotografií a obrázků s ženským plaveckým úborem se dochovalo, oproti ostatnímu sportovnímu oblečení, poměrně dost.³¹⁹ A proto se jim věnovaly opět převážně časopisy zaměřené na módu.³²⁰

Už *Lada* se v srpnovém čísle v roce 1865 věnuje pozornost koupacímu obleku, i ten měl svůj trend. Tvořily ho dlouhé volné spodky, košile s dlouhými rukávy u krku vsazená do pásu a kolem těla připevněná gumovým pásem. Rukávy jsou volné s velkými průramky. Módní časopis *Bazar* roku 1875 zveřejnil hned několik návrhů oděvů ke koupání z různě vzorovaného flanelu. Ani jeden z modelů nepostrádá jak dlouhé spodky, tak halenky a tuniky upnuté až ke krku.³²¹

Nové mody v roce 1890 také otiskly obrázky s koupacími obleky pro ženy, které jsou složené z blůzy a kalhot ke kolenům i ve verzi s puntíky.³²²

4.4.1.3. Míčové hry

Do historie míčových her v Řecku, do kterých se zapojovaly ženy se obrací i J. Křen v *Ženském světě* v již zmíněném článku *O tělesné výchově řeckých žen*. V 17. a 18. století

³¹⁷ Pozn. autorky: Plavání na venkově v řece bylo reflektováno např. v Divé Báře od B. Němcové, z příběhu vyplývá, že ještě v 50. letech bylo plavání ženy společností odsuzováno.

³¹⁸ SCHŮTOVÁ, J. a WAIC, M. Tělesná výchova a sport žen v českých a dalších středoevropských zemích: vznik a vývoj do druhé světové války, Národní muzeum Praha, 2003. ISBN 80-7036-158- 1, s. 57.

³¹⁹ Viz. obrázky v příloze.

³²⁰ Až do devadesátých let nosily ženy na plavání tuniku a nabírané kalhoty, které skrývají tzv. „corset de bain“ (francouzsky lázeňský, koupací korzet nebo živůtek). Nechyběly ani poněkud nepraktické černé punčochy a koupací botky, fr. „espadrilles“. Podrobný popis koupacího obleku – materiál, pokrývka hlavy a střevíce.

Viz. KOMÁRKOVÁ, L. Kultura dámského sportovního odívání jako součást emancipačního hnutí. Diplomová práce. Masarykova univerzita. Sdružená uměnovědná studia. Ústav hudební vědy. Olomouc, 2008, s. 20

³²¹ Použito z KYBALOVÁ, L. Dějiny odívání; Díl 12. Doba turnýry a secese. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2006, s. 80. ISBN 80-7106-148-4.

³²² Tamtéž .

začaly vznikat ve všech evropských městech i měšťanské míčovny, které se stávaly i centry společenského života.³²³

Míčové hry v Čechách horlivě propagovali učitelé tělocviku Václav Karas a Josef Klenka. V roce 1907 byl založen první dívčí Kroužek házené Praha, během několika let se házená rozšířila v Praze i na českém venkově. Na všesokolském sletu v roce 1907 závodila v české házené kombinovaná družstva mužů a žen.³²⁴

4.4.1.3.1. Lawn - Tennis a tenis

O Lawn - Tenisu³²⁵ a tenisu jakožto oblíbeném sportu žen a dívek je v ženských časopisech mnoho zmínek. I první turnaje, včetně mistrovství Čech byli spíše společenskou než sportovní událostí. Na fotografii z přelomu 70. a 80. let zachytil brněnský fotograf Eduard Hiss rodinu Friessových při tenisové smíšené čtyřhře.³²⁶ V českých zemích byl první tenisový turnaj uspořádán roku 1879 na hřišti hraběte Kinského v Chocni u Prahy. Roku 1893 vznikl i první „Český Lawn - Tennis klub“ a roku 1906 „Česká Lawn – Tenisová asociace“. První mezinárodní mistrovství zemí Koruny české uspořádal v říjnu 1895 I. ČLTK a vítězkou dámské dvouhry se stala Milada Cífková.³²⁷

Tenis byl zařazen na program olympijských her roku 1896 a na druhých hrách roku 1900 nastoupily poprvé i ženy.³²⁸ Ve dvouhře a smíšené čtyřhře vyhrála Hedwiga Rosenbaumová z Prahy a získala dvě bronzové medaile.

Větší množství fotografií s tenistkami pochází právě z 90. let.³²⁹

Třeba Ludmila Zbraslavská si stěžuje, že dívka sice „*se trochu ohání pálkou při law -tennisu, ale ne proto, aby se otužila, nýbrž že jest to právě nyní v módě a poněvadž může k tomu sportu*

³²³ Pozůstatkem úzkého sepětí míčových her a tanečních zábav je dodnes německý výraz Ball – společný název pro míč i ples. Z něho vznikl i česká název bál.“ In: OLIVOVÁ, V., Odvěké kouzlo sportu, Praha 1989, s. 160.

³²⁴ SCHŮTOVÁ, J. a WAIC, M., Tělesná výchova a sport žen v českých a dalších středoevropských zemích: vznik a vývoj do druhé světové války, Národní muzeum Praha, 2003. ISBN 80-7036-158- 1, s. 58
Pozn. autorky v KYBALOVÁ, L. Dějiny odívání; Díl 12. Doba turnýry a secese. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2006. ISBN 80-7106-148-4 na s. 160 je fotografie hráček pozemního hokeje z roku 1904.

³²⁵ Lawn – angl. „trávník“.

³²⁶ NINGER, M. Český sport 1862-1914, Kladno: Nezávislý novinář IV, 2003, s. 21. ISBN 80-86032-06-X.

³²⁷ SCHŮTOVÁ, J. Počátky ženského sportu v Čechách. In: SCHŮTOVÁ, J. a WAIC, M., Tělesná výchova a sport žen v českých a dalších středoevropských zemích: vznik a vývoj do druhé světové války, Národní muzeum Praha, 2003, s. 57. ISBN 80-7036-158- 1.

³²⁸ OLIVOVÁ, V. Odvěké kouzlo sportu, Praha, 1989, s. 193.

³²⁹ viz. NINGER, M. Český sport 1862-1914. Kladno: Nezávislý novinář IV., 2003, s. 118 – 122. ISBN 80-86032-06-X.

obléknouti zvláštní šat.“ Marnivost žen však zajišťovala tržby i módním žurnálům, protože se měnila i móda.³³⁰

O devatenáct čísel později je ve *Šťastném domově* tenisu věnovaný celý článek v rubrice *Tělocvik*. Tento sport pěstují především Angličané a pakliže se cítí Angličanka „*poněkud skleslou na těle neb na duchu, vidí v tom pokyn přírody, zanechá své práce a vyjde si ven*“, aby si zahrála třeba tenis. České ženy a dívky jsou nařčeny z přepínání se prací a nedbání cvičení na čerstvém vzduchu. Kromě pravidel je zde i návod, jak při tom běhat nebo se odrážet a držet rovnováhu. Nemá se myslet na půvab, upřednostňuje volný a přirozený způsob hry. Oblečení ke hře má být také volné a lehké. Váha by měla spočívat na ramenou, límeček nízký a rukávy pohodlné.³³¹

Nové pařížské mody z roku 1905 otiskly obrázek dámského obleku na Lawn - Tennis složený z blůzy s vysokým límečkem, sukně a pásu z vlny nebo plátna.³³² I Eva Uchalová potvrzuje, že mezi oblíbené prvky sportovní módy pro ženy patřily ty z mužské módy, jako vázanky, kravaty, tvrdé límce a manžety na halenkách, námořnické límce, sportovní čepice a klobouky „*girardi*“, které se staly symbolem ženské emancipace ve sportu. Novými typy účelných oděvů, které se používaly jak ve sportu, tak při novém společenském uplatnění žen v zaměstnání, či na studiích byly kostýmy (komplety kabátku, sukně a blůzy).³³³

4.4.1.3.2. Krokot

Roku 1868 publikoval W. J. Whitmore pravidla jiné oblíbené společenské hry – kroketu – a v témže roce byl založen celoanglický kroketový klub.³³⁴ Hra se hrála s velkým nadšením jako módní společenská hra zámožných anglických kruhů a získala mimořádnou oblibu i u žen. (Olivová, s. 175) V roce 1864, tedy o čtyři roky dříve, namaloval Winslow Homer obraz s názvem *Croquet*, kde hrály tři ženy s jedním mužem, což skutečně svědčí o oblíbenosti. Ale zmíněk ve vybraných ročnících ženských časopisů mnoho není.

³³⁰ Šťastný domov, 1904, r. I, č. 1, s. 23.

³³¹ Šťastný domov, 1904, r. I, č. 20, s. 479 – 480.

³³² Nové pařížské mody, 1905, r. XI, č. 1, s. 11.

³³³ UCHALOVÁ, E. Sport a móda 1860 – 2000. Praha: UMPRUM, 2004.

³³⁴ Hra je italského původu a nazývala se původně „*pallmaglio*“. Míč (palka) se palicí (maglio) proháněl železnými kruhy. Tato hra získala v 16. a 17. století velkou oblibu ve Francii. Ve Francii se s ní seznámila anglická šlechta, která zde našla azyl v době revoluce a po jejím odeznění ji v r. 1660 přinesla s sebou do Anglie. (...) V průběhu 18. století upadla v Anglii tato šlechtická hra téměř v zapomnutí. Teprve v polovině 19. století byla znovu oživena, a to opět pod vlivem Francie, kde se stále udržovala živá. V té době obdržela i své nové jméno „*croquet*“.

Je to opět *Šťastný domov*,³³⁵ kdo informuje o tomto sportu, ale informuje o verzi croquet a roque.³³⁶ Článek je doplněn plánem hřiště a rozměrů všech součástí příslušenství ke hře potřebné.

4.4.1.3.3. Golf

Tato skotská hra v Čechách začala být oblíbená až na začátku 20. století a ženy se do ní zapojily současně s muži. První golfové hřiště u nás a současně v celé tehdejší monarchii Rakousko - Uherské bylo založeno v roce 1904 v Karlových Varech v údolí říčky Teplé.³³⁷ Od roku 1906 se zde každoročně hrál turnaj o putovní Fürstenbergův pohár. Pátý mezinárodní golfový turnaj se hrál od 20. července 1910 a zahrnoval Amatérské mistrovství Rakouska, dále turnaj „The John B. Macdonald Cup“ jako týmovou soutěž, Fürstenbergův pohár a Archduchess Isabela Prize pro dámy.³³⁸

Druhým golfovým hřištěm, které bylo u nás postaveno, je hřiště v Mariánských Lázních. Otevřeno bylo 21. srpna 1905 za účasti britského panovníka Eduarda VII., který poskytoval každoročně ceny do soutěže pro nejlepšího pána a nejlepší dámu. (...) Král je předával osobně. (osmnáct jamek).³³⁹ I hřiště v Mariánských Lázních bylo devíti jamkové, dalších devět jamek bylo doděláno až za 24 let. V práci I.Vávry se dočítáme, že Mariánskolázeňské hřiště bylo zřejmě druhým i v celé rakousko-uherské monarchii.

I některé ženské časopisy reflektovaly tuto novou hru. *Šťastný domov* v roce 1904 se jako jeden z prvních ženských časopisů věnuje nejen historii golfu, ale i technice, rozmístění na hřišti a pravidlům. Kromě opěvování zdravotních výhod zjišťujeme že, je golf „lepší než kterýkoliv lék, vzpružuje obdivuhodně unavené tělo a přepracovaného ducha.“ Článek doprovází i tři obrázky s fotografiemi ženy ve třech fázích náprahu. Na sobě má sukni,

³³⁵ Šťastný domov, 1904, r. I, č. 21, s. 502.

³³⁶ Roquet (roukí) krocketová technika, jedná se o zásah živé koule. Hráč je veden snahou zasáhnout živou kouli na jakoukoli vzdálenost do úhlopříčky kurtu. Pokud kouli trefí, přikládá svojí kouli k zasáhnuté (nevadí výjezd koulí mimo hřiště, zasáhnutá koule se položí na yard line v místě výjezdu) a pokračuje krokovacím úderem (s oběma koulemi). Poté následuje ještě jeden samostatný úder.

³³⁷ Jeho provozovatelem byla golfová sekce Mezinárodního sportovního klubu (Internationaler Sport Club Karlsbad). Devíti jamkové hřiště o délce 2390 yardů mělo scratch score, dnešní par, 37. Na hřišti stála pěkná a poměrně rozsáhlá klubovna. Hřiště mělo sloužit pro hru lázeňských hostů, zvláště Angličanů a Američanů, na jejichž naléhání bylo zřízeno. Skladba uživatelů tomuto určení odpovídala a to téměř po celou dobu jeho provozování až do 2.světové války.

³³⁸ Potom se turnaj zřejmě na poměrně dlouhou dobu přestal hrát. Obnoven byl až v roce 1927.

In: Čermáková, O. Golf se vrací do Čech : rozhovory nejen o golfu. Horní Bříza: Granát, 1999. ISBN 80-902211-6-5.

³³⁹ Důvody ke stavbě byly obdobné jako v Karlových Varech. Na hřišti byla postavena krásná klubovna, která při otevření však nebyla ještě dokončena. In: Sedlák, P. Historie golfu v českých zemích a na Slovensku. Praha: Svojtka & Co, 2004. ISBN 80-7352-152-0.

kabátek a klobouk.³⁴⁰ I v *Nových pařížských modách* v roce 1906 jsou vyobrazeny dvě dámy hrající golf ve světlých šatech a kloboucích.³⁴¹

4.4.1.3.4. Stolní tenis (ping pong)

Domácí tenis neboli ping pong³⁴² lze hrát i v zimě, takže tvoří přechodný sport mezi venkovním a zimním obdobím. *Šťastný domov* uvádí, že se hraje „u nás pozřídka“, ale v Americe a Anglii se pěstuje mnohem více. Potřeby se dají koupit v obchodě s hračkami. Jen je zvláštní, že pravidla mají být stejná jako u obyčejného tenisu.³⁴³

4.4.2. Zimní sporty

4.4.2.1. Bruslení

I fotografie s bruslícími ženami jsou vcelku běžné, stejně jako samotné bruslení žen. Například na fotografii pražského fotografa Františka Fridricha ze 60. let je na kluzišti zachycena smíšená společnost o dvaceti pěti lidech, z toho je devět žen. V roce 1868 vznikla v Praze i první specializovaná bruslařská organizace „Lední klub“. O 31 let později (1889) dokonce Josef Rössler – Ořovský³⁴⁴ založil „Bruslařský závodní klub“. Bruslení jako „výborné cvičení těla jest též plování a klouzání na želízkách (bruslích), toto zvláště proto, že se děje v studenu, kdež tělo mnohem úsilnějšího namáhání snese nežli v teple,“ doporučuje i F. S. Kodym.³⁴⁵ I *Nové pařížské mody* v roce 1905 věnované sportu zařadily obrázek s bruslařkami, oděv však nevykazoval nějaké zvláštnosti až na drobné zkrácení sukně, aby nepřekážela při jízdě.

³⁴⁰ Šťastný domov, 1904, roč. I., č. 22, s. 527.

³⁴¹ Nové pařížské mody, 1906, r. XII., č. 1, s. 19.

³⁴² Stolní tenis se vyvinul ze společenské hry, která byla kolem roku 1880 přivezena z Číny do Británie.

³⁴³ Šťastný domov, 1906, r. II, č. 10, s. 239.

³⁴⁴ Josef Rössler – Ořovský (1869-1933), sportovec.

³⁴⁵ KODYM, F. S. Zdravověda čili nejlepší způsob jakby člověk svého života ve zdravé a vesele užití a dlouhého věku dosáhnouti mohl, 4. vydání, upravil Mudr. Vladimír Preininger, J. Otto Praha 1926 (první 1869), s. 224.

4.4.2.2. Lyžování

V *Nových pařížských modách*³⁴⁶ jsou vyobrazeny i dvě lyžařky, které mají taktéž mírně zkrácenou sukni ke kotníkům ze stejného důvodu. Zajímavé na obou obrázcích je fakt, že dámy kromě rukaviček (a jednoho rukávniku) nemají žádné viditelně teplé oblečení. I fotografie lyžařek se dají snadno najít.³⁴⁷

Ale i jiná periodika otiskovala fotografie lyžařů a lyžařek, například již v květnu 1893 otiskl *Pražský kurýr* fotografii z výletu z Brané do Jilemnice zachycující několik lyžařek. Ženy se postupně stávaly i účastnicemi závodů od poloviny devadesátých let. V Krkonoších se závodilo v roce 1897 při III. mezinárodních závodech v Dolních Štěpnicích, které uspořádal krkonošský spolek Ski Jilemnice a poprvé stály na startu i ženy v závodě na 500 metrů.³⁴⁸

Ve *Šťastném domově* z roku 1904 se objevují zajímavé typy na zimní sporty. Bruslení a jízdu na lyžích už jsme zmínili, i jízda na rohačkách (sáňkách) je běžná. Ale o ženském hokeji,³⁴⁹ koulení na ledě (curlingu), nebo třeba o Lawn - Tennisu na bruslích či bruslení s plachtami, mnoho zmínek v jiných pramenech moc není.³⁵⁰

4.4.3. Šerm

Šerm patřil k zábavě a sportu pro vyšší vrstvy.³⁵¹

Podle očekávání byl ještě v roce 1904 šerm pro ženu považován za něco nevhodného. Zbraň a žena „jsou přece dvě věci, které si naprosto odporují.“³⁵²

Ale článek v rubrice *Tělocvik* se snažil tyto zažitě předsudky změnit a vyzdvihoval šerm jako ušlechtilý sport – umění. I u tohoto druhu sportu byl vyzdvihován pozitivní vliv na tělo, posiluje svalstvo, pružnost, ohebnost a také elegantní držení těla. Zajímavější je zmínka o tom, že šerm zlepšuje trávení a „staří šermíři říkají, že jest nejlepší vnitřní masáž.“ Autor

³⁴⁶ *Nové pařížské mody*, 1906, r. XII., č. 1, s. 20.

³⁴⁷ Např. NINGER, M. *Český sport 1862-1914*. Kladno: Nezávislý novinář IV., 2003, s. 21, 118, 119, 120 – 122, 258, 259, 262. ISBN 80-86032-06-X.

³⁴⁸ SCHŮTOVÁ, J. *Počátky ženského sportu v Čechách*. In: SCHŮTOVÁ, J. a WAIC, M. *Tělesná výchova a sport žen v českých a dalších středoevropských zemích: vznik a vývoj do druhé světové války*. Praha: Národní muzeum, 2003, s. 58. ISBN 80-7036-158-1.

³⁴⁹ Uváděno anglicky „hockey“.

³⁵⁰ *Šťastný domov*, 1904, r. I., č. 10, s. 238.

³⁵¹ V knize *Český sport 1862 – 1914*, je na straně 15 fotografie šermujícího muže a děvčete, kterou pořídil neznámý fotograf v Poličce. Bohužel autoři se pouze domnívají, že podle vybavení by to mohlo být vyfocené v 70. letech. In: NINGER, M. *Český sport 1862-1914*. Kladno: Nezávislý novinář IV., 2003. ISBN 80-86032-06-X.

³⁵² *Šťastný domov*, 1904, r. I, č. 16, s. 383.

článku vyzdvihuje i vliv na psychiku. Na závěr se zmiňuje o Ženském klubu českém, kde se šerm začíná „opravdově pěstovati.“³⁵³

O dva roky později se v *Nových pařížských modách* objevil obrázek s dvěma dívkami v oblecích na šerm ze šedého sukna a černé hedvábné látky.³⁵⁴ Z toho se dá usuzovat, že i přes předsudky dívky a ženy tento druh sportu pěstovaly.

5. Závěr

Ženské česky psané časopisy jako zdroje poznání každodennosti o volném čase žen ze střední společenské vrstvy v druhé polovině 19. století v českých zemích byly zvoleny pro svou periodicitu. Protože tím se stávají zajímavým ukazatelem vývoje společnosti a témat týkajících se žen.

Je dobré si uvědomit, že se noviny a časopisy proměňovaly v čase. 19. století bylo opravdu dlouhé a tiskoviny tohoto typu v něm najdete po celou dobu. Jejich podoba se však proměnila velmi významně. Od jednoduchých a technicky ne příliš dokonalých na jeho začátku (např. *Lada, Ženský svět a Ženské listy*), po komplikované, někdy dokonce i fotografiemi doplněné mnohastránkové odborné časopisy na jeho konci (např. *Šťastný domov*). A stejně tak se měnil vztah lidí k nim: od poněkud exotického doplňku osobních zkušeností až po celkem běžnou součást každodenního života převážné části společnosti

Tou zásadní změnou ve společnosti a v myšlení bylo to, co popsala Lynn Abramsová: „Ženy hovořily, psaly a četly o ženách tak, jako to dosud nikdy před tím nedělaly. Jejich vlastní myšlenky se točily kolem ženy.“³⁵⁵

Péče o tělo a zdraví se dostávaly do popředí jejich zájmu nejen z vlasteneckých důvodů, ale také s rozvojem poznatků v lékařství. Boural se i stereotyp „věčně nemocné ženy“, především za pomoci cvičení a sportu.³⁵⁶ Žena byla v souladu se svým obrazem nahlížena ve třech hlavních rovinách: zaprvé jako společnice svého chotě, zadruhé jako hospodyně, respektive paní domu a zatřetí jako matka, ale to se začalo postupně měnit. Ženy začaly působit na

³⁵³ Tamtéž.

³⁵⁴ *Nové pařížské mody*, 1906, r. XII., č. 1, s. 22.

³⁵⁵ ABRAMSOVÁ, L. *Zrození moderní ženy: Evropa 1789-1918*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2005, s. 26. ISBN 80-7325-060-8.

³⁵⁶ „A poznání mechanismu pohybů lidského těla stanulo v popředí pozornosti soudobé vědy. (...) V pohybu byl spatřován i hlavní zdroj lidského zdraví (...) a připisován významný léčebný účinek. Při některých chorobách mohl pohyb přímo nahradit medikamenty, ale on sám nebyl žádným lékem zastupitelný.“ Použito z: OLIVOVÁ, V. *Lidé a hry*, Praha 1979, s. 483.

veřejnosti, zakládaly svoje spolky, nejdříve v Praze a okolí a později i na venkově (ke konci století jich působila řada). Posláním ženských spolků bylo šíření vzdělání, znalosti novinek pro zlepšení domácího hospodaření, ale i zábava jako sport a tradiční filantropie³⁵⁷

Nesouhlasím však s názorem Filipa Bláhy, který píše, že „České ženy nevybojovaly hlavní bitvy o zlepšení své společenské pozice na ulici, ale v domácnosti.“³⁵⁸ Oproti tomu dávám příklad z *Lady* z roku 1910 jako reflexi současného stavu. Obraz současné ženy vykreslila Jaroslava K. tak, že „*nyní se žena naší doby nenudí. Pořádá přednášky, řídí spolky, vystupuje na podium v koncertech i akademiích, hraje divadlo, bruslí a provozuje všechny moderní sporty.*“³⁵⁹

Nejen ze zmínek z ženských časopisů se dozvídáme, do kterých sportů se ženy zapojovaly, jakým způsobem tak činily a jaké byly reakce společnosti.

M. Lenderová poznamenává, že „sport a tělovýchova, aktivity doprovázené vlasteneckou rétorikou, ovlivnily významným způsobem postavení ženy. Do značné míry narušily stereotyp o její somatické méněcennosti. Ženy se chopily řady sportů, které až doposud provozovali výhradně muži. Tělesný pohyb stál u zrodu nového typu sociability, tělovýchovných jednot a sportovních kroužků, prolomil beztak tenčící se bariéru oddělující mužský a ženský svět.“³⁶⁰

Rozvoj tělesného pohybu ve formě cvičení a sportu jde ruku v ruce s emancipací, šířením vzdělání a kulturního zapojování žen do veřejného života. Péče o tělo v případě žen tedy nebylo jen pěstování krásy, ale rozvoj ženského příspěvku budoucím generacím nejen v kontextu národního charakteru. Podpora vlastenectví jakožto povznesení duše se skrývá i v oblíbeném přísloví „ve zdravém těle, zdravý duch“.

³⁵⁷ Viz. HORSKÁ, P. Naše prababičky feministky. Praha: Lidové noviny, 1999, s- 69 – 70. ISBN 80-7106-380-0. Horská dál píše „Náplní spolkové činnosti byla např. výuka tenisu, kurzy šití, výlety, taneční věnečky, divadelní představení k dobročinným účelům atd.“ (tamtéž).

³⁵⁸ BLÁHA, F. Úloha „Tělocvičného spolku paní a dívek pražských“ v emancipačním hnutí českých žen před první světovou válkou, in: SCHŮTOVÁ, J. a WAIC, M. Tělesná výchova a sport žen v českých a dalších středoevropských zemích: vznik a vývoj do druhé světové války. Praha: Národní muzeum, 2003, s. 9. ISBN 80-7036-158-1.

³⁵⁹ *Když se ženy nudily*. In: *Lada*, 1910, r. X., č. 5, s. 103.

³⁶⁰ LENDEROVÁ, M. A ptáš se, knížko má... Ženské deníky 19. století, Praha: Triton, 2008, s. 184. ISBN 978-80-7254-956-6.

6. Seznam použitých pramenů a literatury

6.1. Seznam pramenů

Lada: belletristický a módní časopis. Praha: Antonie Körschnerová, 1860 – 1865/1866

Lada: list pro zájmy českých žen a dívek. Mladá Boleslav: Karel Vačlena, 1890, 1900, 1902, 1904, 1905, 1906, 1907, 1908, 1909, 1910, 1911, 1912, 1914.

Nové pařížské mody: List paní a dívek českých. Praha: Alois Hynek, 1896, 1905, 1906, 1909, 1910.

Šťastný domov: časopis věnovaný českým ženám a domácnostem. Praha : F. Šimáček 1904/1905, 1906/1907, 1914/1915.

Ženské listy: časopis pro záležitosti žen a dívek československých. Praha: F. A. Urbánek, 1873, 1877, 1883, 1876, 1878, 1879, 1880, 1881, 1890, 1891.

Ženský svět: list věnovaný zájmům českých paní a dívek. Praha : Vydavatelské družstvo Ženského světa, 1897, 1898, 1900 – 1902, 1904 -1918.

Česká dívka, Lysá nad Labem: Alois Holub/Edvard Leschinger, 1908, r. V.

6.2. Seznam literatury

ABRAMSOVÁ, L. Zrození moderní ženy: Evropa 1789-1918. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2005. ISBN 80-7325-060-8.

BAHENSKÁ, M. Počátky emancipace žen v Čechách: dívčí vzdělávání a ženské spolky v Praze v 19. století. Sociologické nakladatelství. Praha: Libri, 2005. ISBN 80-7277-241-4.

BAHENSKÁ, M. a kol. (edd.) Ženy na stráž!: české feministické myšlení 19. a 20. století. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, 2010. ISBN 978-80-86495-70-5.

BARTOŠ, J. a KOVÁŘOVÁ, S., Nauka o historických pramenech. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2005. ISBN 80-244-1058-3.

BOWN, R. Horolezkyně: z historie světového ženského horolezectví od roku 1808 do šedesátých let 20. Praha: Brána, 2005. ISBN 80-7243-242-7.

CORBIN, A. Narcis a Miazma. Pach a společenské představy 18. a 19. století. Praha: Argo, 2004. ISBN 80-7203-529-0.

- FASORA, L., HANUŠ, J. a MALÍŘ, J. Člověk na Moravě 19. století. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2008. ISBN 978-80-7325-147-5.
- GREBENÍČKOVÁ, R. Tělo a tělesnost v novověkém myšlení. Praha: Prostor, 1997. ISBN 80-85190-65-6.
- GUTH – JARKOVSKÝ, J. S. Turistika: turistický katechismus, Praha: Baset, 2003. ISBN 80-86223-99-X.
- HECZKOVÁ, L. Pišící Minervy: Vybrané kapitoly z české literární kritiky. Praha: Filosofická fakulta Univerzity Karlovy, 2009. ISBN 978-80-7308-282-6.
- HONZÍK, M. 1914/1918 - léta zkázy a naděje, Panorama, Praha 1984, ISBN 11-070-84.
- HORSKÁ, P. Naše prababičky feministky. Praha: Lidové noviny, 1999. ISBN 80-7106-380-0.
- KODYM, F. S. Úvod do zdravotní vědy. V Praze : Spolek pro vydávání laciných knih českých, 1869
- KODYM, F. S. Zdravověda čili nejlepší způsob jakby člověk svého života ve zdravé a vesele užití a dlouhého věku dosáhnouti mohl, 4. vydání, upravil Mudr. Vladimír Preininger, J. Otto Praha 1926 (první 1869)
- Sest.KOPŘIVA, M., Všem chutnají tuze Novákovy uzeniny: Inzeráty z českých novin a časopisů konce 19. a začátku 20. století, kdy Rakousko-Uhersku vládl císař František Josef I., zvaný Starej Procházka / Pro potěchu přemýšlivých a zvědavých sest. Milan Kopřiva, Carmen, Praha 1993 ISBN 80-85531-27-5
- KRÁTKÝ, F. (a kol.) Dějiny tělesné výchovy II. Od roku 1848 do současnosti. Praha: Olympia, 1986.
- KYBALOVÁ, L. Dějiny odívání. Díl 12. Doba turnýry a secese. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2006. ISBN 80-7106-148-4.
- LENDEROVÁ, M. a kol. K hříchu i k modlitbě. Praha: Mladá fronta, 1999. ISBN 80-204-0737-5.
- LENDEROVÁ, M. a kol. Žena v českých zemích od středověku do 20. století. Praha: Lidové noviny 2009. ISBN 978-80-7106-988-1.
- LENDEROVÁ, M., a kol. Z dějin české každodennosti,. Pardubice 2007. ISBN 978-80-246-1683-4.
- LENDEROVÁ, M. A ptáš se, knížko má... Ženské deníky 19. století, Praha: Triton, 2008. ISBN 978-80-7254-956-6.

- LENDEROVÁ, M., ČADKOVÁ, K., STRANÍKOVÁ, J., (Edd.) Dějiny žen, aneb, Evropská žena od středověku do poloviny 20. století v zasetí historiografie : (sborník příspěvků z IV. pardubického bienále 27.-28. dubna 2006), Pardubice 2006. ISBN 80-7194-920-5.
- LENDEROVÁ, M. a RÝDL, K. Radostné dětství?: Dítě v Čechách devatenáctého století. Praha a Litomyšl: Paseka, 2006. ISBN 80-7185-647-9.
- LNĚNIČKOVÁ, J. České země v době předbřeznové 1792-1848. Praha: Libri, 1999. ISBN 80-85983-27-3.
- MALÍNSKÁ, J. Do politiky prý žena nesmí - proč?: vzdělání a postavení žen v české společnosti v 19. a na počátku 20. století, Sociologické nakladatelství. Praha: Libri, 2005. ISBN 80-86429-42-3.
- NEUDORFLOVÁ, M. České ženy v 19. století: úsilí a sny, úspěchy i zklamání na cestě k emancipaci. Praha: JANUA, 1999. ISBN 80-902622-2-8.
- NINGER, M.. Český sport 1862-1914. Kladno: Nezávislý novinář IV, 2003. ISBN 80-86032-06-X.
- NODL, M.; TINKOVÁ, D. Tělo-věda-historie. K otázce formování „moderního“ těla v historiografii a novověké vědě. In *Antropologické přístupy v historickém bádání*. Praha: Argo, 2007, s. 13 - 52. ISBN 978 -80 – 7203 – 923 – 4.
- OLIVOVÁ, V. Odvěké kouzlo sportu. Praha 1989.
- OLIVOVÁ, V. Lidé a hry. Praha 1979.
- OSVALDOVÁ, B. Česká média a feminismus. Gender sondy. Praha: Slon/Libri, 2004. ISBN 80 – 7277-263-5.
- PACINA, V., Sport v království českém, Praha 1986
- POKORNÝ, J., Český svět; [Díl] 1. 1889 Argo ; Paseka, Praha 1997. ISBN 80-7203-168-6
- PETRBOK, V. (edd.), Sex a tabu v české kultuře 19. století, Academia, Praha 1999
- PEŠEK, J. a LEDVINKA, V. (edd.), Žena v dějinách Prahy, sborník příspěvků z konference Archivu hl.m. Prahy a Nadace pro gender students, Skriptorium, Praha 1996, ISBN 0231 - 7443
- SCHŮTOVÁ, J. a WAIC, M., Tělesná výchova a sport žen v českých a dalších střeoevropských zemích: vznik a vývoj do druhé světové války. Praha: Národní muzeum, 2003. ISBN 80-7036-158- 1.
- SMITH, V. Dějiny čistoty a osobní hygieny. Praha: Academia, 2011. ISBN 978-80-200-1885-4.
- SVOBODNÝ, P. - HLAVÁČKOVÁ, L. Dějiny lékařství v českých zemích. Praha: Triton, 2004. ISBN 80-7254-424-1.

ŠTĚPÁNOVÁ, I. Člověk a lidová kultura: Člověk a lidový oděv – lidový oděv v životě člověka. MASARYKOVA UNIVERZITA V BRNĚ, NAKLADATELSTVÍ A VYDAVATELSTVÍ NAUMA V BRNĚ, 2005.

ŠTĚPÁNOVÁ, I. Tělocvičný spolek paní a dívek pražských in: Lidé a města 2003, s. 12.

TINKOVÁ, Daniela. Věčně nemocná žena. Žena a mateřství v lékařském myšlení na prahu moderní doby. In: *Dějiny a současnost*. Číslo 1/2004. Praha: LN, 2004.

TYRŠ, M., O sokolské ideji, V Praze : Československá obec sokolská, 1930.

ULMANOVÁ, K. Cestování před sto lety, aneb „Všude dobře, doma nejlépe“: rozvoj českého turismu v kontextu světových výstav ve druhé polovině devatenáctého. Praha: Dokořán, 2011. ISBN 978-80-7363-384-4.

UCHALOVÁ, E. Sport a móda 1860 – 2000. Praha: UMPRUM, 2004.

VOŠAHLÍKOVÁ, P. Jak se žilo za časů Františka Josefa I., Svoboda. Praha 1996. ISBN 80-205-0088-X.

6.3. Odborné články

FRONK, V. *Tělo a emoce v českých humoristických a satirických časopisech na přelomu 19. a 20. století*. In: PETRASOVÁ, T., MICHALIKOVÁ, P. (edd.) *Tělo a tělesnost v české kultuře 19. století*. Sborník příspěvků z 29. ročníku symposia k problematice 19. století. Plzeň, 26. – 28. února 2009. Praha: Academia, 2010, s. 119 – 127.

HECZKOVÁ, L. *Tělo v pohybu. Národní sokolské tělo od daltonismu k rytmice*, In: PETRASOVÁ, T., MICHALIKOVÁ, P. (edd.) *Tělo a tělesnost v české kultuře 19. století*. Sborník příspěvků z 29. ročníku symposia k problematice 19. století. Plzeň, 26. – 28. února 2009. Praha: Academia, 2010, s. 157.

HORSKÁ, P. *Žena v Praze na přelomu 19. a 20. století*. In: PEŠEK, J. a LEDVINKA, V. (edd.) *Žena v dějinách Prahy*, sborník příspěvků z konference Archivu hl.m. Prahy a Nadace pro gender studies. Praha: Skriptorium, 1996. ISBN 0231 – 7443.

MACHAČOVÁ, J. *Žena v 19. století „jako přívěsek“?* In: LENDEROVÁ, M., ČADKOVÁ, K., STRANÍKOVÁ, J. (edd.) *Dějiny žen, aneb, Evropská žena od středověku do poloviny 20. století v zasetí historiografie* : (sborník příspěvků z IV. pardubického bienále 27.-28. dubna 2006). Pardubice 2006 ISBN 80-7194-920-5.

MACHAČOVÁ, J. *Žena ze středních vrstev*. In: FASORA, L., HANUŠ, J. a MALÍŘ, J., *Člověk na Moravě 19. století*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2008. ISBN 978-80-7325-147-5.

MACHAČOVÁ, J. a MATĚJČEK, J. *Studie k sociálním dějinám 19. století, II.díl*, Opava. Slezský ústav ČSAV, 1993.

PECL, M. *Konstrukce sportu jako maskulinní domény: příklad alpinismu*. In: PETRASOVÁ, T., MICHALÍKOVÁ, P. (edd.) *Tělo a tělesnost v české kultuře 19. století*. Sborník příspěvků z 29. ročníku symposia k problematice 19. století. Plzeň, 26.–28. února 2009. Praha 2010, s. 149–156.

RANDÁK, J. a NEČASOVÁ, D. *Genderové aspekty konstrukce reálného a symbolického těla*. In: PETRASOVÁ, T., MICHALÍKOVÁ, P. (edd.) *Tělo a tělesnost v české kultuře 19. století*. Sborník příspěvků z 29. ročníku symposia k problematice 19. století. Plzeň, 26. – 28. února 2009. Praha: Academia, 2010, s. 139.

RAK, J. *Péče o tělo vlastencovo*. In: PETRASOVÁ, T., MICHALÍKOVÁ, P. (edd.) *Tělo a tělesnost v české kultuře 19. století*. Sborník příspěvků z 29. ročníku symposia k problematice 19. století. Plzeň, 26. – 28. února 2009. Praha: Academia, 2010, s. 46 – 49.

SECKÁ, M. *Přednášky Jana Evangelisty Purkyně o medicíně pro ženy*. In: BLÜMLOVÁ, D. a KUBÁT, P. (edd.) *Čas zdravého ducha ve zdravém těle. Kapitoly z kulturních dějin přelomu 19. a 20. století, jihočeský sborník historický – Supplementum 2*. Zíbrtvův Kostelec: Jihočeské muzeum v Českých Budějovicích, 2009, s. 36 – 45.

STÁTNÍK, D. *Sport jako předpoklad ženské emancipace podle dr. Jaromíry Hüttlové*. In: BLÜMLOVÁ, D. a KUBÁT, P. (edd.) *Čas zdravého ducha ve zdravém těle. Kapitoly z kulturních dějin přelomu 19. a 20. století, jihočeský sborník historický – Supplementum 2*. Zíbrtvův Kostelec: Jihočeské muzeum v Českých Budějovicích, 2009, s. 407.

SWIERCZEKOVÁ, L. „Chceme u žen něžnost ducha, něžnost v zjevu, ale chceme u nich také viděti silného ducha a zdravé silné tělo“. In: VOJÁČEK, M. *Reflexe sebereflexe ženy v*

české národní elitě 2. poloviny 19. století. Sborník příspěvků z konference uspořádané ve dnech 23.-24. listopadu 2006. Národním archivem ve spolupráci s Archivem hlavního města Prahy, Praha: Skriptorium, 2007, s. 240 - 250. ISBN 978-80-86712-45-1; 978-80-86197-83-8.

VLČKOVÁ, L. *Způsob „uchopení“ feminity v 2. polovině 19 století : tělo, tradice a církev jako determinant výchovy aneb disciplinace, lokalizace, panoptiku.* ČLOVĚK – Časopis pro humanitní a společenské vědy č. 23 (10.7.2011).

WAIC, M. *Rej těl v rytmu vlastenectví. Sokolské slety 1882 – 1938, (1901 poprvé ženy).* In: BLÜMLOVÁ, D. a KUBÁT, P., (edd.) *Čas zdravého ducha ve zdravém těle. Kapitoly z kulturních dějin přelomu 19. a 20. století, jihočeský sborník historický – Supplementum 2.* Zíbrtvův Kostelec: Jihočeské muzeum v Českých Budějovicích, 2009, s. 51.

6.4. Diplomové práce

DVOŘÁK, J. *Časopis Šťastný domov ve třech dekadách.* Praha 2008. Diplomová práce. Fakulta sociálních věd. Univerzita Karlova v Praze.

JELÍNKOVÁ, L. *Dvě období časopisu Lada.* Pardubice 2004. Diplomová práce. Filosofická fakulta. Katedra historických věd. Univerzita Pardubice.

KOMÁRKOVÁ, L. *Kultura dámského sportovního odívání jako součást emancipačního hnutí.* Olomouc 2008. Diplomová práce. Ústav hudební vědy. Sdružená uměnovědná studia. Masarykova Univerzita.

KUBÍKOVÁ, I. *Tělo a duše – proměny vnímání ženského těla na přelomu století.* Pardubice 2007. Diplomová práce. Filosofická fakulta. Katedra historických věd. Univerzita Pardubice.

LAURENCOVÁ, S. *Ženy, sport a emancipace (1900 – 1938).* Praha 2011. Diplomová práce. Filosofická fakulta. Ústav hospodářských a sociálních dějin. Univerzita Karlova v Praze.

NOVOTNÁ, B. Tělesná hygiena, kosmetika a péče o krásu obyvatelstva města Prahy ve druhé polovině 19. století. České Budějovice 1998. Diplomová práce. Pedagogická fakulta. Historický ústav. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích.

PAŠKOVÁ, P. Vznik a počátky ženského časopisectví v Čechách (60.-90. léta 19. století). České Budějovice 2001. Diplomová práce. Historický ústav. Pedagogická fakulta. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích.

ŠROLOVÁ, K. Časopis „Módní svět“ a jeho příloha „Lada“ v kulturně-historickém kontextu. Praha 2010. Diplomová práce. Filosofická fakulta. Ústav etnologie. Univerzita Karlova v Praze.

VRCHOLOVÁ, L. „Mám obrovskou touhu cestovat a vidět cizí země“. Žena na cestách v druhé polovině 19. století. Praha 2011. Diplomová práce. Filosofická fakulta. Ústav českých dějin. Univerzita Karlova v Praze.

7. Resumé

The work is focused on body care and hygiene in women`s magazines in the long nineteenth century. It relates to issues of female ideals of physical and spiritual beauty in the context of his time,including the topic of female hygiene and the importance of sports medicine at the women from the contemporary view. The sources used for this work are primarily women`s magazines from 1860 to 1914 as well as specialized collections and literature relating to hygiene,health and women`s sports.

The introduction is devoted to the interpretation of current research on body history to women`s history,to the history of everyday life throughout “the long nineteenth century” as it was called. The definition of research is set for 1860 – 1914 since the first women`s journals were published. In the second half of the 19th century and before the First World War there were changes of circumstances in society and thus people`s minds.Women`s emancipation achieved suffrage after the First World War so we are interested in the process and the journey of women through women`s journalistic periodicals.

The first brings an analysis of women`s magazines published in 1860 – 1914.

There were included the titles as *Lada*, *Ženské listy*, *Ženský svět* and *Nové pařížské mody*. *Lada* was the first women`s magazine published in the Czech language and as a supplement to the journal *Květy*. In the first stage the issues were focused more on fashion and clothing beneath leadership of Antonie Melišová - Körschnerová. In the second stage Věnceslava Lužická edited the magazine, it was changed into Fashion and Fiction Magazine, aimed at women and girls in household and in addition to some practical pieces of advice it offered light fiction and poetry.

Ženské listy appeared in 1873 ,it was edited by Věnceslava Lužická again. The magazine looked more intellectually and culturally, containing less fiction and more columns bringing history, culture, moral lessons and news from women`s clubs. *Ženský svět* started in 1896,set up by The Central Association of Czech Women, brought in its sites regularly new information on the activities of the Association as well as the efforts of the emancipation of women all over the world. In addition to offering cultural magazine columns it included sections on health and health care. It was edited by Tereza Nováková, one of the leading Czech writers, and later Pavla Maternová followed her work.

Pařížské nové mody , fashion and design magazine started in 1889,rich in clothing designs and images, offering paper dress patterns and practical advice to households.

Body – Health – Hygiene are the cornerstones for the well known slogan “In a healthy body, healthy mind.” It meant to train the body for women and take care of it. Using proper hygiene was necessary for being prepared for future motherhood when the new generation of patriots should be born. Perception of the human body, especially the woman body in the 19th century it was still taboo and an unexplored area. Until the second half of the 19th century nobody was interested in “the subjection of women”, there were no equal rights. When women entered the public sphere and did gain more rights, some positive effects of exercises on women’s health had been mentioned. Easily accessible education caused that women began to study medicine and participated in propagation of health and health care focused on them and solving their problems. Women’s magazines also brought these changes together with the reports of physicians, there were published new recipes and “know how” as well as what’s harmful on the one hand, what’s useful for women’s health on the other hand.

Next chapter deals with the view of medical science on the integration of women in sports. From some “ladylike” activities women feeling themselves intrepid practiced more sports and games. The opinion of woman’s place was definitely in the home was changed that time and motion was considered healthy. Woman’s journals were bringing columns full of highlight and support of motion especially tourism and gymnastics in the “Sokol Women’s Section” were mentioned there. Women practiced more sports soon and in the late 19th century played most of team games. These outdoor activities were followed by changes in their style of clothing. Women started wearing trousers, the new landmark of changes in society was born.

In the end all the knowledge is summarized. The long way throughout the 19th century, the understanding, body image, the points of view on health and beauty changing according to the moral and patriotic feelings. The look at the sport activities through the eyes of contemporary medicine presented in female periodicals and all the social changes.

Annex contains several medallions of celebrities influencing in an important way all cultural life in Bohemia in the second half of the 19th and the beginning of the 20th centuries as well as some pictures of clothing used for sports by women, women going in for sports and playing games in these pictures and posters promoting various sport activities and popular pastimes.

8. Přílohy

8.1. Tělocvičný spolek paní a dívek pražských.³⁶¹

8.2. Ženské odbory Sokola Vyšehrad, 1891.³⁶²

³⁶¹ Převezato NINGER, M.. Český sport 1862-1914. Kladno: Nezávislý novinář IV, 2003, s. 10. ISBN 80-86032-06-X.

³⁶² Převezato z NINGER, M.. Český sport 1862-1914. Kladno: Nezávislý novinář IV, 2003, s. 85. ISBN 80-86032-06-X.

8.3. Cvičení se Sandovým aparátem (vlevo). 8.4. Švédský tělocvik na ribstolu (vpravo). (Šťastný domov 1904.)

8.5. Ukázka návodů na cvičení s obrázky. (Šťastný domov 1914)

8.6. Obrázky s šaty na turistiku a bicykl (vlevo) a na tenis (vpravo). (Nové pařížské módy 1905.)

8.7. Šaty na horskou turistiku (vlevo) a na brusle a lyže (vpravo). (Tamtéž.)

8.8. Koupací obleky (Bazar 1875).³⁶³

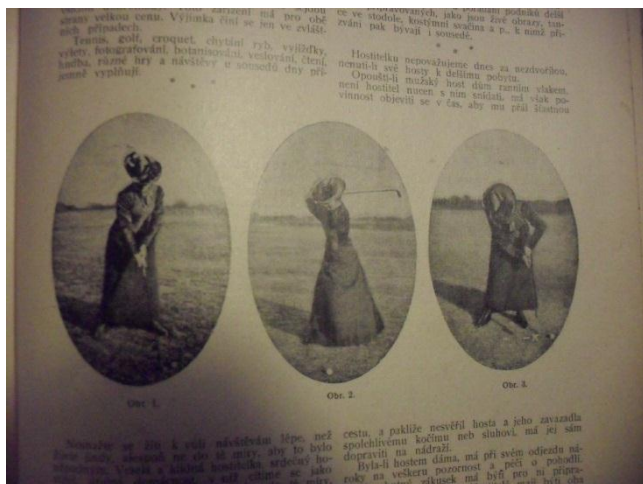
8.9. Pro srovnání fotografie z roku 1909 (dole) a 1911 (nahore) od břehů Vltavy.³⁶⁴

³⁶³ Převzato z KYBALOVÁ, L. Dějiny odívání. Díl 12. Doba turnýry a secese. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2006, s. 80. ISBN 80-7106-148-4.

³⁶⁴ Převzato NINGER, M.. Český sport 1862-1914. Kladno: Nezávislý novinář IV, 2003, s. 202. ISBN 80-86032-06-X.

8.10. Návod, jak hrát golf. (Šťastný domov 1904)

8.11. Obrázky s vyobrazením žen na golfu (vlevo) a na šermu (vpravo). (Nové pařížské módy 1906.)

8.12. Portrét šermíře a šermířky (patrně ze 70. let 19. Století).³⁶⁵

³⁶⁵ Převzato z NINGER, M.. Český sport 1862-1914. Kladno: Nezávislý novinář IV, 2003, s. 15. ISBN 80-86032-06-X.